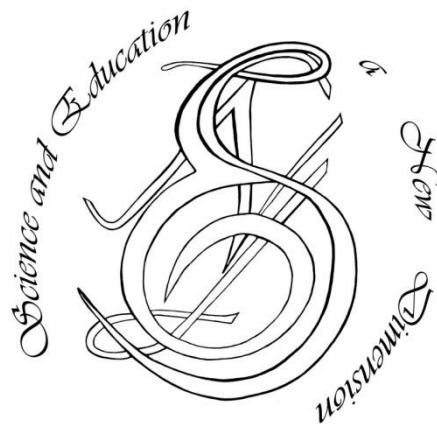

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

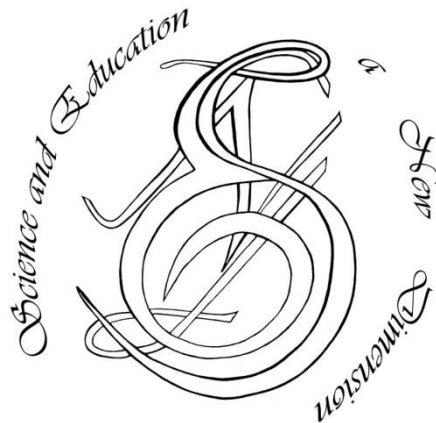
e-ISSN 2308-1996

VII(34), Issue 205, 2019 Sept.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34>

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ART HISTORY	7
Грим у подіумно-художньому образі <i>Л. П. Духнич</i>	7
Хорові імпрези Івано-Франківська зламу ХХ-ХХІ сторіч <i>О. І. Манелюк</i>	10
Грим в модних інноваціях <i>А. Момчилова</i>	15
CULTUROLOGY	18
Ukrainian Famine through the prism of the modern world literature and journalism <i>А. О. Roliak</i>	18
DESIGN	21
Спортивний стиль у проектуванні європейського костюма: традиції та сучасні інтерпретації <i>А. Нау</i>	21
ECONOMICS	25
Method of integrated risk managements for agroindustrial projects <i>О. Denchyk, К. Krol</i>	25
The specifics of investment resources management in the enterprise <i>О. В. Pankov</i>	30
Формування методології оцінювання впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємств галузі <i>Т. А. Власенко</i>	33
Фінансова стратегія розвитку підприємства <i>І. Антохова, Л. Водянка, Л. Сибирка</i>	38
Розвиток підприємницької діяльності як засіб професійної адаптації учасників бойових дій в Україні: досвід США <i>Є. П. Гордієнко</i>	42
HISTORY	48
Օտարների հաշվետվություն-հուշագրությունները որպես Հայոց ցեղասպանության պատմության ուսումնասիրման արժեքավոր աղբյուրներ բ. գ. թ. Նաիրա Գասպարյան, պ. գ. թ Արտավազ Դարբինյան.....	48
SOCIAL SCIENCES	54
Особенности социальных коммуникаций семейного бизнеса <i>М. М. Купалова</i>	54
Декалог життєтворчості Аполлонія Сендульського – священика Волині кінця ХІХ – початку ХХ століття <i>О. В. Мороз</i>	58

SOCIAL WORK	62
Parent-child interaction in families, who have children with disability <i>Y. M. Shvalb, N. V. Butenko</i>	62
SOCIAL COMMUNICATIONS	67
La vulgarisation de la science technique et ingenierie: les effets positifs et negatifs <i>V. Kysil</i>	67
Медійний порядок денний: між постмодернізмом та консерватизмом <i>Л. М. Риженко</i>	70

ART HISTORY

Грим у подіумно-художньому образі

Л. П. Дихнич

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: 5020640@ukr.net

Paper received 30.08.19; Accepted for publication 15.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-01>

Анотація. У статті визначено сутність модного образу; у контексті заявленої теми проаналізовано різні літературні джерела; грим презентується як подіумний make-up та позиціонується образотворчою складовою подіумно-художнього образу.

Ключові слова: європейська мода, модний показ, подіум, подіумний make-up.

Сучасне суспільство з його духовними і матеріальними цінностями дає передумови для формування модного образу в рамках творчої діяльності. Індивідуальна творчість і експерименти з модним образом ґрунтуються на використанні не тільки різних матеріально-штучних оболонок, але і всіляких зовнішніх атрибутів новітніх модних тенденцій і їх складових: одягу, взуття, аксесуарів, макіяжу (гриму), зачіски і стилю поведінки. Як зазначає В.Соколова, «модний образ є не що інше, як явище, що панує в сучасному суспільстві, що займає в ньому визначальну позицію і виражене за допомогою художніх і матеріальних атрибутів» [14]. Грим – засіб художньої виразності.

У контексті заявленої теми, привертають увагу наукові роботи вітчизняних (Д. Єрмілової [5], Т. Євсєєвої [10], В.Соколової [14], Д. Масленникової [8], О. Лєспяк [10], М. Шипкарук [10],) та європейських науковців: Ш. Зелінг («Мода: Век модельєров (1900-1999)», Кьольн, 2000) [6], А. Латур («Волшебники парижської моди», Москва, 2009) [7], М. Фогт («Мода. Всемирная история», Москва, 2015) [11]. Попри ґрунтовну теоретичну базу окремі положення залишилися поза увагою перелічених дослідників. Тому, окреслена проблематика заслуговує на детальніше вивчення.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі гриму як образотворчої складової подіумно-художнього образу.

Модна індустрія має свої особливості. Представники різноманітних творчих професій, такі, як фотографи, стилісти, дизайнери, модельєри, візажисти, перукарі, – це фахівці, які створюють шедеври в своїй роботі. Візажисти, готуючи моделі до виходу на подіум, часто вигадують їм незвичайні образи (малюючи хитромудрі стрілки і використовуючи нові відтінки помад).

Макіяж в стилі Fashion позиціонується важливою складовою світу високої моди. Подіумний make-up необхідний при створенні образу колекції, який часто виходить поза рамки звичного. Такий макіяж виглядає незвичайно, футуристично, відображаючи модні тенденції, як сучасні, так і майбутні.

Первинно мета макіяжу в подіумному образі – не відволікати глядачів від дизайнерської колекції під час показу. Моделі і їхні обличчя були фоном, білим аркушем, основна увага зосереджувалася на вбранні та аксесуарах.

Англійський кутюр'є Джон Гальяно один з перших порушив такі неписані правила. На показах його авторської колекції всі могли спостерігати, що подіумний make-up може бути як важливим елементом яскравого шоу, так і частиною образу, що працює на дизайнерську ідею.

Подіумний макіяж став самодостатнім видом мистецтва професіоналів.

Моделі на модному показі мають виглядати ідеально. Головним способом приховати всі недоліки шкіри обличчя, зробивши модель бездоганною, є професійний make-up. Досвідчені візажисти працюють з кожною моделлю дуже короткий проміжок часу, що відведений йому під час показу. Організатор показу все розраховує за хвилинами, модель змінює образи (наряди) кілька разів протягом всього шоу. Отже, подіумний макіяж має бути практичним і стійким до високих температур, механічних впливів. «Адже робота моделей – це багатогодинні демонстрації, численні переодягання, на них спрямовані яскраве світло, сотні спалахів. Подіумний make-up не повинен розпливтися від дії тепла» [12].

Водночас подіумний макіяж має бути яскравим, щоб його могли бачити глядачі крайніх рядів, фотографи.

Макіяж для подіуму виконується в техніці сценічного гриму. У створенні образу професіоналі-візажисти враховують закони фотографії, оптичні ефекти, бо такий макіяж призначено для подіуму, фотосесії і відеозйомки.

Макіяж для подіуму різниться від звичного повсякденного.

Повсякденний макіяж приховує всі недоліки на обличчі і нерівності. Макіяж в стилі Fashion надає перевагу яскравій індивідуальності. Особливість зовнішності підкреслюється, подекуди перебільшується: рельєфна поверхня обличчя, занадто глибоко посажені очі, занадто широкі губи.

Основою повсякденного варіанту макіяжу є формування овальної форми обличчя. У Fashion-індустрії цінується квадрат, тому за допомогою макіяжу візажисти спеціально підкреслюють виступи щелеп, тим самим підкреслюється індивідуальність образу. Таким чином, макіяж для подіуму помітно відрізняється від повсякденного. Він більш яскравий, випуклий, при його створенні використовуються різні ефекти.

Залежно від головної ідеї колекції, задуму дизайнера майстер візажу використовує найрізноманітніші види макіяжу для подумного образу. Так, для природного образу дуже цінним є майже непомітний на обличчі макіяж, так званий «ефект відсутності макіяжу». Губна помада – тільки тілесних відтінків. У створенні авангардного образу застосовують тіні і помаду незвичайних контрастних тонів. Як приклад можна навести чорний готичний макіяж. Для створення гламурного образу використовуються яскраві кольори декоративної косметики, виділяючи традиційно очі і губи. Візажист ніколи не повинен забувати про тренди, навіть створюючи образ у стилі ретро [12].

Як показує аналіз модних образів, що створені дизайнерами, візажисти втілюючи оригінальні ідеї «жертвують» природною красою моделі: роблять губи товщими, брови ширше, додають погляду агресивності, надмірно підкреслюють вилиці. У сукупності виникає шедевр, що захоплює своєю нереальністю.

Модні покази демонструють тренди на кілька сезонів вперед. Від них відштовхуються, якщо говорять про нові віяння, колірні рішення і в повсякденному макіяжі. Макіяж із інструменту краси перетворюється на інструмент мистецтва.

Завершився паризький Тиждень моди (2019), а разом з ним і місячний марафон показів. Кожен показ мав свої особливості візажу. Змінюється поведінка візажистів – вони або вірні тому самому макіяжу «без макіяжу», або вдаються до крайніх заходів і малюють цілий твір на обличчі. Варто визначитися, чому на більшості показів візажисти не використовують навіть туш, яка ще кілька років тому була в кожній косметичці.

По-перше, в сучасному суспільстві постійно відстоюються права людей на те, щоб відчувати себе комфортно в тому тілі, в якому вони є. Так що зараз під заборону будь-які обговорення ваги, зросту, раси або навіть статі. Люди борються за рівноправність і толерантність. Слова «товстий» і «худий» плавно переходять в розряд непристойних, як і прикметники, що визначають колір шкіри. Кожен намагається підкреслити особливість своєї зовнішності – і в такі часи просто не може бути чітких трендів, які диктують поняття краси. У 2019 прогресивна громадськість налаштована на те, що кожна людина прекрасна сама по собі – ви можете зробити себе трохи краще, ніхто не проти «доглянутості», але намагатися бути схожим на когось і втрачати свою родзинку не в правилах сучасності. По-друге, на те, як ми фарбуємося, впливає технічна еволюція камер. Чим краще стає якість фотографій і відео, тим менше косметики на обличчі ми використовуємо. Тренд на макіяж «без макіяжу» [12] з'явився практично одночасно з Селфі.

У підсумку завдяки моді на повну відсутність макіяжу ми отримуємо глобальний новий тренд – візажисти більше не намагаються продиктувати нам, як виглядати краще. Тепер вони придумують на обличчі цілі картини і образи, за якими або лежить ідея, або це просто красиво, але практично нічого спільного з повсякденним життям вони не мають. Так, наприклад, креативний директор по макіяжу Christian Dior Пітер Філіпс малює то нарочито великі вії в дусі Твіггі, то

розписує обличчя незрозумілими ієрогліфами – насправді це було сплетіння ліній, які повторювали рухи танцюристів, які виступали під час показу.

Приблизно такої ж тактики дотримується і Пет Макграт. Її макіяж практично завжди яскравий. У цьому сезоні найбільш затребуваний візажист придумувала образи для Louis Vuitton, Givenchy, Prada, Miu Miu, Valentino, Maison Margiela, JW Anderson, Paco Rabanne, Chloé, Versace. Список значний, але більшу частину її ідей навряд чи ще коли-небудь побачити в повсякденному житті.

Ще один візажист, який робить з обличчя моделей арт-об'єкти, – молодий австралець Томас де Клювер, який увійшов в минулому році в список найвпливовіших людей в моді BOF 500. У цьому сезоні він працював на Acne Studios, Kenzo, Gucci, Rokh. Практично кожен раз його мистецтво виглядає досить мінімалістично – ніяких вульгарних акцентів, завжди тільки матові відтінки і фокус на чомусь одному.

Обличчя, розписані Ісамаєю Ффренч, що запустила Dazed Beauty, теж мало пов'язані з поняттям жіночої краси в повсякденному житті. Роздивляючись результати її роботи, думаєш про те, як вона це все творила – робила лінії нарочито неохайними, компонувати кольори, розтушовувала засоби гриму. І вже точно не чекаєш, що вона порадить, як зробити обличчя привабливішим за допомогою косметики, а лише отримуєш насолоду від її художньої майстерності.

За складним макіяжем, який дуже близький до театрального гриму, можна звертатися до показів Vivienne Westwood. Для цього бренду візажисти ніколи не скупляються на фарби, промальовують складні геометричні композиції, використовують яскраві кольорні поєднання і змінюють природний вигляд моделей до невпізнання. Такі макіяжі можна сміливо брати за приклад образу для вечірки, як і варіант з блакитними масками з осінньо-зимового показу Chanel.

Останні кілька років на показі Givenchy демонструють маски з мережива з камінням і перлами, які візажисти споруджують на обличчях моделей не одну годину. Варіанти з аплікаціями на очах і губах можна знайти на показах Ashish (з пастками і стразами), Preen by Thornton Bregazzi (з пелюстками) або Manish Arora (зі стразами і зірочками).

Смокі давно перестали асоціюватися лише з темно-сірою і коричневою гамою. Візажисти грають з кольором, додаючи червоний на показі Alberta Ferretti або роблячи переходи з зеленого в блакитний на шоу Diane Von Furstenberg. Один з найоригінальніших варіантів був продемонстрований на торішньому осінньо-зимовому показі Chanel, коли смокі були зроблені за трафаретом у вигляді маленьких ромбів.

За кілька років *glimmer* перестав просто доповнювати образи – тепер він став самостійним засобом. Візажисти все частіше намагаються підійти до нього нестандартно, наприклад наносять його на вилиці і під брови, а не на губи або повіки.

Різні варіації стрілок – від широких, що йдуть до скронь і прикрашених стразами, до лаконічних у вигляді тонких ліній над і під очима – образи стають все більш оригінальними. Тіні можна наносити широкими

мазками без розтушовок, як на показах Versus і Versace.

Отже, подіумний макіяж, який виконується в техніці сценічного гриму, став самодостатнім видом мистецтва професіоналів. Подіумний make-up може бути важливим елементом яскравого шоу, частиною образу, який працює на дизайнерську ідею. Макіяж в стилі Fashion – важлива складова світу високої моди. Подіумний make-up необхідний при створенні образу

колекції, часто він виходить за рамки звичного, він незвичайний, футуристичний, відображає модні тенденції як сучасні, так і майбутні. Запропонована наукова публікація не претендує на абсолютну висвітленість і вимагає ретельнішого дослідницького аналізу з подальшим викладенням отриманих результатів у спеціалізованих монографіях з теорії та історії подіумного make-up.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А.А. Красота в изгнании. Королевы подиума / Александр Васильев. – Изд. 8-е, в 2-х тт. Т.1. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2008, 352с.: ил.;
2. Васильев А.А. Судьбы моды / Александр Васильев. 2-е изд. — М.: Альпина non-fiction; 2010, 464 с. + 16 с. вкл.
3. Васильев А.А. Этюды о моде и стиле / А. Васильев 7-е изд. – Москва: Альпина non-fiction : Глагол, 2014, 558 с. – (Le Temps des Modes).
4. Ворт Ж.-Ф. Век моды / Ж.-Ф. Ворт ; пер. А. Брядинская. – Москва: Этерна, 2013, 286 с. – (Серия «Mémoires de la mode» от Александра Васильева).
5. Ермилова Д.Ю. История домов моды: Учеб. пособие для высш. учеб. Заведений / Дарья Юрьевна Ермилова — М.: Издательский центр «Академия», 2003, 288 с.
6. Зелинг Ш. Мода: век модельеров (1900–1999) / Ш. Зелинг ; пер. Ю. Бушуева, Г. Яшина. — Кёльн : Konemann, 2000, 457 с.
7. Латур А. Волшебники парижской моды / А. Латур ; пер. Е. Макарова. – Москва : Этерна, 2009, 440 с.
8. Масленникова Д. Почему Недели моды больше не диктуют нам, как краситься // *Vogue*. 2019. 7 березня. URL https://www.vogue.ru/beauty/fashion-trends/pochemu_nedeli_mody_bolshe_ne_diktuyut_nam_kak_krasitsya/
9. Мельник М. Мода в контексті художніх практик ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / М. Мельник; КНУКіМ. – Київ, 2008. – 19 с.
10. Мода и модельеры / ред. группа: М. Шипкарук, Т. Евсеева, О. Лесняк. – Москва : Мир энциклопедий Аванта+, Астрель, 2011, 183 с.
11. Мода. Всемирная история. / Под ред. М. Фогг ; пер. с англ. Д. Карризи. – Москва : Мagma, 2015, 576 с.
12. Подиумный макіяж // *Looks*. URL <http://wlooks.ru/krasota/makiyazh/podiumnyj/> (дата звернення: 26.08.2019).
13. Пуаре, Поль Одевая эпоху. / Пер. с фр. Н. Ф. Кулиш. // Предисловие и фотографии А. А. Васильева. — М.: Этерна, 2011, 416 с.: ил. — (Mémoires de la mode от Александра Васильева).
14. Соколова В. Е. Понятие «модный образ» с позиции художника-модельера и непосредственного носителя образа // *Молодой ученый*, 2015, №24, С. 890-892. URL <https://moluch.ru/archive/104/24536/> (дата звернення: 26.08.2019).
15. Царевская О. Fashion-show: историческая трансформация формы визуализации моды / Елена Царевская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки, 2011, № 958(2), вип. 45, С. 57-64.

REFERENCES

1. Vasiliev A. A. Beauty in exile. Queen of the catwalk / Alexander Vasilye. – Ed. 8th, in 2 vols. T.1. – М.: WORD / SLOVO, 2008.352 s.: Ill. ;
2. Vasiliev A. A. The fate of fashion / Alexander Vasiliev. – 2nd ed. — М.: Alpina non-fiction; 2010. – 464 p. + 16 s. incl.
3. Vasiliev A. A. Studies on fashion and style / A. Vasiliev, 7th ed. – Moscow: Alpina non-fiction: Verb, 2014, 558 p. – (Le Temps des Modes).
4. Worth J.-F. The Age of Fashion / J.-F. Wort; per. A. Bryandinskaya. – Moscow: Eterna, 2013. 286 p. - (Series "Mémoires de la mode" from Alexander Vasiliev).
5. Ermilova D.Yu. History of fashion houses: Textbook. allowance for higher. textbook. Establishments / Daria Yuryevna Ermilovayu - M.: Publishing Center "Academy", 2003, 288 p.
6. Selling S. Fashion: the century of fashion designers (1900–1999) / S. Selling; per. Y. Bushueva, G. Yashin. - Cologne: Konemann, 2000, 457 p.
7. Latour A. Wizards of Parisian fashion / A. Latour; per. E. Makarova. - Moscow: Eterna, 2009, 440 p.
8. Maslennikova D. Why Fashion Weeks no longer dictate to us how to paint // *Vogue*. 2019.7 birch. URL https://www.vogue.ru/beauty/fashion-trends/pochemu_nedeli_mody_bolshe_ne_diktuyut_nam_kak_krasitsya/
9. Miller M. Fashion in the context of artistic practices of the XX century: author. dis. ... cand. mysterious : 26.00.01 / M. Melnik; КНУКіМ. - Kyiv, 2008, 19 p.
10. Fashion and fashion designers / ed. group: M. Shipkaruk, T. Evseeva, O. Lespyak. - Moscow: World of Encyclopedias Avanta +, Astrel, 2011, 183 p.
11. Fashion. The World History. / Ed. M. Fogg; per. from English D. Carrizi. - Moscow: Magma, 2015, 576 p.
12. Runway Makeup // *Looks*. URL <http://wlooks.ru/krasota/makiyazh/podiumnyj/> (date of death: August 26, 2019).
13. Poiret, Paul Dressing era. / Per. with fr. N.F. Kulish. // Foreword and photographs by A. A. Vasiliev. - М.: Eterna, 2011, 416 p.: Ill. - (Mémoires de la mode from Alexander Vasiliev).
14. Sokolova V. E. The concept of “fashionable image” from the perspective of the artist-fashion designer and the direct carrier of the image // *Young scientist*. 2015, No.24, S. 890-892. URL <https://moluch.ru/archive/104/24536/> (date of death: 08/26/2019).
15. Tsarevskaya O. Fashion-show: historical transformation of the fashion visualization form / Elena Tsarevskaya // News of the Kharkiv National University imeni V. N. Karazina. Seriya: Theory of Culture and Philosophy of Science, 2011, No. 958 (2), VIP. 45, S. 57-64.

Grim as a podium-art image L. Dykhnych

Abstract. In the article defined essence of the fashion image ; various literary sources have been analyzed in the context of the stated theme; makeup is presented as a catwalk make-up and positioned as an iconic component of the catwalk image.

Keywords: European fashion, fashion show, podium, catwalk make-up.

Хорові імпрези Івано-Франківська зламу ХХ-ХХІ сторіч

О. І. Манелюк

Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Івано-Франківськ Україна
Corresponding author. E-mail: OksanaManeliuk@i.ua

Paper received 09.08.19; Accepted for publication 22.08.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-02>

Анотація. У статті представлено м. Івано-Франківськ як центр музичних фестивалів Прикарпаття. Серед різних фестивальних дійств виокремлено два найбільш помітних у культурному житті міста та регіону, які викликають велике зацікавлення як у виконавців, так і слухачів. Йдеться про масштабні духовно-мистецькі акції – Міжнародний Різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях» та Великодній хоровий фестиваль «Катедральні дзвони». Розкрито ключові заходи цих хорових дійств, виокремлено їх учасників, здійснено аналіз концертних програм.

Ключові слова: «Коляда на Майзлях», «Катедральні дзвони», фестиваль, програма, культура, духовність, імпрези.

Вступ. Івано-Франківськ – місто, яке славиться багатством інструментальними, хоровими, фольклорними та іншими мистецькими імпрезами. Та все ж найбільшу частку в фестивальному русі міста займають хорові дійства. І це цілком закономірно, оскільки Станіслав (нині Івано-Франківськ) здавна вирізнявся інтенсивним культурним життям, найбільше в хоровій царині. Тяглість хорових традицій міста знайшла відображення в сьогоденні, зокрема в фестивальних акціях. Серед них: конкурс хорової музики ім. Дениса Січинського (з 1991 р. – Всеукраїнський), Міжнародний фестиваль хорової музики «Передзвін» (з 2000 р.), Всеукраїнський (із 2019 р. – Міжнародний) Різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях» (з 2010 р.), фестини хорової духовної музики «Від Різдва до Великодня», «Від Різдва до Різдва», Міжнародний фестиваль Христового міста «Вгору серця» (з 2001 р.), фестиваль «Наша дума, наша пісня» на відзначення 180-річчя від дня народження Т.Шевченка, Міжнародний фестиваль «Porto-Franko fest» (з 2016 р.), мистецький проєкт «Оперний феєрверк» (з 2009 р.), Міжнародний мистецький фестиваль країн Карпатського регіону «Карпатський простір» (з 2016 р.), і наймолодший з усіх – Великодній хоровий фестиваль «Катедральні дзвони» (з 2018 р.). В останні роки серед шанувальників хорового мистецтва значної популярності набули дві великі духовні акції: «Коляда на Майзлях» і «Катедральні дзвони». І якщо фестиваль «Коляда на Майзлях» уже набув слави, бо проходить вже десять років, то «Катедральні дзвони» – тільки набирає обертів, і, хоча проводиться вдруге, отримав широкий резонанс і схвальні відгуки.

Огляд публікацій із даної теми. Фестивальний рух Івано-Франківська досліджений спорадично. Так, Г. Карась у праці «Культурно-мистецька панорама Івано-Франківська» [6] тільки перелічує конкурси та фестивалі, які відбувались у місті до 2012 р., не вдаючись до їх музично-критичної оцінки. З матеріалів «Туристичного путівника» за 2018 р. можна коротко ознайомитись з окремими музичними імпрезами Івано-Франківська. Невеликі статті зустрічаються в електронному ресурсі на сайті міста [11]. Однак для того, щоби розкрити панораму хорового фестивального руху Івано-Франківська, цього недостатньо. Тому доцільно виокремити найцікавіші, наймасштабніші фестивальні дійства саме в галузі хорового мистецтва, завдяки яким місто стає центром культурно-

мистецького життя Західної України. Основною джерельною базою дослідження стали статті з місцевої періодики, відеоматеріали концертів, спілкування з організаторами, власні спостереження.

Мета. Висвітлити концертні програми хорових фестивалів «Коляда на Майзлях» та «Катедральні дзвони», розкрити найбільш примітні концертні заходи, узагальнити їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Музичні фестивалі сьогодні вельми популярні культурні акції. Саме тому їхні сутнісні риси стають предметом наукових зацікавлень музикознавців. Так, І. Бермес позиціонує музичні фестивалі як «публічні масштабні заходи, які популяризують національні музично-виконавські традиції й у цьому сенсі вони є своєрідною захисною реакцією на світові глобалізаційні процеси» [1, 155]. М. Швед наголошує на важливій ролі фестивалів, які «...нерідко визначають напрями розвитку мистецтва та формують нові ідеї, що творять особливий механізм регулювання та корегування естетичних смаків, перевіряють практикою новації» [12, 3]. Безліч людей не мислить себе без фестивалів, концертів, театру і кіно, завдяки яким відбувається задоволення естетичних потреб.

С. Виткалов висловлює таку думку: «...на регіональному рівні набувають популярності заходи з чітко вираженою місцевою складовою, тобто саме тим, що характерне для того чи іншого регіону» [4, 184]. Прикарпаття споконвіку славилось неповторними традиціями, передусім фольклором, які свято оберігалися країнами. Це колоритна ноша, багата мелодика та ритміка інструментальних награвань, які ментально притаманні гуцулам. А ще народна пісня, на яку вплинула розкішна природа краю – краса лісів і рік, багаті флора і фауна. В різні історичні періоди, коли край перебував під юрисдикцією інших держав, прикарпатці свято берегли традиції, беручи участь у різних аматорських гуртках, популяризуючи рідну пісню, танець. Навіть у буремні воєнні роки, коли створився певний творчий вакуум у культурному житті краю, все ж хорове життя тривало. Та справжній розквіт настав аж у період незалежності Української держави. І хоча фестивальний рух в Україні є відносно молодим явищем, за останні десятиліття спостерігається його употужнення, котре торкнулось і співучого Івано-Франківська.

Якщо класифікувати музичні фестивалі за принципами їх організації, окресленими кандидатом мистецтвознавства М. Шведом [12, 3], то можна виокремити концептуальний і демократичний. Організатори обох різновидів прагнули піднести роль хорового мистецтва на Прикарпатті, тобто концепція проведення полягала у ренесансі співочих традицій як однієї з ментальних рис українців, залучення широкої публіки до активного (виконання) і пасивного (слухання) сприйняття продукту високого мистецтва. Однак, при виборі форм і програм таких акцій, запрошуючи учасників із різних куточків не тільки України, а й з-за кордону, реально простежується принцип демократичності, котрий передбачає довільну форму проведення. У «Коляді на Майзлях» це відобразилось у вертепних дійствах, спільних колядуваннях різних колективів, взаємодії диригентів, масових концертах на Вічевому майдані міста. У «Катедральних дзвонах» – у відсутності обмежень стосовно виконавців (колективи аматорські, напівпрофесійні та професійні), репертуару (музика духовна і світська, класична і сучасна). Основний жанр святкових імпрез – хорове музикування, відповідно «виконавський апарат» [там само] – хор, вокальний ансамбль, ансамбль пісні і танцю, гурт. І це ще один із проявів демократичності.

Фестиваль «Коляда на Майзлях» започатковано 2010 року при монастирі Царя Христа оо. Василян з метою «...відновлення різдвяних традицій, коляд, щедрівок, вертепів на розвиток духовного вокально-хорового мистецтва» [5, 2]. Від того часу, 10 років поспіль Івано-Франківськ у часі одного з найвеличніших християнських свят – Різдва Христового – має змогу почути шедеври української народнопісенної культури – колядки та щедрівки, пережити події життя Христа у вертепах і святкових дійствах.

До організації фестивалю долучилися парафія храму, міська влада і Департамент культури. Засновницею дійства стала керівник Молодіжного хору «Осана» Л. Терлецька, яка протягом шести років із колективом їздила на «Велику Коляду» до Львова і загорілася бажанням створити таку акцію у рідному місті. Ідею підтримали однодумці та представники церкви, зокрема, о. Володимир (ігумен монастиря). Назва виникла від району, в якому розміщений монастир Христа Царя. Л. Терлецька в інтерв'ю на ТРК «Вежа» згадує, що «...організували коляду спочатку силами місцевих колективів, а пізніше люди самі почали нам телефонувати і щороку було близько 50-ти колективів» [2]. Символом свята стала величезна вертепна Зірка, виготовлена спеціально для нього. Перші фестини тривали два тижні, де першого тижня виступали колективи малих вокальних форм, а другого – великі хори. Закінчувалося свято гала-концертом.

Кожен із фестивалів «Коляди на Майзлях» має свої обов'язкові твори, що зазначено у щорічних репертуарних збірниках. Умовою є акапельне виконання або виконання у супроводі «живих» інструментів (трембіта, бандура, коза, бубен тощо) саме колядок і щедрівок, які побутують в певному регіоні. Одним із завдань фестивалю було поєднання старовини і сучасності для кращого сприйняття молоддю.

Щоденно організатори укладають програми так, щоб представити південні, східні та західні куточки

України, що свідчить про оригінальність і автентичність заходу. Щодо концепції проведення, простежується професійний ріст. У перші роки храмова сцена зустрічала переважно невеликі аматорські ансамблі і вертепні дійства. Втім, із кожним роком збільшується число учасників професійного напрямку, таких як муніципальний хор «Гомін» (кер. Р. Ляшенко), формація «Пікардійська терція» (кер. В. Якимець), студентські хори з Жешува, Любліна, Кошаліна, Ополе (Польща), м. Ясси (Румунія), м. Купішкіс, м. Єлгава (Литва).

Пройшовши довгий шлях фахового зростання, у 2019 р. «Коляда на Майзлях» отримує статус Міжнародного, що стало логічним завершенням цієї еволюції, відкрило мистецькі кордони, дало можливість познайомитись з кращими зразками культури інших держав. Відповідно, з державної казни починають активніше виділятися кошти для організації фестивалів. Щобільше, для вирішення організаційних питань залучається ціла інфраструктура. На найвищому рівні налагоджується комунікаційний процес, за кожним колективом закріплені гід, у засобах масової інформації та програмах висвітлений точний графік виступів, щоденно відбувається пряме транслявання концертів на ОТБ «Галичина». Така постановка питання суперечить думці О. Литовки, яка резюмує пробіли у роботі музичних фестивалів [7, 114 – 115].

Цьогорічний – десятий за рахунком – фестиваль «Коляда на Майзлях» став однією з найбільш вдалих форм даного заходу. Він проходив з 8 по 14 січня. Крім великої кількості прикарпатських колективів (бойків, гуцулів, покутян) і колективів із різних міст України, зокрема з зони бойових дій (Попасної і Волновахи), на X Міжнародний фестиваль прибули гості з Молдови, Польщі та інших країн. Це хори, фольклорні та вокальні ансамблі, духовий і камерний оркестри, окремі виконавці – всього 50 колективів-учасників.

У рамках фестивалю відбулися прес-конференція, круглий стіл на теми історії, звичаїв та значення українських колядок, святкова хода містом і архиєрейська Служба Божа за участю Блаженнішого Святослава (Шевчука).

На відкриття будь-яких урочистостей прийнято запрошувати поважних митців. Цього разу це були Народна артистка України Н. Матвієнко, виступ якої розпочав Різдвяне дійство, та Муніципальна академічна чоловіча хорова капела ім. Л. Ревуцького (кер. В. Курач).

У десятій «Коляді на Майзлях» взяла участь велика кількість професійних хорів. Серед них: академічний камерний хор «Чернівці» (м. Чернівці, кер. Н. Селезньова), Галицький академічний камерний хор (м. Львів, кер. В. Яциняк), Хмельницький академічний муніципальний камерний хор (м. Хмельницький, кер. І. Цмур), хор «Novus» КЗ «Бердичівський педагогічний коледж» Житомирської обл. ради (м. Бердичів, кер. Л. Зеленьська), Вишгородський муніципальний хор «Коралі» (м. Вишгород, Київська обл., кер. О. Потіцька), Івано-Франківські колективи: муніципальний камерний хор «Галицькі передзвони» (кер. І. Дем'янець), академічний студентський хор та вокальні ансамблі хорового відділу Івано-Франківського

музичного училища ім. Д. Січинського (керівники О. Манелюк, О. Слободянюк, А. Миндюк), колективи Архикатедрального і Митрополичого собору Воскресіння Христового УГКЦ: камерний хор «Воскресіння» (кер. В. Рудницький) та Митрополичий камерний хор «Кредо» (кер. Ж. Зваричук), колективи церкви Царя Христа УГКЦ: молодіжний хор «Осанна» (кер. Л. Терлецька) та камерний хор «Kantemus» (кер. І. Дем'янець), дитячі хори: «Божі Ангелята» церкви Царя Христа УГКЦ (кер. Н. Дубова), фольклорний ансамбль «Дзвіночки» ДМШ № 1 ім. М. Лисенка та фольклорний ансамбль Вигодської ДМШ (сmt. Вигода, Долинський р-н, кер. Н. Юкіш).

Серед аматорських колективів на святі були присутні аматорський хор академії економіки Молдови «Kantabile» (м. Кишинів, кер. Є. Маріан), Зразковий хор студентів Одеської національної академії харчових технологій «Novellus» (м. Одеса, кер. Н. Гетманець), вокальний ансамбль «Мелодія» (м. Попасна Луганської обл., кер. А. Лисовець), народний пошуково-дослідницький фольклорний гурт «Заграйрочка» (м. Волноваха Донецької обл., кер. І. Крюченко). Різдвяну феєрію доповнило звучання інструментальної музики у виконанні академічного камерного оркестру «Harmonia Nobile» (м. Івано-Франківськ, кер. Н. Мандрика), духового оркестру Львівської Духовної семінарії Св. Духа (м. Львів, кер. А. Леськів), гурту «Rockoko» (м. Львів), вокально-інструментального квартету бандуристок «Гердан» Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка (м. Івано-Франківськ, кер. В. Дутчак). У їхньому виконанні прозвучали колядки автентичні і традиційні, мало відомі та ультрасучасні. Таке поєднання старовини і сучасності особливо зацікавлено сприймалося молоддю, і це надзвичайно важливо – адже саме її ставлення до фольклору є запорукою живучості фольклорних традицій у майбутньому. Таким чином, плекання любові до рідної пісні, усвідомлення її мистецького і виховного значення стало ще одним із завдань «Коляди на Майзлях».

Гала-концерт, що став заключним акордом фестивалю, перетворився у грандіозну Різдвяну епопею за участю більше 30-ти колективів (які по чергово демонстрували найкращі твори своїх програм), отців церкви, міністра культури Є. Нищука, народної артистки України М. Бурмаки та гурту «Gypsy Lyre».

Всеукраїнський фестиваль «**Катедральні дзвони**» – це один із поштовхів до відновлення української духовної культури, яка нищилася століттями, але, завдяки незламності духу українського народу, залишилась його ментальною рисою. Адже відомо, що саме духовна хорова культура в усі часи була тією силою, що найбільше зберігала українські традиції, мову, національну сутність. Сьогодні духовна пісня входить і до релігійних відправ, що проводяться рідною мовою, і розвивається поза ними. На концертах духовної музики люди мають можливість зазирнути у власну душу, пізнати «самого себе», відчуті миті катарсису. Серед таких концертних імпрез Івано-Франківська вирізняється фестиваль «Катедральні дзвони» – символ нового духовного відродження українства.

За словами В. Рудницького, активного учасника хорового руху Івано-Франківська, знаного диригента, даний фестиваль є «місійним заходом» [10]. І знаково, що він проводиться в одній з найбільших святинь міста – Архикатедральному Митрополичому соборі Св. Воскресіння.

Фестиваль створено митрополитом Івано-Франківським Володимиром (Війтишиним) та міським головою Івано-Франківська Русланом Марцінківим.

Директором фестивалю став художній керівник і головний диригент камерного хору «Воскресіння» В. Рудницький, уродженець Івано-Франківська, палкий прихильник хорового мистецтва, що спричинився до організації низки хорових колективів у місті та регіоні.

І Всеукраїнський Великодній хоровий фестиваль «Катедральні дзвони» з ініціативи В. Рудницького відбувся 2018 р. 11 травня цей захід благословив архієпископ і митрополит Івано-Франківської Архiepархії ГКЦ В. Війтишин. Дійство тривало три дні. В ньому взяли участь колективи з Івано-Франківська (камерний хор «Воскресіння», кер. В. Рудницький), Львова (студентський хор ЛНМА ім. Лисенка, кер. І. Даньковський) та Києва (камерні хори «Київ», кер. наш земляк М. Гобдич та «Sine Nomine», кер. Н. Тарасенко), а також патріарший хор собору Св. Воскресіння УГКЦ, кер. Р. Рудницький). Почесними гостями дійства стали українські композиторки В. Польова і Г. Гаврилець, українська музикознавиця, дослідниця творчості М. Леонтовича В. Кузик.

Колективи дали шість концертів у соборі та музеї мистецтв Прикарпаття. Цікаво, що в рамках фестивалю хор «Воскресіння» репрезентував диск «Микола Леонтович. «Божественна Літургія». Програми колективів складались з різних зразків духовної спадщини, охоплюючи великі епохальні пласти, починаючи з київських розспівів, концертів композиторів «золотої Доби» (зокрема прозвучали повністю Літургія і Всенічна А. Веделя), творів П. Турчанінова, С. Дегтяревського, К. Стеценка, М. Лисенка, Г. Ізвєкова, і закінчуючи сучасними композиціями Р. Гурка, М. Шука, І. Алексійчук. Також студентський хор ЛНМА ім. М. Лисенка виконав духовну західну музику О. Гайо: «O magnum misterium», Р. Rosephanus «Non nobis Domine», М. Hogan «The battle of Jericho», «Did't My Lord Deliver».

«Будь-який фестиваль має відкривати нові імена, повинен заявляти про ці імена. Чим більше він відкриває імен, тим більше глядачів прийдуть для того, щоб побачити ще щось нове» [7, 113]. І не тільки імена, а й нові твори, які через певний відрізок часу часто стають класичним еталоном. Таким, мабуть, найцікавішим, із творів хорової програми свята було виконання хором «Київ» однієї з «...найскравіших партитур третього тисячоліття світового масштабу» (з інтерв'ю з М. Гобдичем) [10] «Великодніх піснеспівів» В. Польової – твору, присвяченого Героям Небесної Сотні, який прозвучав у перший день святкування.

Музична епопея закінчилася концертним виконанням всіма хоровими колективами Літургії М. Леонтовича з нагоди 140-річчя від дня його народження.

Перший фестиваль «Катедральні дзвони» став могутнім імпульсом до відкриття «нової Пасхальності» – духовного переродження і «особистого духовного воскресіння» кожного – як із учасників, так і слухачів, і важливою ланкою у зв'язку духовних традицій минулого і сучасності.

Традиції Благовісту продовжив II фестиваль хорової музики під цією ж назвою, що відбувся 2-5 травня 2019 р. Розпочався він прес-конференцією, на якій міський голова Р. Марцінків зазначив, що «...ми знаємо наші традиції, колядки, але мало популяризуємо Великодні традиції. Я всіх запрошуюю приєднатися до такого дійства» [9]. До організаційного комітету цього горіч долучився Департамент культури Івано-Франківської міської ради.

Імпреза тривала протягом 4 днів у двох локаціях – Архикатедральному і Митрополічному соборі Св. Воскресіння та на Площі ринок, і стала унікальним хоровим дійством. Слухачі мали можливість почути чотири приїжджі високопрофесійні всесвітньо відомі колективи, які прибули з Києва і Житомира, побачити на сцені потужну плеяду хорових диригентів – маестро Є. Савчука, О. Вацек, М. Гобдича. Серед почесних гостей були знаний хормейстер І. Цикліньський, відомий продюсер в галузі класичної музики О. Пірієв, музикознавиця В. Кузик, музичний критик і журналістка С. Артеменко, актор В. Зінченко. Також про вагомість події свідчить приїзд Міністра культури України Є. Нищука, який побажав і надалі пропагувати та відроджувати хорове мистецтво на Прикарпатті.

Учасниками II фестивалю «Катедральні дзвони» стали вісім колективів: Національна заслужена академічна капела України «Думка» (кер. Є. Савчук), яка в Івано-Франківську після проголошення Незалежності України виступала вперше, муніципальний академічний камерний хор «Київ» (кер. М. Гобдич), академічна хорова капела «Орея» (кер. О. Вацек), Муніципальний академічний камерний хор «Галицькі передзвони» (кер. І. Дем'янець), Митрополічий камерний хор «Кредо» (кер. Ж. Зваричук), Народний камерний хор «Воскресіння» (кер. В. Рудницький).

Характерною рисою Другого фестивалю стало жанрове розширення виконавської програми. Якщо під час імпреди 2018 року виконувалася тільки духовна музика, то цього року звучали шедеври світської і народної музики, які демонстрували колективи «Думка», «Київ», «Орея» – неперевершені інтерпретатори взірців українського хорového мистецтва.

Особливим став другий день фестивалю, коли камерний хор «Київ» вперше для івано-франківців виконав хоровий цикл в 4 частинах «Майдан 2014» В. Сильвестрова, написаний на тексти Т. Шевченка, П. Чубинського та білоруської народної пісні, і присвячений 5-й річниці загибелі Героїв Небесної Сотні. Його автори зуміли трансформувати в музиці і слові моторошні сцени смерті і руїни, які пережила того часу наша країна.

У програмах хорів поряд із старими знайомими композиціями М. Леонтовича, М. Лисенка, С. Рахманінова, П. Чеснокова, Р. Твардовського, звучала сучасна музика П. Уусберга, Г. Гаврилець, М. Скорика, Р. Толмачова, О. Юнек. Цікаво слухалась хорова інтерпретація «Ореї» уривку з симфонії № 9 («З Нового світу») А. Дворжака. Нотку світлої печалі внесла композиція В. Якимця «Гей, плине кача» (соліст маестро О. Вацек), в якій спів доповнювали гармонійні рухи учасників.

В останній день святкувань на заключному гала-концерті прозвучала прем'єра «Божественної Літургії» Я. Яциневича, яку в концертному варіанті антифонно репрезентували чотири хори у супроводі виголосів о. І. Жука. Це – глибокий твір, у якому композитор зумів тонко передати піднесений стан молитовності.

«Катедральні дзвони» – великий поштовх у відновленні культурно-духовного і академічного мистецтва» [3, 4]. Робота організаційного комітету фестивалю заслуговує найвищих похвал. І дуже влучно висловився М. Гобдич: «...якщо надалі співпраця між організаторами «Катедральних дзвонів» буде такою ж, то вам не багато треба – три-чотири роки і станете номером один в Україні» [8, 2].

Висновок. Міжнародний фестиваль «Коляда на Майзлях» і Всеукраїнський фестиваль «Катедральні дзвони» стали візитною карткою Івано-Франківська. Завдяки проведенню цих величних акцій хорове мистецтво на Прикарпатті набуває все більшої популярності серед широкого кола слухачів. До того ж, такі імпреди формують нову плеяду молодих композиторів, диригентів і виконавців. Молодь активно долучається до сприйняття високого мистецтва, що виховує добрий музичний смак. У місті ж формується певний мистецький академічний хоровий канон. Цю тезу підтверджують слова Р. Марцінків: «...класична хорова музика звучала, звучить і ще гучніше звучатиме на теренах нашого рідного міста» [3, 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бермес І. Організаційні засади музичного фестивального руху в Україні. *Культурологічна думка*. 2005. Вип. 8. С. 150 – 155.
2. Ближче до тіла. Любов Терлецька by ТПК. URL: https://www.mixcloud.com/vezha_org/ (дата звернення 12.06.2019).
3. Великодній хоровий фестиваль «Катедральні дзвони» (м. Івано-Франківськ). 2018. 22 с.
4. Виткалов С. Фестивальний рух як культурний феномен сучасності: аналіз регіонального вектора. *Культура України. Серія: Культурологія*. 2016. Вип. 52. С. 182 – 190.
5. Коляда на Майзлях – 2019 (X Міжнародний Різдвяний фестиваль) / Упор. буклету і набір тексту Л. Терлецька. Івано-Франківськ, 2019. 49 с.
6. Культурно-мистецька панорама Івано-Франківська: 350-річчю надання місту магдебурзького права присвячується: монографія / Г. Карась (гол. авт. кол.), В. Дутчак, І. Монолатій, І. Дундук [та ін.]. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 180 с.+60 іл.
7. Литовка О. Фестивальний рух України періоду її незалежності. *Вісник КНУКіМ. Серія: Соціальні комунікації*. 2003. Вип. 2. С. 111 – 115.

8. Палій А. «Катедральні дзвони»: Перший Всеукраїнський Великодній фестиваль відбувся в Івано-Франківську. *Релігійно-інформаційна Служба України*. 2018. 14 травня.
9. У Франківську стартує фестиваль "Катедральні дзвони". *Типовий Івано-Франківськ*. 2019. 2 травня. URL: <http://typical.if.ua/u-frankivsku-startue-festival-katedralni-dzvoni> (дата звернення 25.05.2019).
10. Фестиваль «Катедральні дзвони» розпочався в Івано-Франківську. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HFAIBKJjhwU> (дата звернення 12.05.2019).
11. Фестивали - Офіційний сайт міста Івано-Франківська. URL: <http://www.mvk.if.ua/events> (дата звернення 11.07.2019)
12. Швед М. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики в Україні на новому етапі (1990 – 2005 рр.): автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.01. / Львівська держ. музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2006. 20 с.

REFERENCES

1. Bermes, I. L. Organizational fundamentals of the music festival movement in Ukraine. *Cultural Studies*, 2005. Is. 8. P. 150-155.
2. Closer to the body. Liubov Terletska by TRK. URL: https://www.mixcloud.com/vezha_org/ (accessed 12.06.2019).
3. The big Choral Festival “Cathedral Bells” (Ivano-Frankivsk). 2018. 22 p.
4. Vitkalov, S. V. Festival movement as a cultural phenomenon of the present: analysis of the regional vector. *Culture of Ukraine. Series: Cultural Studies*, 2016. Is. 52. P. 182-190.
5. Koliada in the Maisli – 2019 (the 10th International Christmas Festival) / Booklet editor and typist L. Terletska. Ivano-Frankivsk, 2019. 49 p.
6. Cultural and artistic panorama of Ivano-Frankivsk: dedicated to the 350th anniversary of granting the Magdeburg law to the city: monograph / H. Karas, V. Dutchak, I. Monolatii, I. Dundiak [and others]. Ivano-Frankivsk: City HB, 2012. 180 pp. + 60 illustrations.
7. Lytovka, O. Festival movement of Ukraine during its independence. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Social Communications*, 2003. Is. 2. P. 111-115.
8. Palii, A. “Cathedral Bells”: The first All-Ukrainian Easter Festival was held in Ivano-Frankivsk. *Religious Information Service of Ukraine*. 14 May 2018.
9. The festival “Cathedral bells” starts in Ivano-Frankivsk. *Typical Ivano-Frankivsk*. 2 May 2019. URL: <http://typical.if.ua/u-frankivsku-startue-festival-katedralni-dzvoni> (accessed 25.05.2019).
10. The festival “Cathedral bells” was launched in Ivano-Frankivsk. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HFAIBKJjhwU> (accessed 12.05.2019).
11. Festivals – the official website of Ivano-Frankivsk. URL: <http://www.mvk.if.ua/events> (accessed 11.07.2019).
12. Shved, M. B. The development trends of international festivals of the contemporary music in Ukraine at a new stage (1990–2005): Abstract of the thesis of the candidate of arts: 17.00.01. Lviv national music academy named after M. Lysenko, 2006. 20 pp.

Choral performances in Ivano-Frankivsk at the turn of the 20th-21st centuries

O. I. Maneliuk

Annotation. The article shows Ivano-Frankivsk as the music festival center of Prykarpattia. Two of the most important events, which are of great interest for both performers and listeners, were highlighted among the various festival performances in the cultural life of the city and the region. They include the large-scale spiritual and artistic events – the International Christmas Festival “Koliada in the Maisli” and the Easter Choral Festival “Cathedral Bells”. The key events of these choral performances were singled out, their participants were described, and the concert programs were analyzed.

Keywords: “Koliada in the Maisli”, “Cathedral Bells”, festival, program, culture, spirituality, performances.

Грим в модних інноваціях

А. Момчилова

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: aelina.momchilova@gmail.com

Paper received 29.08.19; Accepted for publication 12.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-03>

Анотація. У статті визначено сутність гриму як інструменту прояву творчого потенціалу гримера-візажиста в контексті модних інновацій XXI ст.; простежено трансформацію змістовного наповнення слова «грим» в різних літературних джерелах та мистецьких практиках; здійснено мистецтвознавчий системний, комплексний аналіз художньо-образних трансформацій гриму в моді виділено характерні риси та основні тренди гриму модних колекцій.

Ключові слова: *грим, мода, модні інновації, візаж, візажист.*

Грим – найяскравіший елемент образу. Різні види видовищного мистецтва має свої особливості гриму. Для гриму балетних і оперних постановок характерні яскраві кольори, відсутні дрібні деталі, так як враховується велика віддаленість глядачів від сцени, що пояснюється наявністю оркестрової ями. У кінематографічному гримі особливу увагу приділяють деталям та їх ретельному опрацюванню, що зумовлюється використанням крупних планів акторів. Цирковий і естрадний грим має яскравий, святковий характер; тут широко використовуються люмінесцентні фарби і блискітки. Розкриття сценічного образу сприяють різні виразні засоби театрального мистецтва, в тому числі грим та зачіска. Як різновид декоративної косметики мистецтво гриму мало довгий шлях розвитку, при цьому змінювало та вдосконалювало свої форми. Кожна епоха видозмінювала грим, який ставав більш індивідуальним, відрізнявся неповторністю національного колориту. Кожна епоха, кожна країна вносила свої корективи в мистецтво гриму.

Аналіз наукової літератури, в якій подається мистецтвознавчий аналіз зазначеної проблеми у контексті принципів та технік оздоблення тіла людини в різних видах мистецтв, показав, що значна кількість робіт демонструє глибоку зацікавленість авторів у принципах, техніках оздоблення тіла людини, проявляється інтерес до роботи художника-гримера-візажиста в різних видах мистецтв та креативних індустрій. Проте, дані напрацювання не торкаються питань гриму як образотворення, яке існує в рамках модних інновацій XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що переважна більшість авторів зосереджують свою увагу на технічних та образотворчих принципах створення макіяжу та накладення гриму акторам кіноіндустрії, театру, балету, серед них як вітчизняні дослідники (Р. Рагул «Грим» (1935), К.С. Станіславський «Мое життя в мистецтві» (1953), Т.Шухмина (1956), С. Школьников «Грим», Лі Бейган «Грим для театру, кино і телебачення», І.Сиромятнікова «Мистецтво гриму і макіяжу»), так і зарубіжні (Tom Savini «Grande Illusions: A Learn-By-Example Guide to the Art and Technique of Special Make-Up Effects», Herman Buchman «Film and Television Makeup». Vincent Kehoe «The Technique of the Professional Make-up Artist — Ultra-Style», Gretchen Davis, Mindy Hall «The Makeup Artist Handbook: Techniques for Film, Television,

Photography, and Theatre»). Основні принципи створення оздоблення тіла різними засобами і техніками декорування презентуються в книзі Елізи Тарнака «Стильний татуаж, пірсинг, боді-арт». Принципам декорування тіла за допомогою татуювання, шрамування та інших технік присвячені дослідження А. Н. Мещерякова «Татуювання: Хризантеми, дракони і молитви» (2003), Е.А. Бобринської «Футуристичний «грим»» (2005), Г.А. Гальперіної «Мова татуювання» (2003) та інші. У ході аналізу наукової та фахової літератури виявлено, що переважна більшість досліджень демонструє глибоку зацікавленість авторів у принципах, техніках оздоблення тіла людини, акцентується увага на особливостях роботи художника-гримера в різних видах мистецтв. Проте, дані напрацювання не торкаються питань гриму як образотворчого засобу в Fashion-індустрії.

Метою статті є аналіз гриму як інструменту прояву творчого потенціалу гримера-візажиста в контексті модних інновацій XXI ст. Методологія дослідження полягає у застосуванні історико-логічного й компаративного методів, на основі яких проаналізовано мистецькі та соціокультурні аспекти означеної проблеми.

Створення гриму в кіно і на подіумних майданчиках – важлива частина при роботі над художнім образом. Від майстерності художника по гриму на знімальному майданчику або подіумі залежить глядацьке сприйняття героїв і персонажів на екрані чи моделей в контексті Fashion-колекцій.

Грим – це мистецтво змінювати зовнішність актора і в першу чергу обличчя відповідно до вимог виконаної ролі чи загальної концепції художнього образу. Грим – надзвичайно давнє мистецтво, воно веде свій початок від первісних обрядів, пов'язаних тотемними тваринами. Схематично зародження і розвиток гриму можна представити наступною ланцюжком: тотем – антропозооморфна маска – маска з людським обличчям – розфарбування обличчя, що дозволяє, на відміну від маски, передавати як індивідуальні особливості, так і мімічну трансформацію вигляду актора або моделі. Деякі форми театру, засновані на древній класичній традиції і сьогодні зберігають вкрай умовний тип гриму, коли розфарбування обличчя актора максимально наближена до маски.

У сучасному театральному мистецтві грим надзвичайно різноманітний. Його характер залежить від багатьох чинників: жанру і стилю вистави, режисерської

концепції, загального декоративно-образотворчого рішення (включаючи розробку костюмів і світлову партитуру), а також фізичних даних актора і його пластичної трактування образу.

У найзагальнішому вигляді типи гриму можна розділити на «реалістичний» і «умовний».

Ці ж закони діють і в Fashion-колекціях.

Коли макіяжу стає недостатньо для того, щоб повністю візуально перевтілитися, коли ситуація вимагає чогось незвичайного і кардинально відрізняється від повсякденної картинки, – на допомогу приходить грим. Чарівне мистецтво, яке здатне створити не просто новий образ на обличчі людини, а й особистість, наділити новим характером, віком та іншими характеристиками.

Грим може стати в нагоді в театральних постановках, в фотосесіях, кіно та інших творчих проектах.

Мистецтво гриму дуже різноманітне і багатогранне, але класично виділяють два його варіанти: мальовничий і об'ємний. У першому випадку для створення текстур і обсягу використовуються тільки фарби, а в другому – всілякі об'ємні елементи на зразок накладок, аплікацій, штучної шкіри і волосся, пап'є-маше і так далі. Останній вид також називають пластичним.

Грим – складне, але дуже цікаве мистецтво. За допомогою основних законів гримувального мистецтва сучасні художники-візажисти створюють неперевершені образи. Аналіз сучасних модних колекцій дозволяє виділити основні тренди:

-Акцент на губи за допомогою класичної червоної помади. Вони можуть бути такими при нейтральному макіяжі, а також разом з іншими яскравими акцентами. Це, наприклад, темне волосся, густі брови, сильно підведені очі – тренд в стилі вісімдесятих.

-Готика. Модельєри в цьому сезоні вітають готичні образи. Чорні губи або максимально наближені до чорного, колір стиглої сливи. Очі готичного подіймного стилю оформляються незвичайними лініями при знебарвлених бровах.

-Графічні чорні очі. В тренді димчасті тіні, вигнуті контрастні лінії, всі відтінки чорного.

-Чіткі лінії. Ця тенденція передбачає велику різноманітність підводок: трикутні котячі очі, додаткові подвійні лінії всіх відтінків.

-Очі без макіяжу. Вітається природний макіяж, натуральні губи, сяюче обличчя, повна відсутність тіней, вій і брів.

-Акцент на вії. Незважаючи на те, що в цьому сезоні актуальний природний макіяж, можна підкреслити деякі риси. Наприклад, накладні вії можуть цілком змінити образ.

Модний грим-макіяж можна спостерігати на світових подіумах, отже в контексті мети нашого дослідження, варто зробити короткий огляд основних тенденцій подіймного гриму-макіяжу.

Розкішний показ Balmain, в якому брали участь найпопулярніші і затребувані моделі, відзначився і в тому, що стосується гриму. Том Пешо представив образ футуристичної амазонки: брутальна краса на губах і широкі чорні смоки навіюють думки про невідому космічність та ритуальність.

Брови продовжують «ширитися», і образи моделей на показі Loewe – чергова данина цьому тренду. Брови

в їх макіяжах були світлими, темними, густими або напівпрозорими, але обов'язково широкими. При цьому виглядають вони зовсім не недбалими, а в міру «штучними».

Показ, присвячений культовому аромату Angel, насичений енергією 80-х, але в той же час був спрямований в майбутнє. Інопланетні загарбниці Мюглера носять гладкі зачіски і графічні стрілки строго чорного кольору. Поєднання двох різних течій, ретро і футуризму, відбилосся в образах: вони чорно-білі, як старе кіно, але текстури і форми не викликають ніякого сумніву в тому, що це одяг наступної ери.

Грим-макіяжі на показах Margiela стабільно радує неймовірними відтінками, здивувати вийшло і на цей раз. Поки багато хто захоплюється космосом, Пет Макграт винаходить хіпі-макіяж. Винаходить, звичайно, тому що справжні хіпі макіяжем не захоплювалися. Візажистка придумала ритуальну розмальовку в райдужних і павоподібних відтінках, форми якої натякають на дитячі малюнки.

Незважаючи на те що це ще одна колекція, що поєднує в собі безліч різних мотивів і естетик, макіяж для показу підібрали ефектний, але гранично простий: узор з перлин на обличчі імітує одночасно шолом і діадему. Загалом, макіяж продовжує захоплювати територію аксесуарів і прикрас - і це, мабуть, найкрасивіший тренд майбутнього (можливо, навіть найближчого).

І одяг, і макіяж на показі Chanel вражали красою виконання. Напівпрозорі сріблясті тіні, нанесені на всю повіку, римувалися з великою кількістю сяючих матеріалів, а підводка розташувалася за останньою модою - між бровою і складкою повіка. Найзворушливіша деталь - пучки накладних вій на нижньому віці, що нагадують про 60-ті.

Вікторіанська тональність, що простежувалася в образах колекції Valentino, відбилася і в макіяжі: світла шкіра контрастує з бордовими вампірськими стрілками. Мабуть, самий, що називається, драматичний макіяж Паризького тижня моди.

Том Пешо, новий креативний директор марки з макіяжу, зрозуміло, придумував б'юті-луки для осінньолітнього показу нового сезону. Зупинився він у підсумку на мінімалізмі, виконавши його в оригінальній манері: чорні тіні на повіки моделей нанесені нарочито хаотично і асиметрично, гранж живий, а макіяж - це свобода.

Ріанна продовжує наступ на світ моди, що ж стосується гриму, на показах її колекцій візажисти і дизайнери теж підходять з фантазією. Субкультурний наліт був і в цьому виході: чорні сльози-потюки, схематичні «вії», шкільні зачіски - чистий культ підліткової свободи.

У б'юті-образах показу Vanessa Seward поєднали кілька остромодних тенденцій відразу: ще не відшумів червоний макіяж очей, стиль 80-х і тяга до надмірностей. Дрейпінг, стрілки, смокі і яскрава помада лакової текстури - створює насичений грим-макіяж.

Панк-мотиви проявилися і в макіяжі на показі Junya Watanabe: кольорове волосся, зачіски родом з відомих субкультур і гротескність. Все разом схоже на фільм Дерека Джармена: бунт, але вкрай химерний і красивий.

Для показу Aalto візажисти придумали дуже гарний спосіб підкреслити очі. Густа і чітка обводка зустрічалася на подіумах останньої серії показів часто, але тут все повністю змінює уривчастість чорної лінії - ці прогалини на нижньому віці виявилися відмінними елементами для «дивного» і навіть футуристичного макіяжу.

Цього року двоє великих дизайнерів розкрили тему трешу: як в прямому так і переносному сенсі (першим з них став Джеремі Скотт). Вел Гарланд розважалася як могла, придумуючи різні форми кольорових обведень для очей; у волосся моделей при цьому вплели картонні і целофанові упаковки. Тим часом Вів'єн Вествуд залишається королевою панку і іронії.

Ще одна фантастична колекція супроводжувалася начебто звичним, але тим не менше сверхефектним макіяжем - він натхненний сценічним гримом балерин і мотивами казок «1001 ночі». Чорні смоки до самих брів, приправлені бликами золота, гіпнотизують і навівають сотні інших асоціацій: від зоряної ночі до німого кіно.

Отже, як показує аналіз наукової та прикладної літератури грим виходить за межі театральної професії і стає невід'ємною складовою Fashion-індустрії. Створення гриму на подіумі - важлива частина при роботі над художньою концепцією колекції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елдрідж Л. Краски. История макіяжа / Л. Елдрідж. Москва: «ОДРИ», 2015. 240 с. Вельфлін Г. *Основные понятия истории искусства: Проблема эволюции стиля в новом искусстве* / Г. Вельфлин. - Санкт-Петербург: МИФРИЛ, 1994. - 428 с;
2. Ленский А. П. *Заметки о мимике и гриме* / Статьи. Письма. Записки. / А. П. Ленский. - Москва, 1950.
3. Лившиц П. Б., *Сценический грим* / П.Б.Лившиц. - Ленинград.-Москва, 1939.
4. Линда Мейсон. *Омлаживающий макіяж. Подробное руководство для женщин от 40 и старше* [Makeup for Ageless Beauty: More than 40 Colorful, Creative Looks for Women 40 and Over] / Мейсон Линда. - Москва, 2014. - 176 с.
5. Мельник М.Т. *Стиль: поняття та специфіка прояву в моді* / М.Т. Мельник [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1560/62/> (Дата звернення - 19.04.2019 р.).
6. Пелагейченко М. Л., Філенко О. В. *З історії макіяжу. Макіяж як корекція форми та рис обличчя*. / М.Л. Пелагейченко, О.В. Філенко. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mozok.click/1876-z-storyi-makyazhu-makyazh-yak-korekcyia-formi-ta-ris-oblichchya.html>
7. Раугул Р. Д. *Грим* / Р.Д.Раугул.. - Ленинград. - Москва, 1939.- 256 с.
8. *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. - К.: Наукова думка, 1970 - 1980. - Т. 9. - С. 697 - 698.
9. Станиславский К. С. *Моя жизнь в искусстве*. Собр. соч., т. 1. К.С. Станиславский. - Москва, 1954. - С. 113-125.
10. Елдрідж Л. *Краски. История макіяжа* / Л. Елдрідж - Москва: «ОДРИ», 2015 - 240 с.
11. Gabriela Hernandez *Classic Beauty: The History of Make-Up* Arglen, PA Schiffer Publ. Ltd. 2011.

REFERENCES

1. Velflin G. (1994). *Osnovnye ponjatija istorii iskusstva: Problemy jevoljucii stilya v novom iskusstve*. [Basic concepts of the history of art: The problem of the evolution of style in the new art]. St. Petersburg: MIFRIL.
2. Lenskiy A. P. (1950) *Zametki o mimike i grime* [Notes on makeup and make-up] / Stat'i. Pis'ma. Zapiski. Moscow.
3. Livshits P. B. (1939) *Stenicheskiy grim* [Stage makeup]. Leningrad.- Moscow.
4. Linda Meyson (2014). *Omolazhivayushchiy makiyazh. Podrobnoe rukovodstvo dlya zhenshchin ot 40 i starshe* [Makeup for Ageless Beauty: More than 40 Colorful, Creative Looks for Women 40 and Over]. Moscow.
5. Melnik M.T. *Styl': ponjattja ta specyfyka projavu v modi*. [Style: concept and specificity of manifestation in fashion], [online]. - Available at: <http://vuzlib.com/content/view/1560/62/> [Accessed 19 April 2019].
6. Pelageychenko M. L., Filenko O.V. *Z istorii makiyazhu. Makiyazh yak korektsiya formi ta ris oblichchya* [From the history of makeup. Makeup as a form correction and face rice.]. [online]. - Available at: <https://mozok.click/1876-z-storyi-makyazhu-makyazh-yak-korekcyia-formi-ta-ris-oblichchya.html> [Accessed 19 April 2018].
7. Raugul R. D. (1939) *Grim* [Makeup]. Moscow.
8. Bilodid I. K. ed. (1970 - 1980). *Slovyuk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tt.* / AN URSR, Instytut movoznavstva. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. / Academy of Sciences of the USSR. Institute of Linguistics]. Kyiv: Naukova Dumka, Vol. 9, pp. 697 - 698.
9. Stanislavskiy K. S. (1954). *Moya zhizn' v iskusstve* [My life in art.]. Vol. 11 Moscow.
10. Eldridzh L. (2015). *Kraski. Istoriya makiyazha* [Paints. The history of makeup]. Moscow: «ODRI».

Stage makeup in fashion innovations

A. Momchylova

Abstract. The essence of stage makeup as a tool of the makeup artist creative potential manifestation in the context of fashion innovations of the XXI century has been defined in the article; the transformation of the "stage makeup" content in various literary sources and artistic practices has been traced; art, systematic, and complex analyzes of artistic-figurative stage makeup transformations in fashion have been carried out; characteristic features and main trends of fashion collections stage makeup have been pointed out.

Keywords: stage makeup, fashion, fashion innovations, makeup, makeup artist.

CULTUROLOGY

Ukrainian Famine through the prism of the modern world literature and journalism

A. O. Roliak

State Agrarian and Engineering University in Podillia, Kamianets-Podilskyi, Ukraine
Corresponding author. E-mail: rolyakangel@gmail.com

Paper received 26.08.19; Accepted for publication 11.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-04>

Abstract. The research is devoted to the Ukrainian famine background and its description in the world-famous masterpieces of prose and journalism. Based on the profound historical analysis of literature and documents from the world, European, Soviet and Ukrainian resources, the author investigates the main features of Stalin period in the European history that brought to a long-term negative effect on the liberalization of the Ukrainian society, education, and economy. The influence of negative effects of famine and terror on the mood of the people in the Ukrainian socio-economic space is grounded.

Keywords: *Ukrainian famine, socialism, background, mass terror, repression, fascism, the Soviet Union.*

Introduction. Stalin's period of repressions is multi-levelled. It embraced all the sides of the Soviet State: political, economic, cultural and educational ones. Moreover Stalin's government is considered to be the part of socialism construction and not only in the Soviet Union but in Europe too. In popular political discourse, socialism is portrayed as polar opposite to fascism [2]. Though fascism is placed on the far Right, socialism on the far Left. But a lot of historians think that this categorization is flat-out wrong [4].

We regard Ukrainian famine as the planned part of Stalin's repression directed on the whole nation. Stalin repressions brought to a long-term negative effect on liberalization of the society and economy. In that period the democracy in America and most of European states started to evolve. Education, culture, entrepreneurship gradually transformed from elitism to accessibility for all [6; 9]. But as for the Soviet Union it was led to a period of strict government control, mobilization, and terrorization of all its republics. Repressions were seen everywhere – in all the components of Soviet state. In the 1930s agriculture and industry suffered rude forced centralization. Cultural and educational activities in Ukraine were highly restricted too. In the result thousands of Soviet including Ukrainian educated, intelligent individuals deemed dangerous to the Stalin's Soviet state were eliminated [2]. Those who were not repressed died in the result of "holodomor" - the major famine in Ukraine of 1932-1933 [5].

Brief overview of publications on the topic. Definition of Ukraine famine or (holodomor) as organized man-made process of inhabitants starvation in Ukrainian SSR is of concern to the entire world community today. The article presents analytical materials of Ukrainian scientists: Hrushevsky Mykhailo "A History of Ukraine" (1940), Hroch Miroslav "Comparative Studies in Modern European History: Nation, Nationalism, Social Change" (2007), Luciuk Lubomyr and Lisa Grekul "Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932-1933 in Soviet Ukraine" (2008), Kulchytskyi Stanislav "Holodomor in Ukraine 1932-1933: an Interpretation of Facts" (2012), Serbyn, Roman "The Holodomor: Genocide Against the Ukrainians" (2008), Szporluk Roman "Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union" (2000) and also the

world-known scholars: Andrew Wilson, Morgan Williams, Viola Lynne, David Roger Marples, Michael Dahlen, Anna Reid, David Marples, John A. Armstrong, Robert Williams Davies, Stephen G. Wheatcroft, Anne Applebaum, etc.

The purpose of research. The major objective of this study is to investigate and generalize the description of the Ukrainian famine in the world known historical and literature in context of European development in the early twenty-first century.

Methods. Data for this study were collected using the systematic, synergetic, culturological, axiological approaches to the historical analysis of social and philosophical phenomena. Basic information was gathered from multiple sources of the world, European and Ukrainian environments at various time points during 1930 till 2018. Application of dialectic, objective, continuity principles has made it possible to identify characteristic features of the Ukrainian famine and to explore how the process is described in the world literature and journalistic resources.

Results and discussion. As Michael Dahlen writes despite their superficial differences, fascism and socialism – along with Nazism and theocracy – are fundamentally the same [3]. They are all examples of totalitarianism. These systems oppose freedom, liberty, and individual rights. They impose one-party rule, control or abolish private property, and censor or oppress racial, religious, political, and ideological enemies. They also seek to export their particular tyranny throughout the world. Whether the goal of a tyrant is achieving utopia, enforcing God's will, or establishing a master Aryan race, the results are always the same: purges and show trials, man-made famines and concentration camps, war and mass murder [3]. Socialism and Fascism represent the tyranny of Big Governments which are the main statist politico-economic systems.

From this point of view we want to analyze the studies of Anne Applebaum, who is a historian and journalist. She writes a lot of article for the Washington Post. She is a Professor of Practice at the London School of Economics. Since 1989 Anne has been writing about Eastern Europe and Russia, analyzing the collapse of communism in Poland for the Economics magazine. She also writes

about US, UK and European politics for a wide range of American and British publications in addition to the Washington Post, including the New York Review of Books, the Spectator and Foreign Affairs. She is married to Radoslaw Sikorski, a Polish politician and writer, and lives in both Poland and Britain. Anne Applebaum is the author of several books, including "Gulag: a history", which won the 2004 Pulitzer Prize for non-fiction and "Iron Curtain", which won the 2013 Cundill Prize for Historical Literature. Both of these books were nominated for the National Book Award. Her newest book, Red Famine, describes the Ukrainian revolution of 1917 at the beginning, and continues with the Ukrainian famine of 1932-33. Most critics stress that this book provides the background to today's Russian-Ukrainian conflict.

In 1929 Stalin launched his policy of agricultural collectivization – in effect from the point of view of Ann Applebaum it brought to a second Russian revolution - which forced millions of peasants off their land and into collective farms [1]. The result was the most lethal in European history, catastrophic famine. At least five million people died between 1931 and 1933 in the USSR. But instead of sending relief, the Soviet State made use of the catastrophe to rid itself of a political problem.

In "Red Famine", Anne Applebaum argues that more than three million of those dead were Ukrainians who perished not because they were accidental victims of a bad policy but because the state deliberately set out to kill them. Devastating and definitive, Red Famine captures the horror of ordinary people struggling to survive extraordinary evil [1].

Moreover this author sees a great relationship between the revolution of 1917 and catastrophic Ukrainian famine. Stalin himself during the events of 1917 was a Commissar for Nationalities. Ukraine was in the sphere of his responsibility. When in 1932 he considered the problem of hunger, the crisis that arose due to collectivization, it came to his head that it was an "old second uprising" [1]. What Anne Applebaum draw attention to in her book is that Stalin used the famine in his favor to solve the so-called Ukrainian problem for himself. In particular – to eradicate the protest potential of the Ukrainian peasantry. Then there were repressions against representatives of the Ukrainian intelligentsia. The goal was to make it impossible for Ukraine to be a threat to the Bolsheviks.

According to historical surveys, Stalin was afraid of the call that Ukraine threw the Bolshevik revolution in 1917 [5; 6; 7; 8]. Initially, he was involved in attempts to destabilize the emergence of "mini-republics" in Ukraine itself (including in Donetsk). He was involved in attempts to undermine this national protests, because he feared that it would be a rival to the Bolshevik revolution. Further events are important to understand: Ukraine was vital for Stalin and Soviet State. The question of who will win in Kiev, after all, was existentially important for the Bolsheviks. They did not want the non-bolsheviks government in Ukraine from the very beginning. This was fundamentally important from the very beginning [10]

Documents demonstrate that there was another threat that Stalin saw in Ukraine. Not only the fear of losing Ukraine as a source of grain and agricultural produce - the Bolsheviks saw an ideological threat in Ukraine. Ukrainians who did not accept Bolshevism were a huge threat.

The Bolsheviks believed that there was much in common between Ukrainians and Russians – they had a lot in common with culture, many family ties, Ukraine was a part of the Russian Empire for a long time so if Ukrainians did not accept Bolshevism, this can undermine the success of Bolshevism as a whole. Therefore, in addition to fear of losing Ukraine as a source of grain, the Bolsheviks – and Stalin among them – saw an ideological threat [3].

Davies R., Wheatcroft S. book "The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933" examines the Soviet agricultural crisis of 1931-1933 which culminated in the major famine of 1933. The authors used Russian and Ukrainian central and local archives to assess the extent and causes of the famine. They reached the new conclusions on how far the famine was 'organized' or 'artificial', and compared it with other Russian and Soviet famines and with major twentieth century famines elsewhere.

Ukrainian famine is considered to be a part of the Soviet policy after 1917. The famine was one of two blows on Ukrainian sovereignty – at the level of repressions against the intelligentsia. Purges, arrests, executions of Ukrainian historians, writers, artists, musicians, scholars, educational elite, teachers and even members of the Ukrainian Center of the Communist Party, the harassment of anyone who was connected with the Ukrainian republic of 1917 – all these facts had a devastating effect and destroyed humanistic approach in the whole Ukrainian state - its education and social life [8; 9]. People who were patriots who dreamed of their state, which could pass their patriotism and enthusiasm to descendants – all this generation was destroyed. And a new generation that has come to replace the old one was very afraid. Terror also led to a new generation of political elites - completely loyal to the Soviet system, either on conviction or because of fear.

In the long run Ukraine lost its most patriotic and active citizens, and in return received frightened people [6]. I think this also affects the current situation. It is not a secret that Ukrainians are suspicious of the state, they are blocked from state bodies, and authorities are certainly neglected on the part of citizens. The idea - that the state serves the purpose only of oneself – comes from the 1930s. And therefore, not just insulting – it hurts modern Ukraine [1].

Conclusions. The conducted analysis of the Ukrainian famine from the point of view of history, literature and journalism, allows us to make the following conclusions: the problem of the national fear about the future of the Ukrainian state and personality in this society has arisen periodically since 1991. So we can assume that Ukrainians do not feel relations with their own state, moreover they do not feel the responsibility for what it does, and vice versa. We think that the roots of this are still in the far Soviet period of famine, repressions and war. Today Russia as the successor to the Soviet Union, has placed Ukrainian independence in its sights once more. Applebaum's, Dahlen's, Davies's, Wheatcroft's compulsively readable narratives recall one of the worst crimes of the twentieth century, and show how it may foreshadow a new threat to the political order in the twenty-first century environment.

Realization of the fact that Stalin's famine brought degradation and reduction in all spheres of peoples life:

social, political, educational and economic make it possible to overcome some difficulties existing in Ukrainian community today, taking into account recommendations of both European and American experience, looking forward into the future sustainable growth.

The importance of this problem determines the necessity of its continuous study. We think that special interest deserves the problem of investigation of Stalin's repressions influence into the Ukrainian system of education.

REFERENCES

1. Applebaum A. Red Famine. Stalin's war on Ukraine / Ann Applebaum. – 2017. – N.Y: Anchor Books. – 520 p.
2. Hroch, M. Comparative Studies in Modern European History: Nation, Nationalism, Social Change / Miroslav Hroch. – 2007. – Aldershot, UK: Ashgate Publishing Limited. – 336 p.
3. Dahlen M. Socialism, Fascism, and the Tyranny of Big Government / Michael Dahlen. – 2017. – Kindle edition. – 345 p.
4. Davies R., Wheatcroft S. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933 // R. W. Davies and Stephen G. Wheatcroft. – 2004. – UK: Palgrave Macmillan. – 555 p.
5. Marples, D. R. Holodomor: Causes of the 1932-1933 Famine in Ukraine / David Roger Marples. – 2011. – Saskatoon: Heritage Press. – P. 105
6. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939 / Terry Martin. – 2001. – Cornell University Press. – 496 p.
7. Ogienko O. Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension // Ogienko O., Rolyak A. // TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe: Quality in Teacher Education, May 2009, Umea University, Sweden, Proceedings. – [Online]. – Available: <http://tepe.wordpress.com/proceedings/tepe-2009-proceedings>.
8. Roliak A. Gulag as a Part of the "Great Terror": From the Point of View of the Famous Eyewitnesses / Angelina Roliak // Політичні репресії в Радянській Україні у 1930-ті рр.: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 80-ої річниці «Великого терору 1937–1938 рр.» та «Дню пам'яті жертв голодоморів». – Кам'янець-Подільський. – 2018. – P. 34-38.
9. Roliak A.O. Reforms in teacher education system: Danish experience in Ukrainian environment // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. The 1st International symposium proceedings. – 2018. – Berlin: Premier Publishing s.r.o.. – С. 70 – 78.
10. Serbyn R. The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948: The State of the Question / Roman Serbyn // The Ukrainian Quarterly. – Vol. LXII. – No. 2. – 2006. [Virtual Resource] – Access Mode: URL: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Serbyn-2006.php>

DESIGN

Спортивний стиль у проектуванні європейського костюма: традиції та сучасні інтерпретації

А. Наку

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: anastasia.naku10@gmail.com

Paper received 27.08.19; Accepted for publication 13.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-05>

Анотація. У статті проаналізовано процес розвитку моди в Європі та вплив окремих дизайнерів на розвиток дизайну в одязі, подано основні аспекти формування та розвитку спортивного стилю, виявлено його характерні риси та прояви в проектуванні європейського костюма.

Ключові слова: мода, модний арсенал, костюм, спортивний стиль.

Сучасна мода це і мистецтво, і бізнес, і індустрія. Моду навіть називають одним із способів соціального маніпулювання. Говорячи про розвиток костюма ХХ століття, не можна спиратися лише на систему релігійних вірувань, художніх стилів, переваг аристократії, як це було в попередні епохи. На перший план виходять такі категорії стратифікації костюма, як масове / елітарне, соціальне значення одягу, формування нових образів жіночності і мужності, що відповідають не тільки ідеалам часу, але і цінностям конкретних субкультур, розвиток моди як культурного феномену.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що значна кількість авторів зосереджують свою увагу переважно на характеристичні моди як соціокультурного явища, акцентують увагу на історії костюма. Історично вивчення моди починалося в рамках історії ремесел, коли майстри зберігали і передавали своїм учням (спочатку усно, а потім і письмово) професійні секрети. До наших днів дійшли таємниці античних ремісників, в середні віки лицарі привозили книги і усні розповіді, присвячені звичаям різних народів, а після винаходу Гуттенбергом друкарського верстата книги по ремеслам отримують в Європі широкого поширення. Літописці, історики, описуючи костюм, фіксували його історію як частину «історії чудасій». Історія костюма була частиною оповідань мандрівників. Історія костюма та моди виявилася відображеною і в творах образотворчого мистецтва, архітектури. Дивлячись на фрески в єгипетських гробницях, ми можемо уявити собі, як одягалися єгиптяни багато століть назад, а парадні портрети європейських живописців зберегли для нас костюми, ювелірні прикраси минулих століть. Тому довгий час історія костюма була частиною історії декоративно-прикладного мистецтва. У дев'ятнадцятому столітті актуалізується інтерес до фольклору, національних традицій. У Росії княгиня Тенишева почала збирати традиційний російський костюм і вразила Європу національним костюмом на Всесвітній Виставці в Парижі. В цей же час з'являється теорія дизайну.

Наука до проблем побутування і повсякденності звернулася в кінці ХVІІІ і особливо на рубежі ХІХ-ХХ століть. З'явилися теорії моди, в яких були розкриті її закономірності і зв'язки з іншими явищами [3]. До цього уявлення про моду в науці формувалися лише в системі і на тлі інших теорій і феноменів. Англійський

філософ кінця ХVІІ - початку ХVІІІ століття Ентоні Ешлі Купер лорд Шефтсберн звернув увагу на деспотичну владу, яку «правильна мода» набуває над людьми, на те, як спотворює вона часом справжню людську сутність, природний вигляд людей. У той же час Шефтсберн визнавав і благотворний вплив моди, називаючи модними панями тих, кому «природний добрий геній або сила гарного виховання додали почуття того, що витончено і пристойно за самою своєю природою» [3]. З цього періоду мода стає предметом вивчення в різних галузях гуманітарного знання. І. Кант дав своє визначення феномену диктату моди: «Закон □ це прагнення здаватися не менш значним, ніж інші, і саме в цьому, причому не береться до уваги будь-яка користь, називається модою. Моду в рівній мірі можна віднести і до «рубрики марнославства», і до «рубрики дурниці». Будь-яка мода вже по своєму поняттю являє собою непостійний спосіб життя»[3]. Г. Гегель у «Феноменології духу» розглядає позитивну роль моди як засобу комунікації, формування привабливості однієї людини для іншої, уподобань, симпатій [3]. Ця орієнтованість моди на особистість, на міжособистісні стосунки стає домінантою в існуванні і осмисленні цього явища.

У 1889 р один з перших теоретиків моди Н. Рейнгард у своїй роботі «Соціальне і економічне значення моди» дає характеристику моди: «Мода відкривається особистістю і для особистості, в якій яскраво виражена індивідуальність, тобто неповторність, унікальність. Іншими словами, мода □ це засіб формування атракції, як особливого виду спеціальної установки однієї людини на іншу, в якій представлено в основному емоційно-позитивне ставлення до нього»[3]. Одним з постулатів цього напрямку є принцип розвитку складноорганізованих систем, які, досягши критичної точки, можуть стрибкоподібно трансформуватися, знаходячи нову структуру на базі старої, але іншого порядку. Подібна концепція пояснює розвиток моди і костюма, які, досягнувши в своїй єдності піку популярності, трансформуються в нові напрямки, що мають в основі пам'ятати про попередній етап. Теорія моди активно розвивалася в двадцятому столітті. Сьогодні феномени костюма і моди вивчаються багатьма дисциплінами з використанням сучасних наукових підходів: психологія, соціологія, історія, мистецтвознавство, культурологія,

маркетинг, естетика та інші. Дослідники виділяють ряд підходів до вивчення феноменів моди та її стилів.

У рамках філософії моди розглядають Ж. Липовецький, Ж. Бодрійяр, Р. Барт, Л. Свенсон. Мотиваційний підхід спирається на вивчення принципів особистісних мотивів, зокрема, бажання подобатися, і бути правим, на трактування моди як емоційної розрядки (Я. Л. Колонінський, Б. Ф. Поршнев).

У цьому ж ключі розглядається психологічний аспект моди. М. Кілошенко пропонує підхід до прогнозування моди, заснований на репрезентативності, поданні про моду, як про міф, який дозволяє впорядкувати ставлення людей до внутрішніх і зовнішніх форм культури.

Автократичний підхід акцентує роль особистості в створенні моди, через поняття «королі Моди», де в рівній мірі помітно схожість значень монарха в минулому або кутюр'є в нашій дні. З цієї точки зору часто розглядають історію костюма ХХ століття як історію модних будинків і модельєрів (Л. Горбачова, А. Васильєв, Ш. Зелінг).

Подієвий (порівняльний, історико-культурний аналіз) підхід пов'язує історію костюма, моди і стилів з розвитком економіки і політики (М. Мерцалова, Е. Кірєва, С. Ванькович).

Ідеологічний підхід ставить на чільне місце залежність моди від суспільних настроїв, ідеології, норм і цінностей даного суспільства (А. Гофман, М. Топалов, Р. Фішман).

Мода вивчається і як знакова система, що є вираженням сенсу (Ю. Лотман), і як певна обробка соціальної інформації (Л. Петров), розглядається з позиції семіотики. Костюм досліджується як засіб міжособистісної комунікації (Л. Петров, В. Борев) або спосіб впливу в процесі спілкування (І. Андрєєва, А. Коваленко).

Основою гендерного підходу до вивчення костюма є не просто опис різниці в статусах, ролях та інших аспектах життя чоловіків і жінок, а аналіз влади і домінування, що затверджуються в суспільстві. Ці уявлення визначають відносини між статями в просторі культури через «соціальні ролі» (А. Ігли), статусні відмінності (Р. Унгер і М. Кроуфорд), патестарні стратегії (Е. Окладникова).

Р. Барт, автор фундаментальної праці «Система моди», розділяє розуміння одягу на «реальну» то, що ми надягаємо, «одяг-образ» візуально сприйняту і «одяг-опис» перетворену в мову [3]. Такий підхід продуктивний для дослідження системи моди. Візуальна стилістика, аксесуари і манери поведінки Р. Бартом визначаються як специфічні фактори, що обтяжують перелік видів одягу. Для аналізу розвитку моди дані фактори є визначальними, оскільки саме вони в своїй взаємодії створюють костюм (візуальний образ) і відтворюють різні градації образу.

Сьогодні мода явище глобальне, вона поширюється через актуалізацію модних стандартів, реалізованих в модних об'єктах.

Культура епохи глобалізму активно виробляє адекватні власній складності аксіосхеми. На сьогоднішній день можна говорити про наявність базових універсальних цінностей, затверджуваних на метакультурному рівні прагнення до особистісної реалізації, гуманізм,

конкурентна боротьба, пошуки домінант, актуальних в ситуації глобалізації. Спорт і мода в такому контексті багато в чому стали інструментом і втіленням конфігурації аксіосфери нової транснаціональної культури. Важливим моментом у взаємодії спорту і моди стає утвердження національної ідеології, зміцнення національної політики, як в самій державі, так і на міжнародній арені.

Мета статті полягає у дослідженні основних аспектів формування та розвитку спортивного стилю, виявлення його характерних рис та його проявів в проектуванні європейського костюма. Метод історико-культурологічного аналізу дозволить вивчити та проаналізувати процес розвитку моди в Європі та вплив окремих дизайнерів на розвиток дизайну в одязі. За допомогою графічного методу відобразити періоди найбільшого розвитку спортивного стилю.

Мода ХХІ століття постійно пропонує нам нові напрямки, які народжуються завдяки поєднанню речей з різних стильових груп, до такого напрямку відноситься і спортивний стиль, що став в останні роки одним з найулюбленіших і затребуваних стилів повсякденного одягу.

Новому напрямку моди, перш ніж він став невід'ємною частиною гардеробу сучасної людини, довелося пройти довгий шлях.

Спорт активно входить в життя людей ХХ-ХХІ століть, і епоха постмодернізму яскравий приклад цьому. Змінилася структура мислення і поведінки людей, їх ставлення до одягу, в тому числі і спортивного. На першому плані виявилися функціональні властивості костюма, як повсякденного, так і спортивного. Зручність і простота спортивного стилю одягу і спортивного костюма зокрема завоювали популярність широких верств населення в різних країнах світу. Елементи спортивного модного одягу активно використовуються в побуті. Важливі спортивні події накладають відбиток на стиль повсякденних і спортивних костюмів [3].

Спорт завжди мав вплив на моду та жіночий костюм. У ХІХ столітті в міру зростання популярності бадмінтону, тенісу, крокету, ставали більш зручними і демократичними елементи жіночого одягу, змінювався крій спідниць, переміщалася лінія талії. До речі, модний сьогодні трикотаж теж веде свою історію зі спорту. Загальна тенденція до спрощення, комфорту і стирання класових меж в одязі протягом останніх століть йшла поруч зі спортивною модою. Нові технології і матеріали ще більше просунули спортивні аксесуари в повсякденне життя. Це видно в поширенні взуття з пластичних матеріалів. Це кросівки, які увійшли в моду в 80-і роки і не хочуть з неї вийти. Це тренувальні штани і всілякі світ-шоти теплі фуфайки з довгим рукавом. Це легінси і в'язані бандани. Все це зі спорту. Яскраві поєднання, контрастні кольори і всілякі липучки пов'язані з лижним спортом або одягом бігунів. Величезні джинси на майці й шорти з білими смугами, навіть джинси з білими смугами. Ось воно злиття спортивного костюма і сучасної моди. Тож не дивно, що спортсмени і в звичайному житті не відступають від манери одягатися невимушено, тим більше що спарта-нський спосіб життя триває для них і після тренувань.

Часто використовується спортивна символіка. Синє з білим, червоне з білим, чорне з білим, великі номери, можливо, назви команд, кольорові шарфи з прапором країни, імена спортсменів, які у всіх на слуху [1, с. 319].

Спортивний стиль склався під впливом на моду зручного, гігієнічного та красивого одягу для спорту. У спортивному стилі може бути витриманий діловий костюм або комплект повсякденного одягу, одягу для дому та для вулиці. Куртка, анорак, майка, жакет дзюдо, матроський костюм, сумка на довгому ремені, гольфи всі ці речі необов'язково повинні використовуватися тільки для занять спортом, вони використовуються й як повсякденний одяг і надають всьому ансамблю енергійний - спортивний! – характер [4, с. 172]. Колишній недавно популярним стиль «сафарі» тепер помітно змінився, немає в ньому колишньої гостроти і чіткої визначеності. Його як би розтягнули, розхапали, розібрали по частинах. Типова для «сафарі» щільна бавовняна тканина болотного і бежевого кольору використовується для самих різних речей, в яких не побачиш характерних для «сафарі» рис. Погони і погончики суттєва деталь в так званому воєнізованому стилі, або «мілітарі-луку». Він дуже популярний на Заході. Кишені і кишеньки, блискавки, пояси все це в достатку є в речах спортивного і ділового стилю. Причому ці кишені мають дуже складну, часом хитромудру конфігурацію, один вписується в інший, маленька сусидить з просто величезними. Сітки, які спочатку були лише обробкою в цьому одязі, тепер перекочували на спортивні майки та жіночні блузки, використовуються і в діловому одязі, і в пляжному одязі [4, с. 38].

Що ж з цього модно? Це перш за все людина ділова, енергійна, рухлива. Спортивний стиль не випадково вважається зараз одним з провідних в одязі. Він відповідає нашим уявленням про молодість, він і не молодю за роками людину робить зібраним і моложавим. Тому, очевидно, у цього стилю найбільше шанувальників і послідовників, що важливо для становлення моди [4, с. 45].

Масове захоплення спортом вплинуло на формування спортивного стилю, який вимагає від одягу вільного крою, що забезпечує активний рух. Костюму спортивного стилю характерні геометричність ліній, виразність та укрупненість накладних деталей та фурнітури, багатство оздоблювальних матеріалів. У рисунках переважають горох, клітинка, різноманітні полоси [6, с. 218].

Спортивний стиль має кілька мікростилів: «дзюдо» (з характерним покромом кімоно без застібки); сафарі, що виник на основі тропічних мисливських костюмів, в такому одязі крій не стримує рухи, у наявності є кишені, шкіряні пояси з відділеннями для патронів, застібки, що дають можливість трансформувати костюм тощо. Тканина – щільна бавовна без домішок синтетики кольору хакі чи пісочного. Пізніше до них додались оливково-зелений та білий [2, с. 153]. Сучасна мода стилю сафарі отримала умовну назву «стиль джунглі». Це спортивний одяг, в якому крім елементів тропічного костюму використані деталі різних типів форменого одягу. Для стилю джунглі характерні брюки різної довжини, спідниці-брюки, сукні-сорочки з кишеньками, патами, погонями. Кольори світлі пастельні та

коричнево-сірі. [2, с. 155]. Для воєнізованого стилю «мілітарі» у спортивному одязі та одязі для відпочинку, що з'явився у 70-80-і роки ХХ століття, характерними деталями є погони та погончики.

Відома дослідниця та фешнжурналістка Віра Попова зазначає, що спорт у моді не чергова тенденція, а логічне продовження фемінізму.

Аналізуючи останні модні покази дозволили дослідниці зробити певні узагальнення, яка зазначила, що «сидіти на жорсткій лавці під біт детройтського техно (діджеї Violet і Photonz), що супроводжував показ Versace в Мілані, було неможливо хотілося схопитися і відразу зробити десяток джампінг-джеків, бажано прямо в тому ж одязі з нейлону, що і на подіумі, спортивних штанах на кулісці, кроп-топі і бомбері» [5].

«Спорт майбутнє моди», впевнено заявила на бекстейджі Донателла Версаче. І вона не єдина. Колекції нового сезону наочно висловлюють філософію стилю athleisure, який визначає одяг для повсякденної рутини і щоденних справ (leisure), але виконану при цьому в спортивному стилі (athlete).

Що цікаво, кожен бренд акцентований на конкретний вид спорту. Дизайнери з Courrèges виступили в групі підтримки футуристичного ретро, представивши костюми для занять серфінгом і сапбордінгом, що облягають фігуру.

Оспівує Францію колекція Moncler Gamme Rouge, яка силуетами нагадувала збірну країни з фехтування. А у Віржіла Абло з Off White вийшла ідеальна форма для паркурщиць вільні брюки на невеликих «блискавках», об'ємні толстовки. Одяг не обмежує рухів і виглядає зухвало.

Спортивна тема весни не просто спроба дизайнерів перевести повальне захоплення здоровим способом життя в площину моди. Саме зміни в способі життя стали відправною точкою для athleisure кілька років тому, але сьогодні до них додалася серйозна соціальна база. Спортивний одяг стиль нових сильних жінок. Не костюми, не сукні-футляри, а худі, толстовки і тренувальні штани.

Недарма найвдаліші колекції в атлетичній естетиці представили саме дизайнери-жінки: Стелла Маккартні довела, що в її комбінезонах, парках і сукнях можна танцювати і дуже енергійно; Ізабель Маран знайшла ідеальний баланс між одягом для тренувань і жіночними речами в квіточки; Клер Уайт Келлер з Chloé додала спортивні силуети, штани на шнурівці і футболки. І, звичайно, Донателла Версаче. Вона завжди орієнтувалася на незалежних жінок, але саме в цьому сезоні концепція фемінізму Versace вибудована до останньої цеглинки: починаючи з найбільшої тенісистки Серени Уільямс в першому ряду гостей показу, продовжуючи маніфестом в саундтреку, що закликає жінок не сидіти склавши руки вдома, і закінчуючи самою колекцією: легінси, однаково добре сидять на тендітній Міці Арганараз і сексапільній Еді Кемпбелл; нейлонові парки, в яких, як у костюмі супервумен, можна підкорити світ і врятувати людство; сукні на кулісці, які можна затягувати або розпускати, граючи роль фатальної спокусниці і при цьому залишаючись собою.

Отже, спортивний одяг, супутник великих історичних починань, що пройшов довгий шлях від епохи до епохи, по праву зайняв своє почесне місце на модній

арені. Спортивний стиль став невід'ємною складовою модного арсеналу сучасної людини. Спортивний стиль сьогодні це не тенденція, а інструмент, необхідний, щоб підкреслити емоційну і фізичну силу жінок. Не обов'язково бути відомою спортсменкою, модний

тренд не примушує ставити нові рекорди, а дарує відчуття, що можливо стрибнути так само далеко і приземлитися вдало. Висвітлені у статті положення не претендують на вичерпаний і всебічний розгляд проблеми і вимагають більшої дослідницької уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А. Судьбы моды / А. Васильев. М., 2010 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1025628> (дата звернення 23.08.2019 р.).
2. Володин В. А. Современная энциклопедия Аванта [Текст] / В. А. Володин. – Мода и стиль. – М.: Аванта, 2002. – 480 с.
3. Демшина А.Ю. Мода в контексте визуальной культуры: вторая половина XX начало XXI вв. [Текст] / А.Ю. Демшина. СПб.: Астерион, 2009. 149 с.
4. Орлова Л. В. Азбука моды [Текст] / Л.В. Орлова. М.: Просвещение, 1989. 176 с.
5. Попова В. Спортивный стиль — новая философия моды // ELLE. 2017. №14 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.elle.ru/moda/trendy/sportivnyiy-stil-novaya-filosofiya-modyi/>
6. Рачицкая Е. И. Моделирование и художественное оформление одежды: Учебн. пособие / Е. И. Рачицкая, В. И. Сидоренко. – Ростов- на-Дону: Феникс, 2002. – 599 с.

REFERENCES

1. Vasilyev A. (2010) Sudby mody [Destinies of Fashion] / A. Vasilyev. – Moscow – [online] – Available at: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1025628> [Accessed 23.08.2019].
2. Volodin V.A. (2002) Sovremennaya entsiclopediya Avanta [Avanta Modern Encyclopedia] / V.A. Volodin. – Moda y stil [Fashion and style]. – Moscow: Avanta. – 480 pages.
3. Demshina A. Yu. (2009) Moda v kontekste vizualnoy kultury: vtoraya polovina XX – nachalo XXI vv. [Fashion in the context of visual culture: the second half of the 20th century - the beginning of the 21st century] / A. Yu. Demshina – St. Petersburg: Asterion. – 149 pages.
4. Orlova L.V. (1989) Azbuka mody [The ABCs of fashion] / L.V. Orlova – Moscow: Prosveshchenie. – 176 pages.
5. Popova V. (2017) Sportivnyy stil – novaya filosofiya mody [Sport Style – new philosophy of fashion] // ELLE. – №14 – [online] – Available at: <https://www.elle.ru/moda/trendy/sportivnyiy-stil-novaya-filosofiya-modyi/>
6. Rachitskaya E.I. (2002) Modelirovanie y hudogestvennoe oformlenie odegdy: uchebnoe posobie [Fashion and textile design and Decoration of Clothes: A Study Guide] / E.I. Rachitskaya, V.I. Sidorenko. – Rostov-on-Don: Phoenix. – 599 pages.

Sport style in European costume design: traditions and modern interpretations

A. Naku

Abstract. The fashion development process in Europe and the influence of individual designers on the design development in clothing sector have been analyzed in the article, the main aspects of the sport style formation and development have been represented, its characteristic features and expressions in the European costume design have been identified.

Keywords: *fashion, fashion arsenal, costume, sport style.*

ECONOMICS

Method of integrated risk managements for agroindustrial projects

O. Denchyk¹, K. Krol²

University "KROK", Kyiv, Ukraine

Corresponding author. E-mail: ¹oksanadenchyk@gmail.com, ²krolkonrad61@gmail.com

Paper received 28.08.19; Accepted for publication 12.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-06>

Abstract. This study presents a method and describes algorithms of the integrated risk management of agroindustrial projects that have been developed based on the performed convergence of the risk management processes, risk management methodologies and project management standards PMI (PMBok), PRINCE2, P2M, IPMA (ICB), AGILE. Application of the described method will enable to save time of the project manager when selecting the project risk working tools and reduce the overall risk of the project, thereby advancing efficiency of the project management as a whole.

Keywords: *projects, risk management, method, risk management methods, agroindustrial projects.*

Introduction. The problem of growing world population and resource constraints requires scientists from all over the world to work on creating mechanisms to provide humanity, first and foremost, with high-quality and diverse food products. Responsible consumption in combination with increased production of livestock and plant production will help to solve this problem. In this context, the issue of increasing the size and success of projects of agro-industrial complex becomes extremely important. Risk management has a significant impact on the progress and success of the project. In agricultural projects, along with the usual risk factors, there are specific sectoral risks [1]. Providing farmers with convenient and understandable risk management tools will help not only to reduce losses from the risk situation, but also to take advantage of opportunities and to increase food production in a timely manner.

Review of publications on the topic. Domestic and foreign scientists have made a significant contribution to risk management.

Kobylyanska O. M. [2] devoted her scientific work to study the impact of industrial risks on the activities of agricultural enterprises. Scientists Nguyen N., Wegener M., Russell I., Cameron D., Coventry D. and Cooper I. [3] emphasized that agricultural projects related to agriculture have a specific primary source of risk - uncertainty of weather from which derivatives are financial risks, government policy and marketing risks.

Kahan D. [4] drew attention to such risk sources as pests and diseases related to agro-industrial projects specializing in production of products for both livestock and crop production.

Scientists Hurduzeu G., Huidumac C., Hurduzeu R. [5] introduce the term risk culture and emphasize the importance of understanding farmers' sources and manifestations of risks and the need to find ways to manage risks that have a significant impact on the profit of agricultural enterprises.

In project management, the most common approaches to risk management include the use of risk management methodologies for project management standards.

The risk management processes in the various project management methodologies (PMBok) [6], PRINCE2 [7], P2M [8], IPMA (ICB) [9], AGILE [10]) have a number of common features that are not only relevant to the approach to define the concept of risk, but also the basic processes of risk

management to ensure the completeness and efficiency of their management. In the work [11] Danchenko O. B. sees a generalization of the world's experience and integration of existing approaches and techniques into one process of risk management as further development of the risk management methodology.

Studies of project management methodologies show, on the one hand, that each of the existing methodologies has methodological gaps and internal conflicts; on the other hand, practical business requires a systematic integrated approach that ensures continuity of all elements of project management in their harmonious, self-consistent interaction [12].

Bushuyev S. D., Bushuyeva N. S., Nyeizvyestnyi S. I. proposed convergence of project management methodologies considered in the paper [13].

Convergence of risk management processes was conducted on the basis of the analysis of risk management processes in the management methodologies, PMI (PMBok), PRINCE2, P2M, IPMA (ICB), AGILE management principles [14].

From the analysis of scientific works, it is clear that at this time the issue of the project approach to risk management of agrarian projects remains out of the question. Particular attention should be paid to the development of tools and methods for project risk management specifically for small and medium-sized businesses in agro-industrial complex.

The aim of this study is to develop convenient methodological tools to be used by small and medium businesses when accomplishing the agroindustrial projects (AIP).

Materials and methods. One of the most important functions of management is the creation of conditions necessary for future successful operation of the enterprise. Therefore, the basic principle and guideline for management should be not maximization of profit, but successful management of risk situations, which in the long run will ensure the highest financial stability of the company.

Risk management system of agro-industrial projects, like any other, must be capable of continuous modification with the use of a set of management methods and quickly adapt to changes in environmental conditions.

Success of agro-industrial complex projects depends on many factors, one of which is responsible relationship between project manager and risk management.

Project manager can, as a result of the project, improve outcome of the project and completely discredit it, thus completing the project without achieving the goal [6].

Responsibilities of the project manager in relation to risks in agricultural projects:

1. Develop a strategic plan and risk management methods, and submit it for consideration and approval by the board of directors.
2. Implement strategic plans and methodologies after their approval by the board of directors.
3. Ensure the development of manuals on the application of methods, procedures and standards for managing the major risks of agricultural projects.
4. Ensure implementation of control over observance of the established limits of risk.
5. Provide immediate notification of non-compliance with these limits.
6. Ensure that internal auditors analyze and assess the adequacy of control methods and compliance with limits and procedures.
7. Develop and apply management reporting systems adequately reflecting risks.

Risk management standards for project management will be useful to agricultural project managers.

Processes of risk management in different methodologies (standards) of project management are somewhat different [6-10]. Convergence of risk management processes was performed on the basis of the analysis of risk management processes in risk management methodologies of PMI (PMBok), PRINCE2, P2M, IPMA (ICB), AGILE [14].

This made it possible to develop and propose for application two methods of integrated risk management of projects (short or full) that are used in project management in managing the risks of small and medium-sized businesses in agro-industrial complex.

According to Commercial Code of Ukraine [15], economic entities, depending on the number of employees and incomes from any activity during the year, may belong to small business entities, including microenterprises, medium or large enterprises.

In this case, we consider projects of small and medium business entities - they may be, as individuals, registered in the manner prescribed by law, and individuals - entrepreneurs or legal entities - economic entities of any organizational form and forms of ownership in which the average number of employees for the reporting period (calendar year) does not exceed 250 and the annual income from any activity does not exceed an amount equivalent to 50 million euro as determined by the average annual rate of the National Bank of Ukraine.

System analysis, expert and static appraisal of the risk management process applications for AIP were used as research methods in this research.

Results and discussion. Reduced method of integrated risk management of agro-industrial projects, which will help in the limited time and resources, to carry out obligatory procedures for risk management of projects, will be formulated in the form of the following sequence of stages (1-4).

1. Identification of risks.

At this stage, the definition of what risks can affect the project and document their characteristics.

The purpose of this step is to compile an exhaustive list of risks based on those risk situations that can create the ground for increasing opportunities, preventing, aggravating or reducing goals. It is important to identify the risks associated with the lost opportunity. Exhaustive identification is critically important, since the risk that was not identified at this stage will not be included in further analysis.

Incoming data for identification of risks:

- environmental factors of the enterprise;
- assets of the organizational process;
- project content;
- risk management plan;
- project management plan.

You can use such tools and methods as:

- documentation reviews;
- methods of collecting information;
- control analysis;
- assumptions analysis;
- methods of charting;
- expert method.

At the exit we get a risk register.

2. Risk analysis.

This stage involves carrying out both qualitative and quantitative risk analysis.

Qualitative risk analysis is the location of risks by their degree of priority for further analysis or processing by assessing and summing up the probability of their occurrence and impact on the project.

Quantitative risk analysis is a process of quantitative risk analysis for project purposes.

At this stage, consideration is given to the causes and sources of risk, its positive and negative consequences and the probability of occurrence of these consequences. Factors that influence the consequences and probabilities must be determined. The risk is analyzed by identifying the consequences and their likelihood, as well as other accompanying risk characteristics. A risk case can have multiple consequences and affect multiple targets.

Purpose of determining the degree of risk is to make decisions based on the outcomes of risk analysis, namely, what risks need to be treated and their priority in the application of treatment.

Determination of the degree of risk involves comparing the level of risk identified in the risk analysis with the risk criteria defined in the context of establishment. The need for processing is considered on the basis of such a comparison.

3. Development of response plan.

This is the stage of developing ways and developing a plan of action to increase opportunities and reduce the threats to the objectives of the project. Particular attention is paid to the preparation of a plan of countermeasures against risks. The process of choosing a countermeasures against risk is guided by such principles as: choice of alternatives, choice of cost, optimal cost of options.

Risk prevention is divided into two directions [11]:

1. Risk Management Plan:

- risk avoidance - distribution between participants based on contracts, etc.;
- risk reduction - search for a countermeasure;
- distribution of risk - creation of a consortium;
- transfer of risk - transfer to project stakeholders.

2. Risk financing:

- risk transfer - insurance coverage;
- risk retention - a cash sum of risk (escalation, unforeseen costs, insurance reserves) or self-insurance.

It should also be remembered about strategies for responding to positive risks:

- Use strategy is intended to eliminate all uncertainties associated with the risk of the upper level, to ensure that this opportunity arises in various forms.
- Sharing strategy implies the responsibility of the third party that is best placed to take advantage of such an opportunity.
- Strategy of strengthening is intended to increase the size of a favorable opportunity by identifying and maximizing the main sources of positive risks.

The planned risk response operations must be timely, cost-effective in solving the problem, realistic in the context of the project, agreed with all stakeholders, and respond to the seriousness of the risk [16].

4. Risk control.

The purpose of this phase is to monitor the situation during the project, which does not allow for a risky occurrence, verification of the effectiveness of the response plan and its improvement. Unfortunately, not always, not all risks can be foreseen and avoided because the situation in the agro-industrial complex projects, as well as in any other projects, is dynamic, but due to the rapid and effective response it is possible to reduce the devastating risk of the project. For this, ongoing monitoring of tracking identified risks, monitoring of final risks, identifying new risks and evaluating the effectiveness of risk management during the project are carried out.

Schematically reduced method of integrated risk management projects in the agro-industrial complex is shown in Fig. 1.

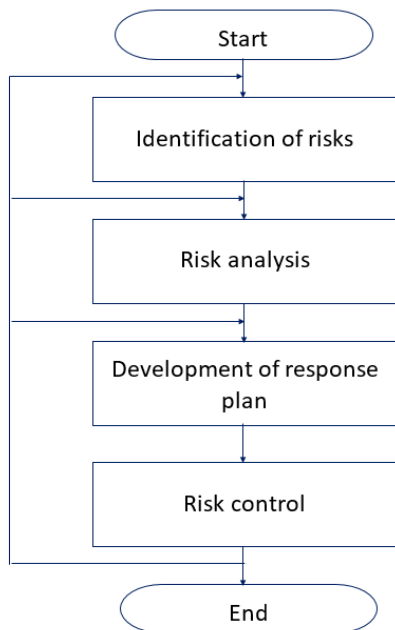

Fig. 1. The reduced method of integrated risk management projects in the agro-industrial complex

The complete risk management project for agro-industrial complex. It is proposed to apply this method to more experienced and ambitious project managers who have more

time and resources at their disposal. It consists of the following procedures:

1. Risk Management Planning / Prediction.

At this stage, risk management plan is being developed. This is a document that describes the general approaches to project risk management, their classification, identification and response methods.

2. Identification of risks and environment.

At this stage, the collection of information on the project as a whole (internal and external environment) and, accordingly, compilation of the risk register is carried out.

3. Risk analysis (qualitative and quantitative).

This phase includes: identifying risk events, analyzing the consequences of their occurrence, determining their size and likelihood of occurrence, as well as collecting and processing data on risk aspects.

Risk analysis is divided into two types: qualitative and quantitative.

- Qualitative risk analysis is the process of placing the risks on the level of their priority for further analysis or processing by assessing and summing up the probability of their occurrence and impact on the project.
- Quantitative risk analysis is a process of quantitative risk analysis for project purposes.

4. Development of response plan.

Identification of actions and methods to mitigate the negative consequences of risk events and the use of possible benefits for the project.

With the flow of time and the change of the situation every minute, the importance of conducting the next stage of the algorithm of the full method of risk management of small and medium enterprises of agro-industrial complex is connected. It carries out such procedures as:

5. Renewal of project plans, taking into account the plan of response to risks.

- Permanent assessment of the probability of achieving goals.
- Permanent identification of new risks, reassessment of risks, updating of the response plan.

6. Risk control.

At this stage, verification of effectiveness of response plan and its improvement is carried out.

Planned response to the risk is:

- meet the seriousness of the risk;
- be cost-effective in solving problems;
- be timely;
- be realistic in the context of the project;
- be consistent with all participants.

7. Documentation of risk information for future projects. Improvement of risk identification tools.

At this stage, information on risks is stored, for more successful implementation of future projects.

Such an enterprise database on risk management in each individual project will become an effective basis for managing agro-industrial complex projects, as they are critical, accumulate experience of the latest implemented projects, accumulation of expert knowledge, education and personnel training.

Results of risk management are recorded in the project check-list, which lists all risk events, in such a way that they can be easily and conveniently used in subsequent similar projects.

In order to map the deviations and fluctuations between the planned and actual project design for each specific task, probability data must be statically grouped and structured.

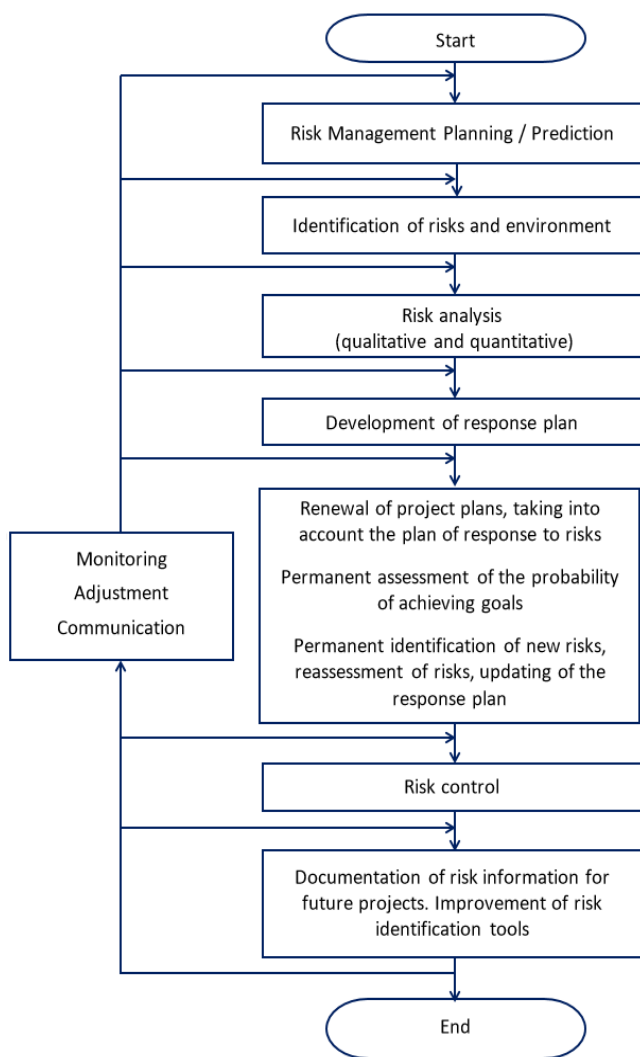

Fig. 2. The complete method of integrated risk management projects in the agro-industrial complex

It is critical to compare incoming data and modeling results using statistical project costing methods without time constraints [11].

Along with collection and organization of knowledge of risk-response, it is critical to prepare a knowledge base on such activities and lessons regarding their implementation and performance.

8. Monitoring, communication and adjustment procedures are carried out in parallel to each stage of risk management.

Monitoring is tracking identified risks, monitoring the final risks, identifying new risks and evaluating the effectiveness of risk management during the project.

Adjustment, in this case, is the correction of risk response plans.

Communications are conducting discussion of project risks within the project team and with stakeholders of the project.

To ensure the completeness and effectiveness of risk management in integrating risk management processes in various project management methodologies (PMBOK, PRINCE2, P2M, IPMA (ICB), AGILE), special attention was paid to the importance of not losing the best features of each methodology [17]. That is why this full management method is unique, and its application will enable the project manager and project team to be sure that they have used and conducted all risk management procedures out of five most authoritative and popular methodologies for project risk management. Using this method will help top management in managing the risks of agribusiness projects, and will increase return on business.

Schematically complete method of risk management projects in the agro-industrial complex is shown in Fig.2.

Conclusions. According to the results of this study, two methods were developed: reduced and complete, as well as description of risk management algorithms for agroindustrial complex projects.

Reduced risk management method for agro-industrial projects can become very popular for use by project managers in managing the risks of agribusiness projects for both small and medium-sized businesses. Significant advantage of this method is clarity, transparency and small number of procedures. This, in turn, should be encouraged, and the main thing is not to deter it from its complexity, small and medium businesses begin to manage risks in their agro-industrial companies.

For more experienced and ambitious project managers who have more time and resources at their disposal, it is proposed to use in their projects a complete risk management method for agro-industrial projects.

In addition, we can conclude that the identified topics are relevant and require further research, and there is a need for the creation of effective, understandable and easy to use risk management tools in agro-industrial projects for small and medium-sized businesses.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денчик О.Р. Аналіз ризиків проектів у агропромисловому комплексі / О.Р. Денчик, Д.І. Бедрій, С.О. Савченко // Вісник ЧДТУ. Серія: Технічні науки. Черкаси, ЧДТУ, 2017. № 1. С. 100-109.
2. Кобилянська О.М. Виробничі ризики сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / О. М. Кобилянська. К., 2011. 20 с.
3. Nguyen, N., Wegener, M., Russell, I., Cameron, D., Coventry, D. & I Cooper. Risk management strategies by Australian farmers: two case studies, AFBM Journal, 2007, vol. 4. no. 1 & 2, pp. 23-30.
4. Kahan D. Managing risk in farming. Rome: FAO, 2008. 107 p.
5. Hurduzeu, G. The most important agriculture risk. The risk culture / Hurduzeu, G., Huidumac, C. & Hurduzeu, R. // Proceedings of the 7th International Management Conference "New Management for the New Economy", 7-8 November 2014. Bucharest, Romania: Academy of Economic Studies, 2014. vol. 8 (1), pp. 413-418.
6. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide) – Sixth Edition. USA: PMI, 2017. 756 p.
7. Bentley C. PRINCE2: A Practical Handbook – Third Edition. London, UK: Routledge, 2010. p. 322.
8. A Guidebook of Program & Project Management for Enterprise Innovation. Japan: Project Management Association of Japan (PMAJ), 2017. p. 427.

9. ICB: IPMA Competence Baseline Version 3.0. Netherlands: IPMA, 2006. 200 p.
10. Agile Practice Guide. USA.: PMI, 2017. 210 p.
11. Данченко О.Б. Огляд сучасних методологій управління ризиками в проєктах / О.Б. Данченко // Управління проєктами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2014. №1 (49). С. 16-25.
12. Бушуев С. Д. Системная модель механизмов конвергенции в управлении проектами / С. Д. Бушуев, С. И. Неизвестный, Д. А. Харитонов // Управління розвитком складних систем. К.: КНУБА, 2013. № 13. С. 12 - 18.
13. Бушуев С. Д. Механизмы конвергенции методологий управления проектами / С. Д. Бушуев, Н. С. Бушуева, С. И. Неизвестный // Управління розвитком складних систем. К.: КНУБА, 2012. №. 11. С. 5 - 13.
14. Денчик О. Р. Концептуальна модель інтегрованого управління ризиками проєктів агропромислового комплексу / О. Р. Денчик // Тези доповідей XIV міжнародної конференції «Управління проєктами у розвитку суспільства». Тема: Розвиток компетенцій проєктного управління в умовах кризи // Відпов. за вип. С.Д. Бушуев. К.: КНУБА, 2017. С. 84-85.
15. Господарський кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2013. № 18, № 19-20, № 21-22, Ст. 144.
16. Борисова Н. І. Сучасні методи і засоби управління ризиками в застосуванні до управління проєктами альтернативної енергетики / Н. І. Борисова // Вісник ЧДТУ. Серія: Технічні науки. Черкаси: ЧДТУ, 2014. № 2. С. 19 – 25.
17. Денчик О.Р. Порівняльний аналіз процесів управління ризиками в різних методологіях управління проєктами / О.Р. Денчик, С.О. Паливода // Українські перспективи у світовому розвитку. Матеріали Науково-практичної конференції 04 листопада 2016 року. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2016. С. 338-340.

REFERENCES

1. Denchuk O. R., Bedryj D. I. & Savchenko S. O. *Analiz ry`zy`kiv proektiv v agropromy`sllovomu kompleksi* [Project risks analysis in agricultural sphere]. *Visnyk Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Tekhnichni nauky* [Bulletin of Cherkasy State Technological University. Series: Engineering]. Cherkasy, 2017, no. 1, pp. 100-109.
2. Kobylans'ka O. M. *Vyrobnychi ryzyky sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv. Avtoreferat Dys.* [Production risks Agricultural Enterprises: Author's abstract], Kyiv, 2011, 20 p.
11. Danchenko O. B. *Ohlyad suchasnykh metodolohiy upravlinnya ryzykamy v proektakh* [Overview of modern risk management methodologies in projects]. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnytstva: zb. nauk. pr.* [Project management and development of production: Collection of Scientific Publications], 2014, no. 1 (49), pp. 16-25.
12. Bushuev S. D., Neyzvestnyi S. Y., Kharytonov D. A. *Sistemnaya model mehanizmov konvergensii v upravlenii proektami* [System model of convergence mechanisms in project management]. *Upravlinnya rozvytkom skladny`x sy`stem* [Management of development of complex systems], 2013, no. 13, pp. 12-18.
13. Bushuev S. D., Bushueva N. S., Neyzvestnyi S. Y. *Mehanizmy konvergensii metodolohiy upravleniya proektami* [Convergence mechanisms of project management methodologies]. *Upravlinnya rozvytkom skladny`x sy`stem* [Management of development of complex systems], 2012, no. 11, pp. 5-13.
14. Denchuk O. R. *Konceptual`na model` integrovanogo upravlinnya ry`zy`kamy` proektiv agropromy`sllovogo kompleksu* [Conceptual model of integrated risk management projects in the agro-industrial complex]. *Tezy XIV mizhnarodnoyi konferentsiyi "Upravlinnya proektamy` u rozvytku suspil'stva". Tema: Rozvytok kompetencij proektного upravlinnya v umovax kry`zy`* [Proceeding of the 14th International Conference "Project management in the development of society". Subject: Development of project management competencies in a crisis], Kyiv, 2017, pp. 84 – 85.
15. *Gospodars'ky`j kodeks Ukrainy`n`: zakon Ukrainy`n` vid 16 sichnya 2003 r. no. 436-IV* [Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 436-IV]. *Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrainy`n`* [Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrainy], 2013, № 18, № 19-20, № 21-22, Art. 144.
16. Bory`sova N. I. *Suchasni metody` i zasoby` upravlinnya ry`zy`kamy` v zastosuvanni do upravlinnya proektamy` al`ternaty`vnoyi energety`ky`omu kompleksi* [Modern methods and tools for managing risks in application to managing alternative energy projects]. *Visnyk Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Tekhnichni nauky* [Bulletin of Cherkasy State Technological University. Series: Engineering], 2014, no. 2, pp. 19-25.
17. Denchuk O. R. & Palyvoda S. O. *Porivnyal`ny`j analiz procesiv upravlinnya ry`zy`kamy` v rizny`x metodolohiyax upravlinnya proektamy`* [Comparative analysis of risk management processes in various project management methodologies]. *Materialy Naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Ukrayins'ki perspektyvy u svitovomu rozvytku"* [Proceeding of the Scientific and Practical Conference "Ukrainian perspectives in world development"], Kyiv, 2016, pp. 338-340.

The specifics of investment resources management in the enterprise

O. B. Pankov

Kiev Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky, Kiev, Ukraine
Corresponding author. E-mail: pankov25@ukr.net

Paper received 29.08.19; Accepted for publication 14.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-07>

Abstract. The investment activity is one of the most important factors of sustainable growth and dynamic development of Ukrainian economy, as far as it forms the basis for reproduction and expansion of production and innovation potential of domestic enterprises, increasing their competitiveness and efficiency of functioning. The study of the effectiveness of the investment process, its impact on the socio-economic sustainability of the enterprise is an urgent task for the enterprise management and effective development. The paper investigates and analyzes the approaches to the essence of the concept of enterprise investment resources management and outlines its main features and characteristics. The paper defines the essence, purpose and tasks of enterprise investment resources management and its influence on the formation of effective functioning of the enterprise. The continuous search for the new approaches to manage the enterprises investment resources enterprises ensure their profitability and increase the level of economic development.

Keywords: *investment, investment activity, of investment resources management, domestic enterprise.*

Introduction. Within the framework of the development of a market economy, investment activity is considered as the main factor of sustainable growth and economic development. The use of investment resources in the work of the company forms the basis for the reproduction and expansion of their production and innovation potential, increasing their competitiveness.

However, the lack of an integral high-performance investment management system that is adequate to the requirements of a changing market environment and aimed at the ensuring of investment resources rational use. The actualization of the problem of improving and developing scientific methodical approaches and tools for managing investment activities, the application of which will contribute to accelerating the socio-economic development of Ukrainian enterprises by investing capital.

Analysis of recent researches and publications. Today, the research of the enterprise investment resources management was carried out by such leading Ukrainian scholars as I. Blank, A. Galchinsky, V. Heyets, N. Gerasimchuk, A. Goyko, V. Grinyova, B. Gubsky, V. Zaruba, O. Kuzmin, Yu. Makogon, P. Break, A. Peresada, M. Chumachenko, A. Yakovlev, O. Yastremskaya and others. Among foreign scientists it is possible to distinguish the following scientists: V. Berens, G. Burman, V. Bocharov, M. Bromwich, L. Guitman, L. Krushwitz, V. Mertens, V. Shapiro, W. Sharp, V. Sheremet and others.

The purpose of the article is to determine the essence of the concept of resources investment management of the enterprise and to distinguish its main features and characteristics.

The tasks of the paper are:

to study and characterize of managing investment resources of an enterprise and to identify its features.

to define the features of the enterprise investment resources management.

The object of the research is the process of enterprise investment resources managing.

Results. Effective activity of any enterprise is in efficient without a well-organized and well-established management system. The company is stable and liquid thanks to the effective management of investment activity, it is enable the receiving of profit while covering all its expenses. An acute problem is the effective management of investment (investing) of capital in order to increase it and to the current transitional period, with the variety of

complex economic crisis processes and the relationship between enterprises, financial institutions, and states in the domestic and foreign markets. The economic nature of investment is determined by the laws of the process of expanded reproduction, in consists of the part usage of an additional social product. That increases the quantity and quality of all elements of the system of productive forces of society. Investments in the broad sense can be defined as the cost of resources that are carried out in order to obtain future profit or profit. In this section, the decision to invest is different from the decisions aimed at consumption, which is characterized by the receipt of only immediate utility [1, 146].

The purpose of activity investment management is: - reflection of the future state of the economy due to the volume of investments in production; - ensuring the required profitability and urgency of achieving the goals; - development of investment strategy; - analysis of the economic situation of the enterprise and expediency of attraction of investments; - identify the weak and strong sides of the enterprise; - definition of ways of development of an enterprise engaged in a certain type of activity characteristic of him, etc. [2, 85]

Investment management is a complex, multilevel process that involves managerial decisions not only at the level of business entities - investors and investment participants, but also at the state and regional level. Today, it is possible to distinguish three levels of management of investment activities of the enterprise.

The first level is a macro level. At this level, certain regulatory measures are taken to ensure the investment activity of the enterprise. In other words, management is at the regional level.

The second level is called the macro level. At this level, the management of investment activity at the enterprise level is carried out.

Different levels of management meet different goals. In particular, the purpose of management is favorable conditions for the investment activity of various entities in the respective territory (state or specific region). At the macro level, the main goal is to maximize the efficiency of the investment activity of an individual enterprise. At the same time, we can state the relationship between these management objectives. After all, regulation of investment activity at the state and regional levels is an external factor that determines the effectiveness of investment

activity at the level of a specific entity. Subject to the achievement of the objectives of investment management at the micro level, the preconditions for achieving the desired effect of macroeconomic regulation are created.

In general, the enterprise management process combines the implementation of four successive stages:

- 1) the implementation of specific management functions through the general management functions;
- 2) the formation of management methods as ways of influencing the control subsystem of the enterprise to be managed;
- 3) formalization of management methods in managerial decisions on alternative grounds;
- 4) ensuring the influence of the management system of the enterprise on the guiding principles of management.

Consequently, enterprise management is a set of purposeful influences of the company's management personnel aimed at achieving a certain goal, on improving the functioning of the object of management, that is, on ensuring its development. Management of investment activity should be considered as part of the overall system of enterprise management. It is necessary to pay attention to the following features of enterprise management:

1. integration with the general enterprise management system
2. complexity in the process of forming managerial decisions on the implementation of investments in relation to the final results of the financial activity of the enterprise
3. high level of management dynamism in the field of formation and realization of investments
4. multivariate approaches to the adoption of individual management decisions in the sphere of formation of investment resources of the enterprise
5. orientation to the strategic development of the enterprise

The purpose of investment activity management is to reflect the future state of the economy due to the volume of investments in production; ensuring the necessary profitability and urgency of achieving goals; development of investment strategy; analysis of the economic situation of the enterprise and expediency of attraction of investments; definition of ways of development of an enterprise engaged in a certain type of activity characteristic of him; identify the weak and strong sides of the enterprise, etc. [2, p. 85].

The process of managing the investment activity of an enterprise includes the following tasks:

- research of the external investment environment and forecasting of the future conjuncture of the investment market;
- development of strategic directions of investment activity of the enterprise;
- search and evaluation of investment attractiveness of individual projects and selection of the most effective ones;
- development of strategy of formation of investment resources of the enterprise; assessment of investment qualities of individual financial instruments and selection of the most effective ones;
- formation of an investment portfolio and its estimation on indicators of profitability, liquidity and risk;
- current planning and operational management of the implementation of individual investment projects;
- organization of monitoring of the implementation of

individual investment programs and projects;

- preparation of decisions on timely exit from ineffective investment projects [3].

The basis of the investment activity of the enterprise is to provide the most effective ways to expand the assets of the company from the perspective of its development prospects and increase its market value.

In view of this, the content of the investment activity of the enterprise is part of the overall financial strategy. It consists in choosing and implementing the most effective ways to expand the volume of assets of the enterprise to ensure the main directions of its development.

Management of investment activity should be considered as part of the general system of enterprise management.

Many factors influence the enterprise management system. One of these factors is the integration with the general system of enterprise management, the complexity in the process of forming managerial decisions regarding the implementation of investments in relation to the final results of the financial activity of the enterprise, the high level of management dynamism in the field of formation and implementation of investments, the multivariate approach to the adoption of individual management decisions in the sphere of formation of investment resources of the enterprise, orientation on the strategic development of the enterprise.

In our opinion, the main objective of managing the investment activity of an enterprise is to obtain maximum profit not only in the current, but also in perspective periods. This involves solving a number of issues, in particular: developing an investment strategy of the enterprise; search and formation of investment resources; evaluation of project effectiveness; formation and evaluation of the investment portfolio; assessment of the investment attractiveness of the enterprise. Based on the above, it can be concluded that the investment management system of the enterprise is part of the overall system of enterprise management and includes the development of the activities of the enterprise in the part of the investment, aimed at increasing profit, due to long-term investments of capital intended for the creation, placement, reconstruction, modernization, technical re-equipment of the enterprise. Regulation of the process of development and implementation of investment decisions of the enterprise can be carried out by means of the appropriate mechanism, which includes the following elements: market mechanism of regulation of investment activity of the enterprise, state regulatory legal regulation, system of methods of investment activity management and internal regulation of its separate aspects.

The effectiveness of the management system will be achieved by improving investment activity in its main parts: organizational security, information security, planning, monitoring, monitoring of investment projects, financial and economic calculations, performance evaluation.

Organizational support includes an interconnected set of business units that provide development and decision-making on investment activity management and are fully responsible for implementing these decisions. We believe that a significant effect of investment activity is achieved only if there is an effective information management system for investment activities that can be presented in the form of information indicators that are necessary for

analysis, planning, management decision making, etc. Such a system, in our opinion, should meet the needs of both external and internal users. An important component of the strategic development of the investment activity of the enterprise is the planning, the main purpose of which is to develop plans to ensure the development of the company with the necessary investment resources and increase the efficiency of this kind of activity in the future. Planning investment activity of any enterprise begins after solving the question of whether it is worth investing in this project, that is, whether a positive cash flow will be sufficient for the reimbursement of expenses and the receipt of certain profit.

An important place in the system of management of investment activity of the enterprise belongs to the control, the basic principles of construction of which are:

- focus on the implementation of the investment strategy;
- orientation towards standards;
- conformity of control methods to methods of analysis and planning;
- the timeliness of the control allows to eliminate the current deviations before they can take a serious charac-

ter;

- flexibility and ease of construction;

Conclusions. The profitability implies the equality of expenditures on the size of the effect that can be achieved in the process of its implementation.

The main purpose of investments in the enterprise is to provide various forms of long-term development of the enterprise and the accumulation of its capital. The concept of investment activity of the enterprise should be defined as a set of operations related to the implementation of investment projects to obtain a long-term growth of its market price.

In order to improve the quality of the management of investment activity at enterprises, it is expedient to automate the processes of investment activity. It is also necessary to create an optimal system of operational management of investment activities, which will be formed with subsystems of planning, organization and control of investments. In turn, investments will be controlled by the company's management to ensure effective and stable socio-economic development. Such steps will enable the enterprise to adapt constantly to changing environmental conditions.

REFERENCES

1. Zamyatina N. Theoretical and methodical principles of management of investment activity of the enterprise / N. Zamyatina // Financial space. - 2013. - No. 3 (11). - C. 138-142.
2. Kerancchuk T. Financial stability of the enterprise and methodical aspects of its assessment / T. Kerancchuk // Economy of Ukraine. - 2000. - No. 1. - P. 83-86.
3. Bondar N. Management of investments in the enterprise / N. Bondar. URL <http://business-consultant.com.ua/publicacim401.html>

Формування методології оцінювання впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємств галузі

Т. А. Власенко

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
Corresponding author. E-mail: tatyana.vlasenko2011@gmail.com

Paper received 08.09.19; Accepted for publication 22.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-08>

Анотація. Узагальнено існуючі підходи до оцінювання впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Доведено, що воно складається із макрочинників і мікрочинників. В рамках запропонованого методичного підходу обґрунтовано оцінювати чинники макросередовища окремо та його в цілому як системи за сукупностями відповідних критеріїв, а мікросередовище - в розрізі зацікавлених сторін, кількісного аналізу рівня конкуренції в галузі та сільськогосподарського ринку як основного споживача продукції. В якості критеріїв запропоновано розглядати такі: динамічність, складність, невизначеність, варіативність, передбачуваність, активність, взаємодію та силу впливу.

Ключові слова: зацікавлені сторони, макрочинники, зовнішнє середовище, критерії.

Питання аналізу структури зовнішнього середовища та його впливу на діяльність підприємств виступає одним із ключових у відкритій ринковій економіці. Внаслідок поширення тенденцій глобалізації та інтеграції світового економічного простору кожне підприємство все більше підпадає під вплив трендів, які формуються на міжнародному рівні, охоплюючи економіку регіонів, країн, регіональних об'єднань. Особливою рисою сучасного зовнішнього середовища є не тільки ускладнення його структури, але й посилення рівня динаміки. За останні 30 років різко збільшилася кількість ринків одночасно із посиленням потужності конкурентної боротьби на них. Відповідно кожне підприємство в ході своєї діяльності постійно стикається із зазначеними трендами, але на відміну від природного середовища, з яким часто порівнюють зовнішнє середовище функціонування підприємства, де процеси еволюції навіть з урахуванням різких несприятливих кліматичних змін є досить повільними, в ринковому середовищі невідповідність темпам динаміки його зміни є загрозливим для існування суб'єкта господарювання в цілому. Беручи до уваги його багаторівневість сукупність його чинників взаємодіють не лише у своїй площині, ні але й між собою в різних площинах. Так, наприклад, світова фінансова криза вплинула на фінансові та економічні чинники всіх інших рівнів. Особливий вплив мають революційні технологічні відкриття, які наразі використовуються чисельних галузях народного господарства, що кардинально змінило навіть устрій життя людей: темпи цифровізації економіки за останні роки вражають. Натомість, відчутних поштовхів в напрямку зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників не спостерігається, а для окремих галузей, серед яких і сільськогосподарське машинобудування, внутрішній ринок фактично втрачено через домінування імпортової техніки на протязі тривалого періоду, що значно ускладнює реалізацію рішень підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції зазначеної галузі. Таким чином, незважаючи на очевидність необхідності оцінки зовнішнього середовища та його впливу на діяльність підприємства у відповідній галузі та вже отримані результати, залишається ряд невирішених питань, які потребують подальшого аналізу, що і обумовлює актуальність дослідження.

Питаннями дослідження зовнішнього середовища займалися чисельні закордонні дослідники стратегічного управління, серед яких: І. Ансофф, Р. Грант, М. Портер, С. Скотт, Ф. Котлер, Р. Аткинсон, А. Томпсон, А. Дж. Стрікланд, П. Дженстер, Д. Хассі, М. Мескон, Ф. Емері,

Е. Тріст, Р. Дункан. Серед вітчизняних варто виділити роботи авторів: О. Я. Дрінь, В. Я. Чевганова та М. В. Гайдучок, І. Б. Запужляк, С. О. Комаринець, А. Мазаракі, М. М. Повідайчик.

Мета дослідження полягає в розробці методичного підходу до визначення структури та характеру впливу зовнішнього середовища на функціонування підприємств галузі сільськогосподарського машинобудування. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: надати характеристику зовнішнього середовища, визначити його рівні та структуру, визначити критерії оцінювання зовнішнього середовища, обґрунтувати сукупність чинників, що впливають на функціонування підприємств, запропонувати методичний підхід до оцінки впливу зовнішнього середовища на функціонування підприємств галузі сільськогосподарського машинобудування.

Аналіз взаємодії підприємства та зовнішнього середовища включає ряд аспектів, серед яких безпосередній вплив його чинників на функціонування підприємства, взаємодія підприємства з іншими виробниками на ринку – з конкурентами, взаємодія із зацікавленими сторонами (споживачі, постачальники, інвестори, регуляторні органи тощо). Кожне підприємство здійснює свою діяльність в рамках однієї або декількох галузей в залежності від рівня диверсифікації. Це дозволяє виокремлювати два принципові рівні зовнішнього середовища: безпосереднього впливу – сфера, де підприємство взаємодіє із конкурентами та зацікавленими сторонами і знаходиться під дією ринкових чинників; опосередкованого впливу – сфера, сукупність чинників якої створює передумови для діяльності підприємства. Першу сферу іноді називають мікрооточенням, а другу – макрооточенням. Чинники макрооточення впливають на галузь в цілому і на кожне підприємство безпосередньо, ускладнюючи таким чином його структуру через збільшення взаємозв'язків. Варто зауважити, що для окремих підприємств ступінь впливу окремих чинників макросередовища є менш відчутною через наявність резервів потужності, відсутності залежності від взаємодії із зовнішньоекономічними контрагентами, вищого рівня конкурентоспроможності продукції тощо.

З метою розробки власного методичного підходу до оцінювання впливу зовнішнього середовища на функціонування підприємств галузі сільськогосподарського машинобудування доцільно детально проаналізувати існуючі моделі, розроблені та запропоновані дослідниками.

Одним із перших опис зовнішнього середовища надав

І. Ансофф [1] через такі характеристики як: звичність подій, темп змін і передбачуваність відповідно до стадій: стабільності, реакції на зміни, передбачення, дослідження і творчості. В результаті за п'ятирівневої шкалою автор запропонував відповідні характеристики нестабільності зовнішнього середовища: відносна стабільність, реактивність, прогнозування довгострокових змін, передбачення середньострокових змін, дослідження короткострокових змін. Призначення даної класифікації полягає в розробці автором відповідного типу стратегічного та тактичного управління підприємством при зазначених характеристиках нестабільності зовнішнього середовища: управління на основі екстраполяції, управління на основі передбачення змін, управління на основі гнучких експортних рішень.

В роботі Ф. Емері та Е. Тріста нестабільність відносно зовнішнього середовища описана такими типами: спокійне, яке не потребує реакції підприємства; сконцентроване спокійне – вимагає уваги підприємства на виокремлені змін та виборі належних реакцій; динамічне

сконцентроване – підприємство повинно моніторити споживачів і діяти на їх випередження; турбулентне середовище, в якому множина взаємозв'язків не піддається прогнозу [2].

Оцінка нестабільності зовнішнього середовища розглянута і в роботі Л. Нельсона та Ф. Бернса, де запропоновано поведінку підприємства відповідно до його рівня: при низькому рівні невизначеності підприємство реагує у стані пасивного очікування, при високому – підприємство повинно редагувати швидше за зміни або навіть підтримувати їх [3].

Іншим відомим підходом є аналіз галузі Р. Дункана [4] за складовими впливу (споживачі, конкуренти, постачальники, профспілки, урядом регулювання, політична думка та ставлення суспільства), де невизначеність розраховується для кожного із цих елементів. Невизначеність автор пропонує оцінювати за параметром передбачуваності. Автор розглядає класифікацією середовища за складністю та динамізмом, де матрична форма має відповідний вигляд (табл. 1).

Таблиця 1. Оцінка зовнішнього середовища за Р. Дунканом

Середовище	Просте	Складне
Статичне	Низька невизначеність	Помірно низька невизначеність
Динамічне	Помірно висока невизначеність	Висока невизначеність

Таблиця 2. Характеристика станів зовнішнього середовища за Р. Дунканом

Стан	Параметри	Кількість чинників	Подібність чинників	Характер змін
Низька невизначеність		Невелика	Подібні	Незмінні
Помірно низька невизначеність		Велика	Не подібні	Практично не змінюються
Помірно висока невизначеність		Невелика	Подібні	Знаходяться в процесі змін
Висока невизначеність		Велика	Не подібні	Знаходяться в процесі безперервних змін

Також автор пропонує розрахувати загальний рівень нестабільності зовнішнього середовища як середньоарифметичне від рівня невизначеності, динаміки та складності.

Матричний підхід до характеристики станів зовнішнього середовища запропоновано і в роботі Д. Аакер [5], де критеріями виступає імовірність та сила впливу, а реакція підприємства повинна відповідати цим значенням: при низькому впливі та ймовірності достатньо моніторити; при збільшенні впливу потрібен аналіз ситуації та проект можливих стратегій, при збільшенні ймовірності, але низькому впливі потрібен моніторинг та аналіз, найскладнішим у випадку при високому впливі та високій ймовірності потрібен поглиблений аналіз та ретельна розробка стратегії.

В деяких дослідженнях авторів представлено методи розрахунку окремих критеріїв зовнішнього середовища. Б. Дреєр і К. Грьонхауг [6] пропонують оцінювати нестабільність зовнішнього середовища через коливання його чинників шляхом розрахунку індексу мінливості опису ринку акцій. В іншій роботі [7] пропонується аналіз передбачуваності коливань із застосуванням моделі «випадковості», яка характеризує достовірність передбачення на основі значень чинника в попередні роки.

М. Пейгел та Д. Краузе [8] пропонують три критерії зовнішнього середовища: рівень росту або динаміки відображає зміни обсягів продажу в галузі за відповідний період; мінливість попиту, що відображає його передбачуваність; складність як вимір концентрації ринку. Розрахунок складності як індексу MINL - концентрації конкуренції в галузі представлена і в роботі [9], який близький до індексу Герфіндала-Гіршмана, що розраховується за зазначенням часток ринку чотирьох найбільших підприємств та їх чотирьох послідовників.

Серед вітчизняних дослідників доцільно зупинитися на наробках таких авторів.

О. Я. Дрінь [10] пропонує узагальнення станів зовнішнього середовища за такими критеріями: наявності тенденції у зміні досліджуваних ознак, що дозволяє їх прогнозувати характеризує динамічне детерміноване середовище; варіативності змін для диференціації рівня нестабільності середовища за відсутності тенденції його динаміки для визначення стохастичності; спонтанності потужних змін як вимір їх щільності, що дозволяє оцінювати стабільність разом із стохастичністю при наявності тенденції динаміки, періодичні диференціації варіативності змін як відображення аритмії, що характеризує ненадійність тенденції - високої нестабільності. Варто звернути увагу, що дослідник обґрунтовує зазначені критерії для коефіцієнтів, які розраховуються на основі кількісних показників, таких як: обсяг виробництва, реалізації, питома вага асортиментної позиції, кількість підприємств тощо. В якості коефіцієнтів автор пропонує такі: часової кореляції за визначеним трендом, варіації у часі, прискорення, щільності пікових відхилень, аритмії. Фактично в основі запропонованої автором класифікації знаходяться такі критерії: динаміка, наявність вираженого тренду або стохастичність, інтенсивність в розумінні стабільності темпів змін або їх прискорення. В залежності від значень цих коефіцієнтів для досліджуваних показників автор пропонує пріоритетну ознаку нестабільності зовнішнього середовища, чотири форми якого мають вигляд: динамічне із ознаками тренду та диференційованою інтенсивністю; турбулентне з прискоренням змін та хаотичними відхиленнями у відповідному інтервалі; стагнаційне з відсутністю динаміки; стохастичне з випадковими неупорядкованими змінами різноспрямованих векторів. Незважаючи на оригінальність та обґрунтованість розробленого

методичного підходу варто зауважити на принципових недоліках: сукупність запропонованих базових показників, на основі значення яких розраховуються коефіцієнти, є обмеженою і частково відображає результати функціонування підприємств галузі, що викривлює зміст розуміння впливу безпосередньо зовнішнього середовища; отримані результати прогнозованості відносно зазначених показників також залишають питання відносно обґрунтованості загальних висновків: результати відносно невизначеності та нестабільності середовища без безпосередніх рекомендацій щодо управління підприємством в таких умовах; не врахування впливу всіх інших чинників зовнішнього середовища, які здійснюють фактично більший внесок в нестабільність зовнішнього середовища, не дозволяє розглядати цей підхід як комплексний.

В роботі Н. В. Гусаріна надано характеристики зовнішнього середовища, які автор визначає через особливості сфери функціонування, взаємодію з оточенням, вплив на виробничу діяльність підприємств, з чого варто виокремити нерівномірність розвитку, трансформаційні зміни, наявність збурень розвитку виробничих систем, нестабільність ситуації, багатомірність невизначеності. А ступінь невизначеності стану зовнішнього середовища автор визначає через складність взаємодії та стан конкурентного середовища, серед яких варто визначити суперечливість і мінливість і нечіткість інформації [11].

В роботі В. Я. Чевганова та М. В. Гайдучок [12] представлено оцінку зовнішнього середовища за сукупністю чинників непрямого впливу за STEEPLE-аналізом (економічні, політичні, соціальні, технологічні, етичні, екологічні (природні), нормативно-правові) та ринкових факторів прямого впливу (споживачі, постачальники, конкуренти) з використанням таких параметрів як: невизначеність, динамічність, складність. Виходячи з отриманих значень автори пропонують рівні нестабільності зовнішнього середовища за підходом І. Ансоффа із відповідними їм видами управління в цілому та стратегічного управління зокрема.

І. Б. Запухляк [13] виокремлює такі критерії оцінки нестабільності зовнішнього середовища: складність, яка визначається відношенням кількості факторів окремої компоненти до загальної суми (при значній кількості факторів середовища вважається складним, при незначній – простим); взаємозв'язку факторів як відображення типу, направленості та сили взаємодії факторів всередині середовища; мінливості, який характеризує тенденції динаміки факторів; невизначеності відносно інформації щодо поведінки факторів середовища. Критерій складності автор пропонує розраховувати для кожної групи факторів зовнішнього середовища. Взаємозв'язок факторів кожної компоненти визначається на основі експертних оцінок з використанням рангової кореляції та коефіцієнта Спірмена, значення якого інтерпретується за щільністю зв'язку з використанням шкали Чеддока. Мінливість кожної компоненти визначається як середньгеометричне ланцюгових індексів прискорення досліджуваних показників. Невизначеність пропонується розраховувати як відображення нестачі інформації: різниця між «1» та значення коефіцієнт конкордації узгодженості думок експертів відносно характеристики факторів кожної компоненти. Загальний рівень розраховується як середньоарифметичне за вищезазначеними 4ма показниками. Характеристика станів зовнішнього середовища пропонується за шкалою за шкалою Лайкерта: стабільне, відносно стабільне із окремими непередбачуваними чинниками,

середнього рівня невизначеності, динамічне і складне, абсолютно не визначене. В результаті проведеного аналізу для газотранспортних підприємств надано значення критерію за кожною із компонент (соціально-демографічна, технологічна, економічна, екологічна, політична, правова). Розроблений підхід дозволяє визначити характеристику кожної із компонент та середовища в цілому. З іншого боку залишається питання відносно впливу окремих чинників. Так, за результатами аналізу найпростішими визначені політична та правова компоненти через меншу кількість її внутрішніх чинників. Фактично ці компоненти наразі дуже сильно впливають на діяльність всіх суб'єктів господарювання в Україні, і кожний окремий чинник цих компонент потенційно може мати вищий рівень вагомості ніж етична або екологічна компонента в цілому. Це свідчить про недостатність обґрунтування змісту критерію складності та методу його розрахунку. Також, критерій невизначеності за запропонованим підходом щодо його розрахунку відображає не невизначеність інформації, як представлено в його описі, а міру суперечливості думок експертів, що не відображає безпосередньо змісту заявленого критерію.

Підхід до оцінки рівня нестабільності зовнішнього середовища для окремих підприємств представлено на прикладі машинобудівної галузі у Львівській області в роботі С. О. Комаринець [14]. В якості критеріїв автор надає невизначеність, динаміку та складність зовнішнього середовища за перцептивним підходом Р. Дункана, а оцінювання проводилося з використанням соціального опитування та шкалою Лайкерта. Чинниками зовнішнього середовища було розглянуто споживачів, постачальників, конкурентів, урядове регулювання та суспільну думку. Як бачимо дослідник поєднує чинники макросередовища та конкурентні сили Портера, що свідчить про неоднорідність структуризації зовнішнього середовища і, відповідно, нестабільність результатів. Нестабільність результатів пов'язана з тим, що учасники опитування оцінювали вплив чинників (урядове регулювання і суспільна думка), для всієї галузі, що характеризує зовнішнє середовище в цілому, а оцінка конкурентів, постачальників і споживачів торкається кожного окремого підприємства безпосередньо.

Критерії складності та мінливості запропоновані в роботі М. М. Повідайчик [15]. Автор пропонує модель оцінки факторів зовнішнього середовища за сукупністю елементів (споживачі, постачальники, органи державного контролю, служба екології, фінансові інститути, інфраструктурні ринки транспорту тощо), для кожного визначається два вихідних показника: час співпраці з підприємства з даним елементом і сума матеріальних витрат, пов'язаних з організацією співпраці. На основі значень даних вихідних показників автор пропонує розрахунок рівня складності, а виходячи із динаміки витрат та значення часу пропонується визначення мінливості зовнішнього середовища. Як рівні невизначеності зовнішнього середовища автор пропонує 4 варіанти: мінімальна невизначеність - достатність інформації для прийняття рішень, множина альтернатив, діапазон можливих змін, що дозволяє прогнозувати результати діяльності, та повна невизначеність. Обмеженість використання даного методичного підходу пов'язана з тим, що не всі чинники зовнішнього середовища можна оцінити за двома зазначеними вихідними показниками. Крім того автор не надає розуміння кінцевої множини оцінюваних чинників.

На основі проведеного аналізу варто зробити

відповідні узагальнення. Зовнішнє середовище характеризується за сукупністю критеріїв. Найбільш поширені критерії, запропоновані дослідниками представлені в табл. 3. За їх змістом вони можуть характеризувати або окремі чинники зовнішнього середовища, або середовище в цілому, або одночасно і чинники, і середовище. Одним з найбільш розповсюджених критеріїв виступає динамічність або мінливість. Варто зауважити, що цей критерій розуміється як швидкість зміни впливу чинника, так як наявність динаміки є загально визнаним фактом. Цей критерій властивий як зовнішньому середовищу в цілому, так і його окремим чинникам. Натомість, розгляд критерію змінності є недоцільним, так як останнім часом

фактично всі чинники його демонстрували, а його вимір доцільно проводити саме за критерієм динамічності.

Наступним за частотою згадування виступають складність і невизначеність. Не можна не погодитися, що в залежності від складності зовнішнього середовища підприємство має розробляти та коригувати стратегії своєї діяльності. З іншого боку, серед розглянутих підходів дослідників відсутній належний, розрахунок значення за яким дозволяє отримати комплексне та несуперечливе бачення. Підходи до розрахунку складності окремих компонентів зовнішнього середовища за характером чинників (І. Б. Запужляк) не дають належних результатів, а інші розглянуті методи торкається лише окремих вузьких показників.

Таблиця 3. Узагальнення критеріїв оцінювання зовнішнього середовища

Критерії	Автори											
	І. Ансофф	Р. Дункан	Л. Нельсон та Ф. Бернс	А. Мазаракі	М. М. Повідайчик	О. Я. Дрін	В. Я. Чевганова та М. В. Гайдучок	С. О. Комаринець	І. Б. Запужляк	М. Пейгел і Д. Краузе	Д. Аакер	Н. В. Гусаріна
Звичність подій (змінність)	+				+	+				+		
Темп змін (динамічність)	+	+		+		+	+	+	+	+		
Передбачуваність (стохастичність)	+	+										
Невизначеність		+	+			+	+	+	+			+
Варіативність				+		+						
Складність		+			+		+	+	+	+		
Взаємозв'язок факторів								+				+
Ймовірність											+	
Сила впливу											+	

Так як ми розуміємо оцінювання зовнішнього середовища з позицій його як цілісності та відносно окремих його чинників без групування їх у відповідні компоненти, розрахунок складності відносно кожного окремого чинника є недоречним, а в цілому для зовнішнього середовища його можна оцінювати експертним шляхом. Поряд із складністю значну увагу приділено критерію невизначеності. Цей критерій варто визнати одним із найбільш суперечливих, так як інші дослідники оцінюють зовнішнє середовище саме за невизначеністю, що дає підстави розглядати його з точки зору доступності інформації відносно чинника або зовнішнього середовища в цілому. Також сюди доцільно включити спроможність отримувати інформацію, її переробляти й узагальнювати.

Також неоднозначним є розуміння змісту критерію варіативності, що дає підстави розглядати його відносно позитивного або негативного впливу на функціонування галузі. Цей критерій може бути застосований лише для окремих чинників. Критерій передбачуваності тісно пов'язаний із наявністю тренду в динаміці чинникам: в разі його наявності можна казати про детермінованість, а за відсутності про – стохастичність, що властиво як окремим чинникам, так і зовнішньому середовищу в цілому.

Незважаючи на недостатню увагу з боку авторів до взаємозв'язку чинників, визначення цього критерію є критичним через наявність структури взаємовпливу між ними в рамках зовнішнього середовища. Чинники взаємовпливають один на одного, формуючи цим ступінь пов'язаності. Саме тому доцільно здійснювати аналіз чуттєвості для окремих чинників макросередовища, результати якого отримується ступінь активності та взаємодії між ними, що відображає відповідні критерії. При чому для зовнішнього середовища експортне шляхом також доцільно визначати критерій взаємодії. Критерій ймовірності доцільно застосовувати для аналізу окремо обраних елементів. В цілому, оцінка й аналіз зовнішнього

середовища передбачає комплексне визначення та класифікацію чинників і його стану в системному розумінні, а ймовірність є ситуаційною характеристикою. Відносно сили впливу: цей критерій виступає одним із найважливіших для детермінації окремих критеріїв, але не може бути застосований до зовнішнього середовища в цілому.

Співвідношення критеріїв представлено в табл. 4.

Таблиця 4. Критерії оцінювання зовнішнього середовища та його чинників

Критерій	Сфера	
	Чинники окремо	Зовнішнє середовище в цілому
Динамічність (ступінь мінливості)	+	+
Складність	-	+
Невизначеність	+	+
Варіативність	+	-
Передбачуваність	+	+
Активність	+	-
Взаємодія	+	+
Сила впливу	+	-

Отже, на основі проведеного узагальнення запропоновоємо методичний підхід до оцінювання впливу зовнішнього середовища на функціонування підприємств галузі. Структуру зовнішнього середовища варто представити як таку, що включає відповідні компоненти. Макросередовище, представлене чинниками непрямого впливу, згрупованими в такі сукупності: технологічні, технічні, економічні, соціальні, законодавчі, політичні, фінансові, які мають оцінюватися за відповідними критеріями (табл. 4) з використанням експертного оцінювання за бальною шкалою, та критерії активності та взаємодії на основі аналізу чуттєвості [16]. Зовнішнє середовище в цілому доцільно визначати за сукупністю запропонованих критеріїв також з використанням експертного оцінювання за бальною шкалою. Ступінь узгодженості думок експертів

пропонується визначати за коефіцієнтом варіації через незалежність критеріїв.

Аналіз чинників мікросередовища доцільно розглядати з позиції галузі. Не зважаючи на популярність методичного підходу М. Портера «5 сил конкуренції» порівнювати поточну конкуренцію в галузі із загрозою появи нових конкурентів є недоречним. Враховуючи наявність достатнього обсягу інформації відносно придбання сільськогосподарської техніки в Україні, рівень конкуренції доцільно аналізувати з використанням кількісних показників шляхом аналізу цін за сегментами (трактори з потужністю менше 40 кВт, від 40 до 60 кВт, від 60 до 100 кВт, понад 100 кВт; комбайни зернозбиральні, кукурудзозбиральні, кормозбиральні тощо), обсягами реалізації в натуральному та вартісному виглядах, частки ринку основних гравців в динаміці тощо. Такий аналіз крім рівня конкуренції дозволяє оцінити можливість появи нових

конкурентів, визначити бар'єри входу в галузь та наявність товарів-замінників.

Аналіз споживачів також варто здійснювати окремо на основі аналізу ключових показників динаміки та розвитку сільського господарства, яке виступає основним і єдиним споживачем продукції галузі сільськогосподарського машинобудування. Інші чинники мікросередовища або прямого впливу доцільно аналізувати за критеріями ступеню впливу, варіативності та детермінованості шляхом використання методу аналізу ієрархій Т. Сааті, до яких варто віднести всі зацікавлені сторони крім споживачів. Таким чином, отримані результати дозволяють комплексно та всесторонньо оцінити стан та вплив зовнішнього середовища на досліджувану галузь.

Подальші дослідження автора будуть присвячені проведеному безпосередньої оцінки за запропонованим підходом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ансофф И. Стратегическое управление: пер. с англ. под ред. Л. И. Евенко // М.: Экономика, 1989. 214 с.
2. Emery F. E., Trist E. L. The casual texture of organizational environment // Human relations. 1965. Vol. 18. pp. 21-32.
3. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация в децентрализованной компании): пер с англ. // М.: ИНФРА-М, 1996. 288 с.
4. Duncan R. B. Perceived environmental characteristics of operational environments and perceived environmental uncertainty // Administrative Science Quarterly. 1972. №17(2). С. 313-327.
5. Аакер Д. А. Стратегическое рыночное управление: пер. с англ. // СПб.: Питер, 2002. 544 с.
6. Hull J. C. Options, futures, and other derivative securities; 2nd ed. // New Jersey: Prentice Hall, 1993. 199 с.
7. Dreyer B., Gronhaug K. Uncertainty, flexibility, and sustained competitive advantage // Journal of Business Research. 2004. No57. С. 484-494.
8. Pagell M., Krause V.R. Reexploring the relationship between flexibility and the external environment // Journal of Operations Management. 2004. No21(6). С. 629-649.
9. Dean J. W. Snell S.A. The strategic use of integrated manufacturing: an empirical examination // Strategic Management Journal. 1996. No17. С. 459-480.
10. Дринь О. Я. Методичний інструментарій та прикладні
11. аспекти оцінювання нестабільності зовнішнього середовища виробничих підприємств України // Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2015. № 12. С. 1-16.
12. Гусаріна Н. В. Дослідження особливостей сучасних динамічних змін зовнішнього середовища // Вісник Хмельницького національного університету. 2018. № 4. С. 251-255.
13. Чевганова В. Я., Гайдучок М. В. Оцінка нестабільності зовнішнього середовища сільськогосподарського підприємства // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 19. 2017. С. 291-295.
14. Запужляк І. Б. Розвиток підприємства та нестабільність середовища: взаємозв'язок та взаємозалежність // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 13. С. 87-89.
15. Комаринець С. О. Оцінювання нестабільності зовнішнього економічного середовища підприємства // Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.4. С. 220-226.
16. Повідайчик М. М. Особливості стратегічного планування виробничої програми підприємства легкої промисловості в умовах невизначеності // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2014. Вип. 1(42). С. 59-63.
17. Зиновьев И. Ф. Формирование и реализация кадрового экономического потенциала в аграрной сфере // Монография. Симферополь: ЧП «Предприятие Феникс», 2008. 407 с.

REFERENCES

1. Ansoff I. Strategic Management: trans. with English. ed. L. I. Evenko // М.: Jekonomika, 1989. 214 p.
3. Vissema H. Management in the divisions of the firm (entrepreneurship and coordination in a decentralized company): transl. // М.: INFRA-M, 1996. 288 p.
5. Aaker D. A. Strategic market management: trans. with English. // St. Petersburg: Piter, 2002. 544 p.
10. Drin O. Ya. Methodical tools and applied aspects of estimation of instability of external environment of winemaking enterprises of Ukraine // Ekonomichnyj visnyk NTUU «KPI». 2015. № 12. P. 1-16.
11. Gusarina N. V. Investigation of features of modern dynamic changes of the environment // Visnyk Xmel'nycz'kogo nacional'nogo universytetu. 2018. № 4. P. 251-255.
12. Chevganova V. Ya., Gajduchok M. V. Estimation of the instability of the external environment of an agricultural enterprise // Mykolayivs'kyj nacional'nyj universytet imeni V.O.
13. Suxomlyns'kogo. Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. Issue 19, 2017, P. 291-295.
14. Zapuxlyak I. B. Enterprise Development and Environmental Instability: Interconnectedness and Interdependence // Naukovy'y visnyk Xerson's'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky». 2015. Vol. 13. P. 87-89.
15. Komarynec' S. O. Estimation of instability of external economic environment of the enterprise // Naukovy'y visnyk NLTU Ukrainy. 2012. Iss. 22.4. P. 220-226.
16. Poviday'ch'k M. M. Features of strategic planning of production program of light industry in uncertain conditions // aukovy'y visnyk Uzhgorods'kogo universytetu. Seriya «Ekonomika». 2014. Vol. 1 (42). P. 59-63.
17. Zy'nov'ev Y. F. Formation and realization of personnel economic potential in the agrarian sphere, Monograph. Simferopol: PE " Predp'ry'yat'y'e Feny'ks", 2008. 407 p.

Formation of methodology for assessing the impact of the environment on the enterprises activity in the industry

T. A. Vlasenko

Abstract. Existing approaches to assessing the environmental impact on the enterprise activity are generalized. It has been proved that it consists of macro-factors and micro-factors. Within the proposed methodological approach, it is grounded to evaluate the factors of the macro-environment individually and in the whole as a system by sets of relevant criteria, and micro-environment in the context of stakeholders, quantitative analysis of the competition level in the industry and the agricultural market as the main consumer of products. The following are suggested as criteria: dynamism, complexity, uncertainty, variability, predictability, activity, interaction and power of influence.

Keywords: stakeholders, macro factors, external environment, criteria.

Фінансова стратегія розвитку підприємства

І. Антохова, Л. Водянка, Л. Сибирка

Кафедра економіки підприємства та управління персоналом Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна

Corresponding author. E-mail: antoch3@ukr.net, l.vodjanka@chnu.edu.ua, sybyrushka@gmail.com

Paper received 26.08.19; Accepted for publication 11.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-09>

Анотація. В статті розкрито сутність фінансової стратегії та її значення для розвитку підприємства при формуванні довгострокових фінансових цілей, виборі найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансово-ресурсного потенціалу. Визначено, що фінансова стратегія відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку підприємства. Ця роль полягає у забезпеченні механізму реалізації довгострокових загальних і фінансових цілей розвитку підприємства в цілому та окремих його структурних одиниць; дозволяє реально оцінити фінансові можливості підприємства, забезпечити максимальне використання його внутрішнього фінансового потенціалу та можливість активного маневрування фінансовими ресурсами; забезпечення можливості швидкої реалізації нових перспективних інвестиційних можливостей; можливість зниження негативного впливу факторів зовнішнього середовища на результати діяльності підприємства; виявлення переваг та недоліків підприємства у фінансовій діяльності порівняно з конкурентами; наявність фінансової стратегії забезпечує чіткий взаємозв'язок стратегічного, поточного та оперативного управління фінансовою діяльністю підприємства; в системі фінансової стратегії формуються значення основних критеріальних оцінок вибору важливих фінансових управлінських рішень.

Ключові слова: фінансова стратегія, стратегічний фінансовий план, управління фінансовою діяльністю, стратегічне управління, фінансово-ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання одним із дієвих інструментів перспективного управління фінансовою діяльністю підприємства є фінансова стратегія. Все більше підприємств визнають потребу у свідомому перспективному управлінні фінансовою діяльністю на основі наукових методик передбачення її напрямків, адаптації до загальних цілей розвитку підприємства і умов зовнішнього середовища. Проте сучасна практика показує, що сформований на підприємствах порядок прийняття та реалізації стратегічних рішень належним чином не систематизований, методологія і технологія стратегічного управління розроблені недостатньо.

Питання формування ефективної фінансової стратегії стає особливо актуальним в умовах поглиблення ринкових перетворень, розвитку інтеграційних процесів і зростання мінливості чинників зовнішнього фінансового середовища. Недосконалість процесу стратегічного фінансового планування та прийняття економічно необґрунтованих стратегічних рішень призводить до таких явищ, як розрив господарських зв'язків, взаємне порушення платіжної дисципліни, зниження темпів розширення діяльності підприємства. Від якості сформованої фінансової стратегії залежить здатність підприємства ефективно використовувати фінансові ресурси та реалізовувати свій економічний потенціал. З огляду на це, проблема розробки ефективної фінансової стратегії на сучасних підприємствах є досить важливою та актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: дозволяє зробити висновок, що питанням формування та реалізації стратегії на підприємствах присвячено багато публікацій у спеціалізованій літературі, а також в дослідженнях зарубіжних науковців, таких як Майкл Е. Портер, Ансофф І., Томпсон А. А., Стрікленд А. Дж., а також таких учених, як Уткін Е. А., Хомініч І. П. та інших. В Україні питання, присвячені фінансовій стратегії, досліджували Бланк І. О., Оборська

С. В., Забродська Л. Д., Покропивний С. Ф., Шершньова З. Є., Оберемчук В. Ф., Колот В. М. та інші. У більшості наукових праць учених питання фінансової стратегії підприємства розглядаються в контексті стратегічного управління або фінансового менеджменту і носять загальний характер. Аналіз і узагальнення публікацій з означеної проблематики дають підстави зробити висновок, що методичні підходи до питань формування фінансових стратегій промислових підприємств належно не розроблені як у науковому так і в організаційно-практичному аспекті, про що свідчить відсутність обґрунтування єдиної послідовності етапів процесу формування фінансової стратегії, методичних рекомендацій, які б комплексно враховували як кількісні так і якісні характеристики суб'єкта господарювання.

Таким чином, існує об'єктивна потреба подальшого розвитку теоретичних досліджень і методичних підходів з метою удосконалення процесу стратегічного фінансового управління на сучасному етапі розвитку національної економіки.

Мета статті. Метою статті є узагальнення поняття фінансова стратегія та визначення її ролі в забезпеченні розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкових відносин, коли підприємства самостійно несуть відповідальність за результати своєї діяльності існує необхідність визначення тенденцій фінансового стану підприємства, орієнтації на його фінансові можливості та перспективи розвитку. Розв'язання зазначеного кола питань забезпечує фінансова стратегія підприємства. Оптимально побудована фінансова стратегія дозволяє не тільки забезпечити підприємство фінансовими ресурсами та оптимізувати ризики, але і визначити пакет стратегічних цілей для подальшого ефективного розвитку підприємства.

Найбільш поширеним є визначення стратегії як плану, або орієнтиру чи напряму розвитку, додер-

жання якого забезпечить досягнення певних, переважно довгострокових цілей. У такому контексті стратегія пов'язується з реальною поведінкою суб'єкта ринку в конкурентному середовищі. Стратегія як план, хоча і формується в умовах обмеженості інформації про майбутній стан середовища, але розроблені параметри стратегічного розвитку мають бути чітко визначеними і кількісно деталізованими.

Стратегія розглядається і як сукупність певних принципів, правил, послідовність поведінки з урахуванням досвіду діяльності суб'єкта ринку в минулому. При цьому вважається, що майбутнє може бути передбачуваним на основі отриманих знань про минуле [1]. Необхідність виокремлення фінансової складової при створенні загальної стратегії компанії визначається:

- диверсифікацією діяльності крупних корпорацій в плані охоплення ними різних ринків, у тому числі і фінансових;
- потребами в пошуку джерел фінансування стратегічних проєктів і усього комплексу стратегічної виробничої та господарської поведінки;
- наявністю єдиної для всіх компаній кінцевої мети при виборі стратегічних орієнтирів - максимізації фінансового ефекту;
- стрімким розвитком міжнародних і внутрішніх національних фінансових ринків як поля для залучення фінансових ресурсів і одночасного прибуткового розміщення капіталу.

Економічна сутність фінансової стратегії обумовлена фінансовими відносинами підприємства з економічними суб'єктами і державними органами, взаємодією з ними в процесі реалізації ділових відносин в області фінансів.

В практичному аспекті мова йде про розробку базової фінансової концепції, пов'язаної з ефективним управлінням грошовим оборотом підприємства, формуванням грошових коштів у певних пропорціях, розробкою дивідендної та податкової політики, оптимізацією майнового потенціалу, використанням фінансових ресурсів за цільовим призначенням.

У відповідності до обсягу задач, які вирішуються у сфері фінансів виділяють наступні види фінансової стратегії:

- генеральна фінансова стратегія;
- оперативна фінансова стратегія;
- стратегія виконання окремих стратегічних задач.

Генеральною фінансовою стратегією називають фінансову стратегію, яка визначає діяльність підприємства. Наприклад, взаємовідносини з бюджетами усіх рівнів, формування та використання доходу підприємства, потреба у фінансових ресурсах та джерела їх формування більш як на рік.

Що стосується оперативної фінансової стратегії, то вона полягає в поточному управлінні і маневруванні фінансовими ресурсами, тобто це стратегія контролю за витратами коштів і мобілізацією внутрішніх резервів, що особливо актуально в сучасних умовах економічної нестабільності. Оперативна фінансова стратегія розробляється в рамках генеральної фінансової стратегії, деталізує її на конкретний проміжок часу - квартал, місяць.

Зміст стратегії досягнення окремих задач полягає в умілому виконанні фінансових операцій, направлених на забезпечення реалізації головної стратегічної мети [4].

В цілому фінансова стратегія розглядається науковцями з двох точок зору:

- як одна із функціональних стратегій;
- як ключова стратегія у загальній концепції розвитку підприємства.

В якості функціональної стратегії фінансова стратегія має підпорядкований характер відносно загальної корпоративної стратегії підприємства, тому основною її метою є забезпечення конкурентних позицій на ринку. У цьому аспекті фінансову стратегію часто розглядають у взаємозв'язку із інвестиційною стратегією. Сукупність різних видів стратегій являє собою стратегічний вибір підприємства.

Розглядаючи фінансову стратегію як одну з функціональних стратегій, науковці дають наступні визначення цього поняття. Фінансова стратегія - це довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає розв'язання широкомасштабних задач[4].

Фінансова стратегія підприємства є однією з найважливіших видів функціональної стратегії підприємства, що забезпечує усі основні напрямки розвитку його діяльності і сприяє реалізації основної стратегічної мети - максимізації добробуту власників [2]. Це особливий вид практичної діяльності людей - фінансової роботи, яка полягає у розробці стратегічних фінансових рішень (у формі прогнозів, проєктів, програм і планів), що передбачають висування таких цілей і стратегій фінансової діяльності підприємства, реалізація яких забезпечує їх ефективне функціонування у довгостроковій перспективі, швидку адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища. Фінансова стратегія повинна узгоджуватися із цілями та напрямками, визначеними загальною стратегією підприємства.

Процес розробки фінансової стратегії підприємства, як правило, включає ряд етапів, основними серед яких є: визначення загального періоду формування фінансової стратегії, дослідження факторів зовнішнього фінансового середовища, оцінка сильних та слабких сторін підприємства, комплексна оцінка стратегічної фінансової позиції, формування стратегічних цілей фінансової діяльності підприємства, розробка цільових стратегічних нормативів, прийняття основних стратегічних фінансових рішень, оцінка розробленої фінансової стратегії, забезпечення її реалізації та організація контролю за реалізацією.

Основою для розробки фінансової стратегії є стратегічний фінансовий аналіз, який полягає у визначенні впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на результативність здійснення фінансової діяльності підприємства з метою виявлення особливостей і можливих напрямків його розвитку в перспективному періоді.

Однак, фінансова стратегія сама справляє значний вплив на формування загальної стратегії економічного розвитку підприємства. Це відбувається через зміну ситуації на фінансовому ринку, що викликає, як пра-

вило, коригування фінансової і загальної стратегії розвитку підприємства. Як частина загальної концепції розвитку підприємства фінансова стратегія має наступні характеристики[5]:

- забезпечує охоплення усіх основних напрямків розвитку фінансової діяльності і фінансових відносин підприємства;
- формує специфічні фінансові цілі довгострокового розвитку підприємства;
- забезпечує вибір найбільш ефективних напрямків досягнення фінансових цілей підприємства;
- враховує та адекватно реагує на зміни зовнішніх умов фінансової діяльності підприємства;
- забезпечує адаптацію до змін умов зовнішнього середовища шляхом коректування напрямків формування і використання фінансових ресурсів підприємства [3].

Фінансова стратегія - це генеральний план дій по забезпеченню підприємства грошовими коштами. Вона вирішує задачі, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості підприємства у ринкових умовах господарювання. Тому відповідно, при формуванні фінансової стратегії підприємства аналізується вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на фінансову складову його діяльності.

Фінансова стратегія є однією з найважливіших видів функціональної стратегії підприємства, що забезпечує усі основні напрямки розвитку його фінансової діяльності і фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища [4].

В практичному аспекті мова йде про розробку базової фінансової концепції, пов'язаної з ефективним управлінням грошовим оборотом підприємства, формуванням грошових коштів у певних пропорціях, розробкою дивідендної та податкової політики, оптимізацією майнового потенціалу, використанням фінансових ресурсів за цільовим призначенням.

Актуальність розробки фінансової стратегії підприємства визначається рядом умов. Найважливішою з таких умов є інтенсивність зміни факторів зовнішнього фінансового середовища. Висока динаміка основних макроекономічних показників, пов'язаних з фінансовою діяльністю підприємств, темпи технологічного прогресу, часті коливання кон'юнктури товарного та фінансового ринків, непостійність державної економічної політики і форм регулювання фінансової діяльності не дозволяє ефективно управляти фінансами підприємств на основі лише раніше накопиченого досвіду і традиційних методів фінансового менеджменту. У цих умовах відсутність розробленої фінансової стратегії, адаптованої до можливих змін факторів зовнішнього середовища, може привести до того, що фінансові рішення будуть викликати протиріччя і зниження ефективності діяльності підприємства.

Другою умовою, яка визначає актуальність розробки фінансової стратегії підприємства, є рух підприємства по стадіях його життєвого циклу. Відповідно до

теорії життєвого циклу кожне підприємство розвивається по певному циклу, проходячи при цьому декілька стадій.

На кожній стадії розвитку підприємство має певні параметри, які характеризують умови його функціонування: поточний стан та перспективи. Тому кожній зі стадій властиві характерні їй рівень інвестиційної активності, напрями та форми фінансової діяльності, особливості формування і розподілу фінансових ресурсів. Розроблена фінансова стратегія дозволяє завчасно адаптувати діяльність підприємства до наступних кардинальних змін можливостей його економічного розвитку [6].

Крім того, важливою умовою, що визначає актуальність розробки фінансової стратегії є кардинальна зміна напрямків виробничої діяльності підприємства, пов'язане з новими комерційними можливостями. Реалізація таких цілей потребує зміни виробничого асортименту, запровадження нових технологій, освоєння нових ринків збуту продукції тощо. У цих умовах суттєве зростання інвестиційної активності підприємства і диверсифікація форм його фінансової діяльності повинні бути прогнозовані, що забезпечується розробкою чітко сформульованої фінансової стратегії.

Розробка фінансової стратегії підприємства базується на методологічних принципах концепції «стратегічного управління», яка активно запроваджувалась з початку 70-х років на підприємствах США та більшості країн Західної Європи. Концепція стратегічного управління відображає чітке стратегічне позиціонування підприємства (включаючи і його фінансову позицію), представлене у системі принципів та цілей його функціонування, механізми взаємодії суб'єкта і об'єкта управління, характері взаємовідносин між елементами господарської та організаційної структури і формах їх адаптації до змінних умов зовнішнього середовища [4].

Отже, розробка фінансової стратегії відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного розвитку підприємства. Ця роль полягає у наступному:

- 1) забезпечення механізму реалізації довгострокових загальних і фінансових цілей розвитку підприємства в цілому та окремих його структурних одиниць;
- 2) дозволяє реально оцінити фінансові можливості підприємства, забезпечити максимальне використання його внутрішнього фінансового потенціалу та можливість активного маневрування фінансовими ресурсами;
- 3) забезпечення можливості швидкої реалізації нових перспективних інвестиційних можливостей;
- 4) можливість зниження негативного впливу факторів зовнішнього середовища на результати діяльності підприємства;
- 5) виявлення переваг та недоліків підприємства у фінансовій діяльності порівняно з конкурентами;
- 6) наявність фінансової стратегії забезпечує чіткий взаємозв'язок стратегічного, поточного та оперативного управління фінансовою діяльністю підприємства;
- 7) в системі фінансової стратегії формуються значення основних критеріальних оцінок вибору важливих фінансових управлінських рішень [5, с. 185].

Висновки. Таким чином, фінансова стратегія є складною багатфакторно орієнтованою моделлю дій і

заходів, необхідних для досягнення поставлених перспективних цілей в загальній концепції розвитку в області формування і використання фінансово-ресурсного потенціалу підприємства. Це одна із функціональних

складових корпоративної стратегії підприємства, якій відводиться ключова роль при формуванні загальної концепції розвитку підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукіна Ю. В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства [Текст] / Ю. В. Лукіна // Фінанси України. - 2008. - №3. - С.113-119.
2. Макаренко П.М. Формування фінансової стратегії та її значення у конкурентному ринковому середовищі // П.М. Макаренко, В.І. Аранчій / Вісник Полтавської державної аграрної академії. - 2014. - № 3. – С. 3.
3. Селіверстова Л. С. Шляхи формування ефективної стратегії підприємства [Текст] / Л. С. Селіверстова // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - №7. - С.133-137.
4. Смолін І. В. Моделі стратегічного управління та умови їх застосування [Текст] / І. В. Смолін // Статистика України. - 2003. - №4. - С. 52-55.
5. Янковська В.А. Фінансова стратегія та її роль у розвитку підприємства / В.А. Янковська // Вісник НТУ «ХПІ». - 2013. - № 50. - С. 182-187
6. Ястремська О. М. Якість формування фінансової стратегії підприємства [Текст] / О. М. Ястремська, А. В. Гриньов // Фінанси України. - 2006. - № 6. - С. 121-129.

REFERENCES

1. Lukina Yu. V. Formation and implementation of enterprise financial management strategy / Yu. V. Lukina // Finansy Ukrainy. - 2008. - №3. - P.113-119.
2. Makarenko P.M Formation of financial strategy and its importance in a competitive market environment // P.M. Makarenko, V.I. Aranchii / Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. - 2014. - № 3. – P. 3.
3. Seliverstova L. S. Ways to form an effective enterprise strategy / L. S. Seliverstova // Aktualni problemy ekonomiky. - 2008. - №7. - P.133-137.
4. Smolin I. V. Strategic management models and conditions of their application / I. V. Smolin // Statystyka Ukrainy. - 2003. - №4. - P. 52-55.
5. Yankovska V.A. Financial strategy and its role in enterprise development / V.A. Yankovska // Visnyk NTU «KhPI». - 2013. - № 50. - P. 182-187
6. Iastremska O. M. Quality of formation of financial strategy of the enterprise / O. M. Yastremska, A. V. Hrynov // Finansy Ukrainy. - 2006. - № 6. - P. 121-129.

Financial strategy of enterprise development

I. Antohova, L. Vodianka, L. Sybyrka

Abstract. The essence of the financial strategy and its importance for the development of the enterprise in the formation of long-term financial goals, the choice of the most effective ways of their achievement, the adequate adjustment of the directions of formation and use of financial - resource potential is revealed in the article. It is determined that the financial strategy plays an important role in ensuring the effective development of the enterprise. This role is to provide a mechanism for achieving the long-term general and financial goals of the enterprise as a whole and its individual units; allows you to really evaluate the financial capabilities of the enterprise, to maximize the use of its internal financial potential and the ability to actively maneuver financial resources; ensuring the possibility of quick realization of new perspective investment opportunities; the possibility of reducing the negative impact of environmental factors on the results of the enterprise; identification of advantages and disadvantages of the enterprise in financial activity in comparison with competitors; the presence of a financial strategy ensures a clear interconnection of strategic, current and operational management of the financial activity of the enterprise; in the system of financial strategy the values of the basic criterion estimates of the choice of important financial management decisions are formed

Keywords: financial strategy, strategic financial plan, financial management, strategic management, financial and resource potential.

Розвиток підприємницької діяльності як засіб професійної адаптації учасників бойових дій в Україні: досвід США

Є. П. Гордієнко

Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
Corresponding author. E-mail: JenyK@ukr.net

Paper received 27.06.19; Accepted for publication 15.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-010>

Анотація. Проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку підприємницької діяльності ветеранами України. Виявлено стримувальні фактори, що впливають на залучення ветеранів до сфери підприємництва в Україні. Визначено причини низьких темпів розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Розглянуто особливості здійснення франчайзингової діяльності ветеранами США та запропоновано можливість впровадження американського досвіду в програми професійної адаптації учасників бойових дій України.

Ключові слова: ветеран, професійна адаптація, підприємницька діяльність, мале та середнє підприємництво, власна справа, франчайзинг.

Постановка проблеми. Тривалий перебіг військових дій на Сході України призводить до зростання кількості військовослужбовців, які отримали статус ветерана та категорію учасника бойових дій. У близькій перспективі значно актуалізуються питання щодо їх інтеграції у суспільство та адаптації до мирного життя. Як свідчить міжнародний досвід, навчання, перекваліфікація та відкриття власної справи ветеранам є основою успішної їх професійної адаптації.

В міжнародній практиці, зокрема американській, актуальними є програми професійної адаптації ветеранів, що стимулюють відкриття власної справи та надання пільг на франчайзинг. Франчайзинг є однією з кращих моделей ведення бізнесу в світі, за допомогою якої можна ефективно розвивати малий і середній бізнес. Близько 12% загальної кількості американських ветеранів вже мають власний бізнес, а франчайзери приділяють особливу роль ветеранам у франчайзингових ланцюжках. Ветеранам належать понад 66 тисяч франчайзингових компаній, що становить 14% від загальної кількості компаній такого типу у США. В Україні дотепер відсутні комплексні дослідження щодо професійної адаптації ветеранів через залучення їх до підприємницької діяльності та розширення їх підприємницьких можливостей. Це робить необхідним вивчення досвіду США та його запровадження в програми професійної адаптації ветеранів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема професійної адаптації учасників бойових дій через залучення їх до підприємницької діяльності в Україні розробляється Урядом України, державними службами та вітчизняними дослідниками лише кілька років. Відповідних наукових праць в цьому напрямку бракує. Серед вітчизняних дослідників питання, що пов'язані з різними аспектами трудової адаптації учасників бойових дій, розглядали: С. В. Горбенко, А. Г. Кириченко, В. В. Ковтун, А. П. Мельник, В. Ф. Мисюра (аспекти медичної, психологічної реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій); О. Г. Гусак, П. В. Разов (міжпрофесійна мобільність, трудова адаптація звільнених військовослужбовців) та ін.

Окремі аспекти професійної адаптації ветеранів через відкриття власної справи висвітлено переважно в

наукових працях зарубіжних авторів, серед яких необхідно виділити: Анну Зогає, Стіва Клотинга, Кедема Ох, Джереми Шорта, Майлза Захаріба, Девіда Кетчена та ін. Важливими для розуміння франчайзингу є роботи Джона Вон Ейкена, Скотта А. Шейна, Марти Харпер, А. В. Цірат, О. Є. Попова, Т. Є. Макаренко та ін. Також наукові дослідження розвитку підприємництва та франчайзингу для ветеранів на власних ринках роблять профільні організації, серед яких Міжнародна Асоціація франчайзингу, Асоціація франчайзингу у Вашингтоні, Центр передового досвіду для підприємців-ветеранів США, Федерація розвитку франчайзингу, гостинності та інфраструктури в Україні та ін.

Метою і завданням статті є дослідження перспектив розвитку підприємницької діяльності ветеранами України та обґрунтування напрямів запровадження міжнародного досвіду щодо розвитку франчайзингу в програми професійної адаптації учасників бойових дій України.

Матеріал і методика досліджень. Для реалізації досягнення поставленої мети використовувалися такі загальнонаукові методи, як системний, порівняльний, структурнофункціональний, які дали змогу комплексно розглянути проблему розвитку підприємницької діяльності серед ветеранів США та України і розробити практичні підходи запровадження міжнародного досвіду у вітчизняні програми професійної адаптації ветеранів.

Результати досліджень та їх обговорення. Повернувшись з війни, бійці намагаються адаптуватися до буденного мирного життя. Найкращим та ефективним способом адаптації для них є гідна праця. Зокрема, у 2018 р. до Державної служби зайнятості звернулось понад 23,5 тис. демобілізованих військовослужбовців, які брали участь в антитерористичній операції (АТО), з них 1,6 тис. осіб з інвалідністю. Серед учасників бойових дій понад 70 % демобілізованих бійців належать до працездатного населення, а саме: 51 % – особи віком до 35 років, 29 % – особи від 35 до 44 років, 20 % – старше 45 років. При цьому, 41 % зареєстрованих у службі зайнятості ветеранів мають вищу освіту [5].

За сприяння Державної служби зайнятості у січні-

листопаді 2018 р. отримали роботу лише 6,5 тис. осіб з числа учасників бойових дій, з них 229 осіб з інвалідністю. Отримали одноразову виплату допомоги по безробіттю та започаткували власну справу лише 364 особи. Статистика по працевлаштуванню ветеранів в Україні сьогодні є невтішною [5].

У США щорічно близько 200 тис. чоловіків і жінок виходять з армії і стикаються з проблемами використання свого військового досвіду в цивільному житті. Щоб допомогти знизити рівень безробіття серед ветеранів, Уряд США вживає заходи по підвищенню кваліфікації та перепідготовки ветеранів, створюються умови для ведення власної справи з метою максимальної реалізації їх потенціалу. В США військові ветерани є невід'ємною частиною робочої сили, яка втілює дисципліноване лідерство, зрілість і непохитну відданість справі. Знання та досвід, які отримують ветерани в армії, виховують стійку трудову етику, цілеспрямованість і здатність швидко навчатися. Вони лідери, які навчилися діяти в надзвичайних ситуаціях, миттєво приймати рішення та реагувати на зміни. Завдяки цьому ветерани підходять для роботи в різних галузях. З цієї причини багато організацій США активно набирають в штат ветеранів. Такі компанії, як PenFed, UPS, Coca Cola і Home Depot мають ефективні програми найму ветеранів [9].

Уряд США фінансує багато програм підтримки створення власного бізнесу ветеранами, зокрема:

- Гранти для самозайнятості ветеранів-інвалідів. Учасники повинні представити бізнес-план та категорію інвалідності. Залежно від цього ветерани можуть отримати фінансування для покупки устаткування, інвентарю, матеріалів, навчання, ліцензійних зборів і маркетингу.

- Інвестиційна група Angel, що підтримує ветеранів та інвестує на ранніх етапах компанії, засновані та керовані випускниками військових академій США (сумма інвестицій від 250 тис. до 1 млн. дол. США).

- Фонд венчурного капіталу, який обслуговує ветеранів. Фонд створений для інвестування в підприємства, які відкриті, належать або керуються ветеранами збройних сил США (обсяг інвестицій становить до 3 млн. дол. США).

- Платформа онлайн-кредитування для ветеранів (Street Shares), яка призначена для зв'язку інвесторів і власників малого бізнесу з метою підтримки ветеранів-початківців або тих, хто розширює свій бізнес. Підприємці-ветерани можуть подати заявку онлайн та приблизно за 10 хвилин отримати кредит на суму від 5000 до 50 000 дол. США терміном на один, три, п'ять років за ставками до 10 процентів.

- Програма інвестицій для підприємців-ветеранів, яка допомагає досягти успіху, надаючи стартові гроші та доступ до інформаційної мережі підтримки, яка налічує понад 1700 ділових партнерів. [8]

У США існує Центр передового досвіду для підприємців-ветеранів (далі – Центр). Місія Центру полягає у створенні та обміні знаннями, ресурсами та інформацією для розширення підприємницьких можливостей ветеранів та їх сімей. Центр розробляє інноваційні програми, освітні курси, проводить актуальні дослідження та аналізує політику у сфері підприєм-

ництва на всій території США. Половина всіх американських ветеранів Другої світової війни і 40 % ветеранів Корейської війни стали підприємцями. Сьогодні із 5,5 млн. підприємств у США 7 % належать ветеранам. Ці підприємства отримують 1,14 трлн. дол. США річного доходу, а фонд оплати праці становить 195 млрд. дол. США. Серед компаній, які досягли феноменального успіху є Walmart, FedEx, RE / MAX, Sperry Shoes, Nike, GoDaddy і Enterprise Rent-a-Car та ін. [12].

Американські підприємці-ветерани також допомагають знизити безробіття серед ветеранів. Ветеранські підприємства в США, за останні 15 років, створили 324 тис. робочих місць. Разом з успіхом, існує велика кількість ризиків та проблем. Практично кожному сектору притаманна величезна конкуренція, тому багато підприємств закриваються вже в перший рік роботи. При цьому досить важко отримати фінансування без історії ведення бізнесу, якої не має у більшості ветеранів. За таких умов ідеальним рішенням проблеми є купівля франшизи. Багато підприємців обирають франчайзинг для побудови успішного бізнесу. В узагальненому вигляді франчайзинг є формою підприємницької діяльності, за якої на договірній основі одна сторона (франчайзер) зобов'язується передати іншій стороні (франчайзі) за винагороду (паушальний внесок та роялті) на визначений строк комплекс виключних прав на використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, послуг, технологічного процесу і (або) спеціалізованого обладнання, ноу-хау, комерційної інформації, що охороняється законом, а також інших передбачених договором об'єктів виключних прав (франшизу) [10].

Ставши власником франчайзингової точки, франчайзі мінімізують ризики, отримують всебічну підтримку з боку франчайзера, а також мають право використовувати відомий бренд на законних підставах. Це дозволяє уникнути величезної кількості помилок і труднощів, з якими може зіткнутися підприємець. Але разом з перевагами існує і ряд недоліків, таких як: обмеження свободи дій, чітке виконання договору, підзвітність франчайзеру та наявність паушального внеску і роялті [2].

Для збору інформації про цільові ринки, національні та регіональні франшизи відправною точкою стала Асоціація франчайзингу у Вашингтоні (США). Інформаційна база даної асоціації складається з франшиз понад 30 країн світу. Крім того, Управління зовнішньої торгівлі у складі Міністерства торгівлі, Торгової палати США та економічного бюро при більшості посольств підтримують економічні та політичні дані про різні країни світу.

Багато франчайзерів США прагнуть заручитися військовими ветеранами як франчайзі, оскільки військова підготовка ветеранів і досвід допомагають їм діяти підприємницькою мовою, не відхиляючись від бізнес-моделі франчайзингу. Американці вважають, що військові ветерани можуть бути ідеальними франчайзі, бо вони менш схильні до порушення правил та володіють унікальними здібностями [11]. Франчайзери, які націлені на ветеранів, як правило, більш успішні. Сьогодні у франчайзингових компаніях США працевлаштовано 815 тис. осіб, а в економіку внесено

більше 41 млрд. дол. США. Понад 650 франчайзерів залучають ветеранів через програму «Vetfran» Міжнародної асоціації франчайзингу. Франчайзингові веб-сайти, зареєстровані в програмі «Vetfran», часто розробляються для звернення безпосередньо до військових ветеранів. Отже, франчайзинг сприяє розвитку малого та середнього бізнесу серед ветеранів, а також позитивно впливає на економіку країни в цілому [13].

На жаль, Україні далеко до американських масштабів, але потрібно перейняти системність підходу. В теперішній час основний акцент з боку держави робиться на традиційне працевлаштування. Кабінетом Міністрів України 21 червня 2017 р. було прийнято постанову № 432 «Про затвердження Порядку соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції», яка визначає механізм організації заходів по соціальній та професійній адаптації учасників АТО, але не прописує процедуру та окремі програми щодо створення власної справи.

Питанням адаптації демобілізованих учасників бойових дій на ринку праці через залучення їх до підприємницької діяльності сьогодні займаються центри зайнятості. Фахівці центрів зайнятості сприяють відкриттю власної справи серед демобілізованих учасників бойових дій шляхом проведення різнопланових заходів, консультаційних семінарів з основ підприємництва та наданням одноразової виплати по безробіттю для організації підприємницької діяльності. З 2015 р. започаткували власну справу за рахунок виплати допомоги по безробіттю 2144 учасника бойових дій, що складає лише 0,7 % від загальної їх кількості [5].

Ряд програм підтримки для демобілізованих учасників бойових дій діють за участю інститутів громадянського суспільства. Громадські та волонтерські організації проводять тренінги та семінари стосовно бізнес-планування, надають допомогу у працевлаштуванні, організовують проекти та проводять навчання, спрямоване на ефективне започаткування та розвиток бізнесу. До таких проектів належить «Школа розвитку лідерства для ветеранів АТО», «Школа лідерства для жінок учасників бойових дій», «Відкритий Університет Майдану», «Воїну – гідна праця», Бізнес-інкубатори «Друге дихання», «Новий відлік» та ін.

Додаткові кошти на ведення бізнесу можна отримати також від приватних інвесторів чи міжнародних організацій. Щодо працевлаштування демобілізованих учасників АТО діють такі міжнародні програми та проекти, як «Сприяння відбудові та сталому розвитку розв'язанню проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та постраждалого від конфлікту населення в Україні» (ЄС), «Horizon 2020» (ЄС), «Україна – НАТО» (НАТО), Проект «Україна – Норвегія» (Норвегія) та ін. [6].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р було схвалено «Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» (далі – Стратегія 2020). В стратегії визначено шість стратегічних напрямів, а саме: створення сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва (далі – МСП); розширення доступу МСП до фінансування; спрощення податкового адміністрування; популяризація підприємницької культури та розвиток підпри-

емницьких навичок; сприяння експорту/інтернаціоналізації МСП; підвищення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу МСП. В цілому, запропоновані напрями розвитку МСП є цілком актуальними для демобілізованих учасників бойових дій, які планують розпочати чи вже розпочали підприємницьку діяльність. Але на сьогодні для ветеранів, які залучаються до підприємницької діяльності надалі залишаються актуальними типові проблеми розвитку МСП України:

- нестабільне та непередбачуване регуляторне середовище, в якому функціонують суб'єкти МСП;
- неузгодженість державної політики та відсутність налагодженої взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями підприємців щодо розв'язання поточних проблем МСП;
- загальне зниження платоспроможності населення і, зокрема, окремих його категорій, що негативно відображається у зниженні споживчого попиту;
- відсутність державного стимулювання розвитку підприємництва для незахищених верств населення;
- відсутність програм підтримки підприємництва серед ветеранів та індивідуального підходу щодо розвитку їх підприємницьких здібностей;
- відсутність єдиної дієвої платформи, яка б надавала повний обсяг інформації щодо існуючих програм для ветеранів, моніторингу, обміну досвідом, пошуку інвестицій, розміщення стартапів, нормативної бази, реєстраційних і дозвільних документів, навчальних та тренінгових програм, пошуку партнерів, франчайзерів тощо;
- дефіцит власних фінансових ресурсів, високі процентні ставки за користування банківськими кредитами та відсутність пільгового кредитування ветеранів для створення та функціонування МСП та ін.

Також існують макроекономічні фактори, такі як непривабливий інвестиційний клімат країни, відтік інвестицій та низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств.

Причинами відмови від створення власного бізнесу в Україні залишаються: обмежений доступ до фінансових ресурсів, нестабільність економіки та наявність великої кількості ризиків. Франчайзинг мінімізує ризики підприємницької діяльності та дозволяє стати власником прибуткового бізнесу навіть в тому випадку, якщо у підприємця немає достатнього досвіду або великого бюджету. Стратегія 2020 та подальші концепції підтримки підприємництва для реалізації трудового потенціалу ветеранів мають включати і розвиток франчайзингу, створення нормативно-законодавчої бази щодо регулювання франчайзингових відносин, зниження вартості франшизи для ветеранів. Розвиток франчайзингу підтримується на рівні «Української асоціації роботодавців в галузі франчайзингу», «Асоціації франчайзингу України» та «Федерації розвитку франчайзингу, гостинності та інфраструктури». На теперішній час вітчизняне державне регулювання франчайзингу знаходиться на перехідному етапі та потребує вдосконалення, як і сама культура франчайзингових відносин. Якщо світова спіль-

нота використовує термін «франчайзинг», то українське законодавство оперує переважно терміном «комерційна концесія» [3].

Найбільш повну інформацію стосовно розвитку ринку франчайзингу в Україні представлено у Звіті Комерційної служби США «Загальний огляд сектора франчайзингу в Україні і його показники на основі анкетування. Франшизи в Україні стійкі до кризи», який був підготовлений у 2015 р. Комерційна служба США розробила цей проєкт у співпраці з двома українськими групами, які працюють в цій сфері, – «Franchise Group» (консалтингова фірма, яка надає допомогу франчайзерам) та Асоціацією рітейлерів України (галузева організація, що представляє український роздрібний сектор) для надання оперативної інформації про сектор роздрібною торгівлі України та стадії розвитку франчайзингового бізнесу.

Секторами економіки, охопленими франчайзинговою діяльністю, за даними звіту у 2015 р. були: роздрібна торгівля (42 %), заклади громадського харчування (20 %), споживчі послуги (28 %). В Україні на той час працювало 565 компаній, які обрали франчайзингову модель розвитку бізнесу. Серед європейських франчайзингових мереж, представлених в Україні, велика частина належить польським, португальським і німецьким брендам [7]. Починаючи з 2015 р. активно почала розвиватися національна мережа, більше 60 % ринку сьогодні належить національним франшизам. Успішними франчайзинговими мережами в Україні є: ресторани «Pizza Celentano», «Fresh Line», «Lviv Croissants», «Франс.уа», «MAFIA»; кав'ярні: «MY COFFEE», «AROMA KAVA», «Gemini»; торгові мережі: «ZARINA», «Novus», «Наш Край»; сервіс кур'єрської експрес-доставки «Н ТАЙМ», «Нова Пошта»; фітнес клуби «NEW BODY», «МАЛИБУ»; аграрний проєкт «Small Fruit»; туристичні оператори TEZ TOUR, TUI.

За кількістю франчайзингових точок найбільшими мережами в Україні є «Наша Ряба» (більше 2500 торгових точок), «Гаврилівські Курчата» (більше 600 торгових точок), «Форнетті» (близько 500 точок).

Понад 30 українських мереж представлені на міжнародних ринках. Серед яскравих представників можна відзначити: мережі магазинів чоловічого одягу «VD one», «Arber»; сервіс кур'єрської експрес-доставки «DELFAST»; мережу фаст-фудів Burger Loft; Львівську майстерню шоколаду [4].

Залучення демобілізованих учасників бойових дій до франчайзингової діяльності, запровадження пільг на покупку франшизи за сучасних умов може бути дієвим засобом підтримки підприємництва для ветеранів. Для стимулювання розвитку франчайзингової діяльності ветеранами необхідним є:

- закріплення розвитку франчайзингової діяльності у програмах професійної адаптації військовослужбовців;
- створення на базі новоствореного Міністерства у справах ветеранів департаменту або відділу для відстеження підприємницької та франчайзингової діяльності серед ветеранів, інформаційно-консультаційної підтримки та просування їх інтересів, здійснення аналітико-прогнозних, бенчмаркінгових досліджень у цій сфері інше;

- запровадження пільг на покупку франшизи, роялті;
- проведення навчання і консультацій з питань франчайзингової діяльності;
- створення Центру розвитку підприємницької діяльності для ветеранів, діяльність якого має бути спрямована на вирішення загальних питань розвитку власної справи та франчайзингу, на розробку інноваційних програм, освітніх курсів, пошук франшиз, створення франчайзингових веб-сайтів безпосередньо для ветеранів.

Вже були зроблені певні кроки, у 2006 р. членами Комітету з питань франчайзингу при Європейській бізнес асоціації була створена Всеукраїнська громадська організація «Федерація розвитку франчайзингу, гостинності та інфраструктури» (далі – Федерація). Головною метою Федерації є налагодження відносин співпраці міжнародного бізнесу з представниками влади, підприємцями та підприємствами в Україні та створення сприятливих умов ведення бізнесу в галузі франчайзингу. У 2015 р. Федерація спільно з Міністерством соціальної політики України з метою допомогти військовослужбовцям, ветеранам силових структур адаптуватися до життя без армії, почати власну справу, запровадила програму адаптації військовослужбовців «ВЕТ Фран» (франчайзинг для ветеранів). Учасниками програми стали Міністерство соціальної політики України, профільні Міністерства силових структур, ветерани силових структур; військовослужбовці, які демобілізовані, вийшли на пенсію; компанії – франчайзери, які розвивають власні мережі та добровільно приєдналися до програми адаптації; консультаційні компанії по розвитку малого та середнього бізнесу; місцеві органи влади.

В межах програми проводились майстер-класи, тренінги, круглі столи та конференції на тему розвитку власної справи та франчайзингу. Федерація мала залучати до участі франчайзингові компанії, забезпечувати відбір франшиз, консультантів та банків, які готові надати кредитування під франчайзинг. Також Федерація проводила переговори з власниками успішних українських та зарубіжних франшиз та допомагала з пошуком додаткових спонсорів. Компанії – франчайзери мали надавати учасникам програми адаптації знижки на паушальний внесок, часткове фінансування пілотних проєктів та спонсорську підтримку у розмірі згідно розроблених пакетів [1].

Але в умовах поглиблення політичної та економічної кризи, росту інвестиційних ризиків, рівня безробіття ця програма не була реалізована та припинила свою діяльність. Не зважаючи на широке використання у світовій практиці, така форма інтеграції бізнес-структур як франчайзинг для ветеранів в Україні залишається новим явищем.

Відповідно до існуючих перешкод необхідно надати сприятливі умови розвитку МСП та франчайзингу, підвищенню рівня фінансової грамотності ветеранів, здійснювати активний інформаційний обмін між владою та підприємницькою громадськістю, підтримувати такі програми, як «ВЕТ Фран». Використовуючи досвід США, можливим рішенням існуючих проблем є:

- подолання бюрократичних перешкод шляхом зменшення кількості документації при реєстрації та

веденні бізнесу, вдосконалення електронного урядування для учасників АТО та ефективного функціонування «єдиного вікна» для підприємців;

- розробка державних програм та пільгових позик на ведення бізнесу, пільгових умов щодо оренди приміщень, рекламної площі, сплати комунальних послуг учасникам бойових дій;

- створення інститутів або консультаційних центрів для ветеранів, які мають узгоджувати та координувати дії підприємців, франчайзерів, влади, громадських та міжнародних організацій, забезпечувати проведення моніторингу ефективності програм для ветеранів;

- створення інформаційної платформи, фондів підтримки розвитку бізнесу та венчурного капіталу для інвестування в підприємства, відкриті ветеранами;

- врегулювання відносини між суб'єктами господарювання у сфері франчайзингу та підтримку пільгового франчайзингу для підприємців – ветеранів та ін.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Політика органів публічної влади у сфері розвитку МСП для ветеранів надалі має бути направлена на побудову комплексної системи підтримки,

створення програм та пільгових умов, інвестиційних та інноваційних активностей, активізації інформаційно-просвітницьких кампаній. Необхідно координувати та забезпечувати проведення моніторингу ефективності існуючих програм професійної адаптації учасників бойових дій.

Досвід США показує, що розвиток підприємництва серед ветеранів позитивно впливає на їх адаптацію до цивільного життя, економіку країни, створює нові робочі місця та підвищує соціальний рівень. Це може бути корисним для України лише за умов подолання економічної кризи, впровадження і забезпечення гарантій прозорості конкурентного середовища та інвестиційної привабливості. Надалі потрібно сприяти підвищенню іміджу ветеранів, сприймати їх, як героїв для суспільства та цінних кадрів для держави. Одним із ефективних напрямів реалізації трудового потенціалу ветеранів (учасників бойових дій) на найближчий час залишається розвиток франчайзингу та пошук нових способів підтримки. Самозайнятість, залучення ветеранів до підприємницької діяльності може бути не тільки ефективним інструментом їх адаптації до цивільного життя, а стати потужними каталізаторами змін соціально-економічного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. «ВЕТ ФРАН» – Програма адаптації військовослужбовців (Франчайзинг для Ветеранів) [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://fdf.org.ua/vet-fran>
2. Макаренко Т. Є. Концепція франчайзингу: сучасний стан та перспективи / Т. Є. Макаренко // Сценарії та середньостроковий прогноз розвитку економіки України: зб. тез наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 квітня 2013 р.): у 2-х частинах / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». – Одеса: ЦЕДР, 2013. Ч. 1 – 140 с. – С. 32-35
3. Макаренко Т. Є. Проблеми розвитку франчайзингу в Україні / Т. Є. Макаренко // Людина і суспільство: Економічний та соціокультурний розвиток: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 22 березня 2017 р.). – Рівне: Рівненський інститут Університету «Україна», 2017. – 376 с. – С. 36-43
4. Офіційний сайт Всеукраїнської громадської організації «Федерація розвитку франчайзингу та інфраструктури» [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fdf.org.ua/>
5. Офіційний сайт Державної служби зайнятості [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>
6. Офіційний сайт Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://dsvv.gov.ua/>
7. Сектор франчайзингу в Україні і його показники на основі анкетування. Франшизи в Україні стійкі до кризи [Е. ресурс]. – Режим доступу: http://franchisegroup.com.ua/bitrix/templates/nakitel_tpl/img/pdf/Franchise%20Business%20Outlook%20Report.pdf
8. Entrepreneur Magazine, 2014. Kedma Ough Thank You for Your Service – 4 Business Funding Programs for Veterans, September 24, 2014 [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.entrepreneur.com/article/237718>
9. Entrepreneur Magazine, 2018. Steve Cloetingh Hiring Veterans Is Smart Strategy but These 3 factors Drive Them Away, November 11, 2018 [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.entrepreneur.com/article/323040>.
10. Franchise [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franchise.com/franchise-information-guide/what-isfranchise/historyof-franchising>
11. Jeremy C. Shorta, Miles A. Zacharyb, David J. Ketchen Jr.b, 2018. Entrepreneurial orientation rhetoric and franchise system size: The moderating role of military veteran recruitment. *j.bv.2018.e00097*, 379-402
12. One stop shop for veteran entrepreneurship, 2018. Learn more About Us [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://veteranentrepreneurship.org/>
13. VetFran, 2015. About VetFran – History. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vetfran.com/about-vetfran/>

REFERENCES

1. "VET FRAN" - Program for the adaptation of military personnel (Franchise for Veterans) [E. source]. - Access link: <http://fdf.org.ua/vet-fran>
2. Makarenko T. E. The concept of franchising: current state and prospects / T. E. Makarenko // Scenarios and the medium-term forecast for development of Ukrainian economy: Coll. of scientific papers of international scient. pract. conf. (Odessa, April 12-13, 2013): in 2 parts / NGO "Center for Economic Research and Development". - Odessa: CEDR, 2013. Ch. 1 - 140 p. - P. 32-35
3. Makarenko T. E. Problems of franchising development in Ukraine / T. E. Makarenko // Person and Society: Economic and Socio-Cultural Development: Coll. of papers of V Ukrainian. scient. pract. conf. (Rivne, March 22, 2017). - Rivne: Rivne Institute of the University of Ukraine, 2017. - 376 pp. - P. 36-43
4. Official site of the All-Ukrainian public organization "Federation of Franchising and Infrastructure Development" [E. source]. - Access link: <http://www.fdf.org.ua/>
5. Official site of the State Employment Service [E. source]. - Access link: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>
6. Official website of the State Service for War Veterans' Affairs and ATO Participants [E. source]. - Access link: <http://dsvv.gov.ua/>
7. The franchise sector in Ukraine and its indicators on the basis of questionnaires. Franchises in Ukraine which are resilient to

- crisis [E. source]. - Access link: http://franchisegroup.com.ua/bitrix/templates/nakitel_tpl/img/pdf/Franchise%20Business%20Outlook%20Report.pdf
8. Entrepreneur Magazine, 2014. Kedma Ough Thank You for Your Service - 4 Business Funding Programs for Veterans, September 24, 2014 [E. source]. - Access link: <https://www.entrepreneur.com/article/237718>
9. Entrepreneur Magazine, 2018. Steve Cloetingh Hiring Veterans Is A Smart Strategy But These 3 Factors Drive Them Away, November 11, 2018 [E. source]. - Access link: <https://www.entrepreneur.com/article/323040>.
10. Franchise [E. source]. - Access mode: <http://www.franchise.com/franchise-information-guide/what-isfranchise/historyof-franchising>

Development of Entrepreneurial Activity as a Means of Professional Adaptation of Combatants in Ukraine: US experience

Ye. P. Hordiienko

Abstract. The long course of military operations in the East of Ukraine has led to an increase in the number of servicemen who received the status of a veteran and the category of a participant in hostilities. In the near future, issues concerning their integration into society and adaptation to peaceful life will definitely arise. According to international experience, training, retraining and setting up their own business to veterans are the basis for their successful professional adaptation.

The theme of professional adaptation of combatants through their involvement in entrepreneurial activity in Ukraine has been developed by researchers only for several years. There are no relevant scientific works in this sphere. Some aspects of the professional adaptation of veterans through setting up their own business are mainly covered in scientific papers of foreign authors, among which there are the following: John Won Aiken, Scott A. Shein, Marty Harper, Anna Zogas, Steve Knothing, Kedema Oh, Jeremy Shorta, Miles Zachariba, David Ketchten et al. The objective and tasks of the article are to study the prospects of entrepreneurship activity for veterans in Ukraine and to substantiate the directions of introduction of international experience in developing franchising in programs of professional adaptation of combatants of Ukraine. Returning from war, veterans try to adapt to everyday peaceful life. The best and most effective way of adapting them is decent work. In particular, in 2018 more than 23.5 thousand demobilized servicemen who participated in the antiterrorist operation (ATO) turned to the State Employment Service, however, only 6.5 thousand people were employed. In the United States annually, about 200,000 veterans face problems trying to use their military experience in civilian life. The US government is taking measures to improve the skills and re-train veterans, create conditions for setting up their own business, finance many programs supporting founding their own business by veterans. Half of all American veterans have become entrepreneurs. Today, out of 5.5 million enterprises in the USA, 7% belong to veterans. Many US franchisors seek to enlist military veterans as a franchisee. Today, the franchise companies in the US employ 815 thousand people, and the economy has made more than 41 billion US dollars. The reasons for the refusal to set up their own business in Ukraine remain the following: limited access to financial resources, instability of the economy and the presence of a large number of risks. Using the US experience, possible solutions to existing problems may be:

- Overcoming bureaucratic obstacles by reducing the number of documents for registration and managing of an enterprise, improving e-governance for ATO participants and effective functioning of the "single window" for entrepreneurs;
- development of state programs and preferential loans for business, preferential conditions for renting premises, advertising space, payment of utility services to participants in hostilities;
- the establishment of special institutes or counseling centers, which should coordinate actions of entrepreneurs, franchisors, authorities, public and international organizations, to ensure the monitoring of the effectiveness of programs for veterans;
- creation of an information platform, business development funds and venture capital for investment in enterprises opened by veterans;
- regulation of relations between business entities in the field of franchising and support of preferential franchising for entrepreneurs - veterans, etc.

Despite the widespread use of franchising in world practice, such a form of integration of business structures for veterans remains a new phenomenon for Ukraine. At the present time, domestic state regulation of franchising is in a transitional phase and needs to be improved.

To stimulate the development of franchising activities, veterans need:

- consolidation of franchising activity development in programs of professional adaptation of military personnel;
- creation on the basis of the newly created Ministry of Veterans' Affairs of unit or department for monitoring business and franchising activities of veterans, information and consulting support and promotion of their interests, carrying out analytical, forecasting and benchmarking studies in this area;
- introduction of privileges for the purchase of a franchise, royalty;
- training and consultations on franchising activities;
- creation of a Center for the Development of Entrepreneurship for Veterans, the activities of which should be aimed at solving general problems of development of their own business and franchising, development of innovative programs, educational courses, search of franchises, and the creation of franchising websites precisely for veterans.

In the future, it is necessary to promote the image of veterans, to perceive them as heroes for society and valuable personnel for the state. Self-employment, the involvement of veterans in entrepreneurship can be not only an effective tool for their adaptation to civilian life, but also become a powerful catalysts for socio-economic changes.

Keywords: *veteran, professional adaptation, entrepreneurial activity, small and medium entrepreneurship, own business, franchising.*

HISTORY

Օտարների հաշվետվություն-հուշագրությունները որպես Հայոց ցեղասպանության պատմության ուսումնասիրման արժեքավոր աղբյուրներ

բ. գ. թ. Նաիրա Գասպարյան, պ. գ. թ Արտավազ Դարբինյան

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ: gasparyannaira59@gmail.com

Paper received 22.07.19; Accepted for publication 09.08.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-11>

Հոդվածում արծարծվում են հայության լեզվամշակույթին ու հիմնախնդիրներին վերաբերող արդիական հարցեր: Բրիտանական կառավարության պահանջով ստեղծված հաշվետվություն-հուշագրությունները քննության են առնված որպես Հայոց ցեղասպանության պատմության ուսումնասիրության արժեքավոր սկզբնաղբյուրներ: Ակնկալվում էր հանձնարարությունն իրականացնող հեղինակներից ստանալ Հայաստանին ու հային վերաբերող հավաստի ու անկողմնակալ մանրամասներ՝ առանց խեղաթյուրելու առկա փաստերը: Օտար միսիոներների խոսքի տեքստաբանական վերլուծությունն իրականացվում է լեզվաճանաչողական մեկնակետից՝ արտալեզվական հենքի յուրահատկությունների հաշվառմամբ: Կիրառված է օրինակների ընտրողաբար առանձնացման մեթոդը:

Բանալի բառեր՝ հուշագրություն-հաշվետվություն, սկզբնաղբյուր, հայ, թուրքական ջարդեր, ցեղասպանություն:

Ներածություն. Ուղեգրություն-հուշագրությունների գրական ժանրը ծաղկում ապրեց շնորհիվ 1830-1916 թթ. բրիտանացի միսիոներների՝ հայկական և բալկանյան խնդիրներին առնչվող հետազոտությունների: Բրիտանական կառավարությանը ներկայացվելուն զուգահեռ այդ հաշվետվությունները միտում ունեին առաջադեմ մարդկությանը իրազեկել թուրքական կառավարության ձեռնարկմամբ և վերահսկմամբ հային և Հայաստանին թուրքերի և քրդերի կողմից սպառնացող վտանգի մասին: Օտարագրի դիվանագետները, քաղաքագետներն ու ճանապարհորդ-միսիոներները փորձում էին Հայոց Մեծ եղեռնի՝ նախօրեին Բրիտանիայի կառավարությանն ու եվրոպական հանրությանը համեմատաբար հստակ ներկայացնել հայ ինքնությանը, արժեհամակարգին, կենցաղին, մշակույթին, կրոնին, պատմությանը վերաբերող հարցերը: Հուշագրություններից շատերը, ներառյալ Ֆրեդերիկ Գրինի² և Բաքսթընների³ հաշվետվությունները, ասեղանգում են վերահաս ցեղասպանության հասունացած նախադրյալների մասին՝ ընդգծելով դրա անխուսափելիությունը եվրոպական գերտերությունների լուռ անտարբերության, հետևաբար և հանցավոր թողությունների պարագայում:

Հոդվածի նպատակը և մեթոդները. Երևան հանել և կայուն պատմական հիմքի վրա կատարված ուսումնասիրության շրջանակներում՝ լեզվաճանաչողական, լեզվամշակութային վերլուծության, համադրման, դիպուկ օրինակների ճշգրիտ ընտրության, պատմական իրողությունների գիտական վերլուծության մեթոդների կիրառմամբ կարևորել հուշագրությունների անգնահատելի արժեքը հայոց խնդիրների լուսաբանման հարցում

Հայոց մեծ եղեռնի նախաշեմին:

Ուսումնասիրված նյութերի և հետազոտության արդյունքների քննություն. XIX դարի վերջում և XX դարի սկզբներին հայոց ողբերգության ուսումնասիրության առումով, ամենաէական հուշագրություն-հաշվետվություններից են Ֆ. Դ. Գրինի «*Armenian Massacres and Turkish Tyranny*» ԱՄՆ-ում տպագրված գործը [1] և 1914թ. Լոնդոնում լույս տեսած Նոել և Հարոլդ Բաքսթընների «*Travel and Politics in Armenia*» գիրքը [2]: Ամերիկահայատակ միսիոներ Ֆրեդերիկ Գրինի հուշագրության լեզվական միավորների քննությունը բացահայտում է համիդյան ռեժիմի՝ հայկական ջարդերի ու մոլազար մուսուլմանի վարքագծի զգալի մանրամասներ: Լեզվաճանաչողական լուրջ արժեք է ներկայացնում թուրքի աղոթքն առ աստված, որտեղ բարեպաշտ հավատացյալը դիմելով Ալլահին, ակնկալում է Ալլահի ողորմածությունն ու կարեկցանքը բնաջնջի Ալլահի և իսլամի անհավատ թշնամիներին՝ քրիստոնյա հայերին, որբացնի նրանց երեխաներին, պղծի ու ոչնչացնի նրանց տներն ու սրբավայրերը, որ անհավատներին, նրանց ընտանիքներին, կանանց, զավակներին, հարազատներին կործանման տանի, նրանց ունեցվածքը հարստությունները, հողերն ու ու ցեղն ամբողջովին հալալ անի մուսուլմաններին [1, էջ 433-434]:

Աղոթքի խոսքի պահանջատիրական ձևը՝ արտահայտված հրամայական եղանակի *destroy, defile, make, cause* բայաձևերի կիրառմամբ, սաստկացնում է խոսքի անողորմության աստիճանը: Աղոթքի նման ձևը խորթ է հային, ում Գրինն ընկալում է որպես *ազնվական*, ում մշակույթի մեջ բացակայում է բարբարոս եղանակով հարցերի լուծումը, ով ստեղծարար աշխատանքով

հարստացնում է մարդկության պատմությունը:

“I seek refuge with Allah from Satan, the accursed. In the name of Allah the Compassionate, the Merciful! O Lord of all Creatures! O Allah! Destroy the infidels and polytheists, thine enemies, the enemies of the religion! O Allah ! Make their children orphans, and defile their abodes! Cause their feet to slip; them and their families, their households and their women, their children and their relations by marriage, their brothers and their friends, their possessions and their race, their wealth and their lands, as booty to the Moslems, O Lord of all Creatures!”[1, էջ 434]

Նշված ճանաչողական տարրերը բացահայտում են, որ աղոթողն Ալլահին շնորհակալ չէ իրեն տրվածի համար: Ավելին, նա ոչինչ չի խնդրում Ալլահից, այլ պահանջ է ներկայացնում Ամենակարող Տիրոջը ակնկալելով, որ Ալլահը կբավարարի իր ցանկությունները՝ արյունով ձեռք բերվածը *հալալ կանի* հավատացյալ մուսուլմանին: Գրինը սարսափահար նկատում է, որ իսլամին անվերապահորեն նվիրված սուլթանի երկրում նշված աղոթքը պաշտոնական տարածում և գործածություն ունի: Միայն Կահիրեի Azhar համալսարանում երկրի տարբեր մասերից հավաքված տաս հազար մուսուլման ուսանող ամեն օր միևնույն ժամին հնչեցնում էին այդ աղոթքը:

Առաջին հայացքից անմեղ թվացող prayer – աղոթք և student – ուսանող գոյականները, հայտնվելով բացասական լարված բեռնվածություն ունեցող համատեքստում, երևան են հանում սարսափելի ճշմարտությունը՝ հիվանդագին հայատյացությունը:

1914թ. Մեծ Բրիտանիայից Արևմտյան ու Արևելյան Հայաստան ժամանած, ապա Պարսկաստանի հայաբնակ տարածքներ այցելած միսիոներ Բաքսթընները իրենց ճանապարհորդության ընթացքում բրիտանական կառավարության պահանջով, նպատակ ունեին գտնել կարևորագույն հիմնահարցի պատասխանը՝ արդյոք հայը ուներ այն հատկանիշները, որոնք կնպաստեին հային քաղաքակրթելու գործին: Նշենք, որ Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը 1884 թ. Աֆրիկյան երկրների գծով Բեռլինի կոնֆերանսից հետո *քաղաքակրթել* ասելով հասկանում էր *գաղութացնել* տարածելով իր առաջադեմ մշակույթն ու լեզուն: Այլ կերպ ասած՝ անհրաժեշտ էր պարզել, թե որքանով էր հնարավոր Հայաստանը ծառայեցնել բրիտանական շահին [3, էջ 26-27]:

Իրենց հաշվետվության մեջ անդրադառնալով 1894-1896թ. համադյան հայկական ջարդերին՝ Բաքսթըններն արտահայտում են փաստերով հաստատված սեփական համոզմունքն այն մասին, որ բոլոր ժամանակներում հայերի ջարդերը եղել են մանրակրկիտ պլանավորված, դրանց հեղինակն ու կազմակերպիչը միշտ եղել է միայն թուրքական կառավարությունը, թուրքական կառավարության վերահսկողությունից դուրս ոչ մի այլ կոտորած

կազմակերպվել չէր կարող, անկախ այն բանից դրանք ունեին կրոնական, սոցիալական թե էթնիկ-ազգային ուղղվածություն: Բաքսթընների հաշվետվության երկրորդ մասում վերոբերյալի հետ կապված անդրադարձ է կատարվում հայտնի հայ գրող Բաքսթու որդու՝ Արամ Բաքսթու հեղինակած նյութին:

Արամ Բաքսթին, ով այդ շրջանում բնակվել է Լոնդոնում, անդրադառնում է 1895 թ., դեպքերին, երբ փոքրասիական ողջ տարածաշրջանում իրագործվում էին հայերի մասսայական կոտորածներ: Զեյթունցիներին հաջողվում է ամիսներ շարունակ մերձափնյա տարածքներում կասեցնել 60000 զինվորներից բաղկացած զորքը, 600 հոգանոց զորամիավորում են գերի վերցնում՝ ներառյալ ողջ սպայական անձնակազմը: Արամ Բաքսթին գրում է, որ 1896թ. Կոստանդնուպոլսի բրիտանական հյուպատոսի միջնորդությամբ խաղաղություն ապահովելու քայլեր են ձեռնարկվում՝ հանվում է պաշարումը, նոր զորքեր այլևս մուտք չեն գործում քաղաք, սակայն այլ նենգամիտ քայլ է կատարվում: Թուրք հրոսակները, օգտվելով այն հանգամանքից, որ քաղաքում կռվելու ունակ հայ տղամարդիկ քաղաքի պաշտպանությունն իրականացնում էին քաղաքի մատուցներում, փորձում են նենգադավորեն կրակի մատնել քաղաքը: Հայ կանանց աչալրջության շնորհիվ, ինչևէ, աղետալի դեպքերը կանխվում են: Հարձակում գործելով թուրքերի վրա՝ հայուհիները մեկ անգամ ևս ապացուցում են, որ կենաց ու մահու կռվի ելած թե՛ հայ տղամարդը և թե՛ հայ կինը կարողանում են ցուցաբերել կազմակերպվածություն, հաստատականություն, քաջություն և անսպասելի իրադրության մեջ ճիշտ և արագ կողմնորոշվելու գովելի ունակություն [2, էջ 215-217]:

Բաքսթընները՝ հաշվետվության կազմում ներառելով Արամ Բաքսթու հեղինակությամբ ներկայացված դրվագներ հայոց պատմությունից և հայ ինքնության ու արժեհամակարգին վերաբերող քննարկումներ, ամենայն հավանականությամբ, նպատակ են հետապնդել հավաստիացնելու բրիտանական կառավարությանը և եվրոպական հասարակությանը, որ իրենց դիտարկումները հիմնվում են անաչառ փաստերի և իրողությունների վրա: Նրանց արձանագրած հրեշավոր փաստերից էր նաև այն, որ, երբ Կոստանդնուպոլսում դեսպանատների աչքի առջև 1894-1896 թթ. կազմակերպվել են հայերի կոտորածներ, անգլիացիները փորձել են «գթասրտաբար» ռեֆորմների առաջարկ անել, իսկ Գերմանիայի կայսրը թուրքական սուլթանին հավաստիացրել է իր անխախտ բարեկամությունը: Բաքսթընները ցավով են նկատում, որ եվրոպամետ երիտթուրքերը 1908թ. իշխանության գրավումից հետո կարճ ժամանակ անց ձեռնամուխ են լինում հայկական հարցի յուրովի

«լուծմանը»: Ըստ Բաքսթընների՝ հայերը քաջ գիտակցում են, որ կրթված երիտթուրքերն ավելի վտանգավոր են ու ավելի հեռուն են գնալու քան սուլթան Աբդուլ Համիդը: Երիտթուրքերի կառավարության հոգածությամբ 1909թ. կազմակերպված Ադանայի ջարդերից հետո հայերի վիճակն էլ ավելի անտանելի է դառնում:

Բաքսթընների հաշվետվության տեքստն հետաքրքիր է այն առումով, որ որոշակի ազդակների ներքո պաշտոնական խոսքը ձևափոխվում է հուզականի: Դառնալով թուրքի ու քրդի ոճրագործությունների ակնատեսը և անգոր լինելով փոխել իրավիճակը՝ Բաքսթըններն անթաքույց գայրույթով ու անհանդուրժողականությամբ են լցվում թուրքական հայատյաց կառավարության նկատմամբ: Օրինակ, հայերի նկատմամբ թուրքական կառավարության նենգադավ՝ քայլերն ու հրեշավոր վերաբերմունքը, զանազան դեպքերի նկարագրությունը, որոնք հաշվետվության շրջանակում փաստացի քննարկման են արժանանում անզլիացի ազնվական եղբայրների կողմից, ստիպում է վերջիններիս եզրահանգել, որ արյունարբու ու բարբարոս թուրքից բարեփոխումներ ակնկալելը անմտություն է, որ արժանապատիվ ապրելու համար նույնիսկ թուրքն ու քուրդն են ստիպված հեռանալ երկրից, իսկ հայը կանգնած է ոչնչացման եզրին: Նշվում է, որ թուրքի տիրապետության տակ գտնվող Արևմտյան Հայաստանն իր չափերով զգալիորեն գերազանցում է Արևելյան Հայաստանին, նաև, որ թուրքական իշխանությունների որդեգրած հայասպան ու հայահալած քաղաքականության արդյունքում հայն իր պապենական հողում վերածվել է փոքրամասնության [2, էջ 131]:

Հետաքրքրական է, որ Բաքսթընների կարծիքով հանուն ընտանիքի ու հայրենիքի մեռնելու ունակություն ցուցաբերող հային գործելու հնարավորություն չի տրվում, մինչդեռ հայը տվյալ տարածաշրջանի միակ կառուցողական ուժն է: Անզլիացի ճանապարհորդ-միսիոներ Բաքսթըններն հավատացած են, որ զենք ունենալու դեպքում խեղճ ու ընչազուրկ հայը ունակ է ոչ միայն պաշտպանել իր անվտանգությունը, այլև՝ ապահովել ողջ տարածաշրջանի խաղաղությունը: Բաքսթըններին հիացմունք է պատճառում այն փաստը, որ նույնիսկ նման օրհասական պայմաններում հայ ծնողը փորձում է նյութական արժեքներ ու բարիքներ ստեղծելով, իր զավակին կրթության տալ ու դրանով գոնե մի քիչ թեթևացնել զավակի դժվար կյանքը, սակայն Բաքսթընները նկատում են նաև մի ցավալի ճշմարտություն՝ հայի զավակները երբեք այնքան չեն մեծանում, որ վայելեն ծնողի քրտնաջան աշխատանքի պտուղները: Հայը չի կարող ապավինել ապագային, բայց, այնուամենայնիվ գոյատևում է, երեխա է դաստիարակում, ի վիճակի է հասնել բավականաչափ անձնական երջանկության, նույնիսկ ձգտում է

մշակութային և մտավոր առաջխաղացման: Բաքսթըններն համոզված են, որ հային ոչնչացումից փրկում է նրա աննկուն լավատեսությունը:

Բաքսթընների ծավալած հայանպաստ գործունեությունը և գործադրած հսկայական ջանքերն ուղղված էին հայի մասին եվրոպական հասարակական կարծիք ստեղծելուն: Նրանք, ըստ իրենց տեսածի ու լսածի, իբրև հայկական ջարդերի տարածք հիշատակում են *Հայաստան* տեղանունը և ոչ թե *Օսմանյան կայսրություն* տեղանունը, ինչպես այսօր վարվում են ումանք: Բաքսթընները հստակ գրում են, որ հայերի ջարդերը տեղի են ունեցել հայերի հայրենքում, որի արդյունքում հայը հայրենագրկվել է:

Հասկանալով, որ նույնիսկ ամենամեծ ցանկության դեպքում անկարող են հայերի կյանքում որևէ բան փոխել Բաքսթըններն անկարողությունից նզովում են թուրքին: Տեսածն ու լսածը նրանց վերջնականապես համոզում են, որ թուրքը բարեփոխումների ունակ չէ, և կոչ են անում աշխարհին համաշխարհային մշակույթի գանձարանն հարստացնող հային փրկել թուրքից, քանի որ հայերի «*տառապանքը չափազանց մեծ է տանելի լինելու համար, իսկ նրանց առնչվող որոշումներ կայացնելը Եվրոպան անընդհատ ձգձգում է մինչև հարմար պահը գա: Դա վերաբերում է թե՛ մշակույթին և թե՛ տնտեսությանը, բայց ամենից առավել դա անձնական ու բարոյական անապահովության խնդիրն է: Մյսայիսի ժողովուրդը, ոչ սովորական, սակայն բարձր օժտվածությամբ, արհեստակներ են ենթարկվում է մի իրավահամակարգի, որը հարմար չէ նույնիսկ վայրենիներին կառավարելու համար: Քիփլիցի տերմինով ասած՝ թուրքերը թեր-գարգացածների ցեղ են, այնպիսի մի տեսակ, որի վերացումը չի էլ զգացվի աշխարհում, քանի դեռ նրանք նույնիսկ իրենց սևագործ աշխատանքով էլ նպաստ չեն բերում աշխարհին: Քաղաքակիրթ ազգերի գոյությունը կարևոր է թե՛ իրենց և թե՛ ուրիշ ազգերի համար: Բայց կա նաև երրորդ դասը՝ քիչ են այն ազգերը, որոնք իրենց նպաստն են բերում արվեստներին ու մշակույթին, այս ազգերին աշխարհը կորցնելու իրավունք չունի: Այն, որ հենց այս դասին է պատկանում հայ ազգը, աշխարհում շատերին հասու չէ»[3, էջ 160-161]:*

Բաքսթըններն համամիտ են բրիտանացիների և թուրքերի կողմից շրջանառվող այն կարծիքին, որ բնաջնջման եզրին հայտնված, այլևս կորցնելու ոչինչ չունեցող հայը կարող է դիմել ծայրահեղ քայլերի և նույնիսկ անգեղ հայը սկսում է ակնհայտ վտանգ ներկայացնել իրեն այդ վիճակի մեջ դրած բնաջնջողի համար:

Անդրադառնալով ռուսական գործունին՝ Բաքսթընները գտնում են, որ լեհերի համար անխիղճ ու անմարդկային Ռուսաստանը, հայերի համար, համեմատած արյունարբու Թուրքիայի հետ՝ *Աստվածատուր* է՝ տեսակետ, որն հայ

իրականության մեջ մեկնաբանվում է իբրև ոչ ճիշտ: Հնարավոր է, որ Բաքսթընների ստիպում է այսպես մտածել այն հանգամանքը, որ հայերը Ռուսաստանի կողմից գոնե կրոնական հետապնդումների չեն ենթարկվի, կյանքի հետ անհամատեղելի վիճակներում չեն հայտնվի:

Հրեական ծագմամբ բրիտանացի միսիոներները հստակ ու խոսուն փաստերով ապացուցում են, որ դաժան ճնշումների ենթարկելով քրիստոնյաներին, թուրքը փորձել է բնաջնջել միայն հայերին՝ իրենց էթնիկ պատկանելության պատճառով: Նկատենք, որ ցեղասպանությունը թուրքական իրականության մեջ ազգային հարցի լուծման լավագույն տարբերակն է, որից Սուլթան Մեջիդը ժամանակին փորձել էր օգտվել քրդական հարցը լուծելիս:

Ամփոփելով քննության արդյունքները՝ կարելի է ասել, որ Գրինի կողմից նկարագրվածը համապատասխանում է ամերիկացի հայտնի ցեղասպանագետ Գրեգորի Սթենթոնի սահմանած ցեղասպանության առաջին չորս փուլերին⁵, մինչդեռ Գ. Սթենթոնի ցեղասպանության փուլերի սանդղակը [4], կիրառելով Բաքսթընների նյութի նկատմամբ և լեզվականը համադրելով արտալեզվականի հետ, պարզում ենք, որ դեպքերի ակնհայտ Բաքսթընների հաշվետվությունը ներկայացնում է ցեղասպանությունների նախորդող, ցեղասպանության ռումբեյան տեսության շրջանակներում [5] դիտարկվող Գրեգորի Սթենթոնի կողմից ձևակերպված բոլոր 8 փուլերի լիարժեք նկարագիրը⁶: Բուն Հայոց ցեղասպանության և դրան անմիջապես հաջորդող ժխտման փուլերը սկսվում են 1915 թ-ից:

Ժխտման փուլի առանձնահատկությունները սպառիչ լուսաբանման է արժանացրել Թաներ Ակչամը: 2016 թվին «*Armenian Weekly*» շաբաթաթերթին տված հարցազրույցի ժամանակ, մասնավորապես, նա ասում է, որ ժխտումը՝ լինելով պատմական ճշմարտություն, ավելի շուտ ընտրություն է, քան տրամաբանական փաստարկ, այսինքն, որքան էլ որ համոզիչ ուսումնասիրություններ ու փաստաթղթեր հրապարակվեն ճշմարտության վերաբերյալ, ժխտող կողմը միշտ էլ գտնելու է որևէ համապատասխան հրապարակում, որը կներկայացնի իբրև ցեղասպանության ժխտման հիմք: Նրան մտահոգում է այն հարցը, որ պաշտոնական Թուրքիան պետք է հայցի հայերի ներողամտությունը 1915 թվի Հայոց ցեղասպանության կապակցությամբ [6]:

Բաքսթընների հաշվետվությունը՝ վկայելով վերահաս ցեղասպանության վտանգը, ընդգծում է նաև գերտերությունների կողմից ցեղասպանությունը չկանխարգելելու փաստը: Այսօր առաջադեմ գործիչները ջանքեր են գործադրում, որպեսզի պաշտոնական աստիճանները երևույթը դիտարկեն իբրև մարդկության նկատմամբ հանցագործություն:

Քաղաքագետ Դեբորա Մայերսենը Բաքսթընների հաշվետվության հիման վրա կատարած վերլուծությունների ընթացքում զուգահեռներ է անցկացնում Հայաստանում և Ռուսադայում իրագործված ցեղասպանությունների միջև՝ նշելով, որ երկու դեպքում էլ նախադրյալներն ակնհայտ էին և ցեղասպանությունները՝ կանխատեսելի [7]: Մայերսենն համոզված է, որ Բաքսթընների գիրքը թույլ է տալիս կատարել շրջադարձային նշանակություն ունեցող հետազոտություն՝ ուսումնասիրել վերահաս ցեղասպանությունը չկանխարգելելը որպես հանցագործություն:

Եզրակացություն. Նշված ժամանակահատվածում ստեղծված վերոնշյալ հուշագրություն-հաշվետվությունների նպատակն էր համաշխարհային հանրության ուշադրությունն ուղղորդել դեպի Հայաստան, որը մերթ դանդաղ, մերթ մեծ արագությամբ մաքրվում էր հայ էթնիկ բնակչությունից. երևույթ, որն այսօր, քաղաքակիրթ աշխարհում, թուրքերը կոչում են **դենոցրաֆիկ ինժեներիա** [8]: Ըստ էության, նշված մեղմատությամբ քողարկվում է պետության պատվերով, հոգածությամբ և վերահսկողությամբ իրագործված բուն ցեղասպանության երևույթը, որը ոչ թե ուղղակիորեն առնչվում էր Առաջին աշխարհամարտին, այլ պարբերական բնույթ էր կրում և իր տրամաբանությամբ միտված էր մի ամբողջ ազգի նպատակային ոչնչացման: (Խնդրին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել Է. Դանիելյանի կողմից [9]):

Արտալեզվական հիմքի ուսումնասիրությունը լեզվական միավորների քննությանը զուգահեռ բերում է այն համոզման, որ

- Հայոց ցեղասպանությունը պարբերական բնույթ ուներ և սկսվել էր շատ ավելի վաղ, որի մասին վկայում են Ֆ. Գրինի դիտարկումները իր «*Armenian Massacres and Turkish Tyranny*» հուշագրության մեջ.
- Բրիտանական կառավարությանը 1914թ. ներկայացրած «*Travel and politics in Armenia*» վերնագրով Բաքսթընների հաշվետվությունը անհրաժեշտ է դիտարկել իբրև Հայոց ցեղասպանությանը նախորդող շրջանի տրամաբանական զարգացումներն ու հասունացող նախադրյալները հաստատող հավաստի աղբյուր, ըստ որի 1915թ. Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցած աղետալի դեպքերը կարելի էր կանխատեսել.
- Բաքստոնների հուշագրությունը անգնահատելի աղբյուր է նաև եվրոպական գերտերությունների հստակ դիրքորոշումը և վերահաս ցեղասպանությունից հայ ժողովրդին պաշտոնական մակարդակով չսատարելը հաստատելու, գերտերությունների կողմից հայոց ցեղասպանության կանխարգելիչ լծակները պրակտիկորեն անտեսելու և ցեղասպանության

փաստի նկատմամբ անտարբեր պահվածքը՝ որպես հանցավոր որակելու առումով: Քննությունից հետևում է, որ Հայաստանին ու հայոց խնդիրներին առնչվող Բաքսթընների

հաշվետվություն-հուշագրությունը պարունակում է ոչ միայն հարուստ և ուշագրավ լեզվական նյութ, այլև օգնում է բացահայտել կարևոր պատմական ճշմարտություններ Հայոց ցեղասպանության մասին:

ՄԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ և ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ա) ՄԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

- 1. Greene Frederick (1896) *Armenian Massacres and Turkish Tyranny*. Philadelphia & Chicago, Inter. Pub. Co. //Available at: <<https://archive.org/details/armenianmassacre00greeiala/page/n6>>. [Accessed October 2018].
- 2. Buxton N. and H. Buxton (1914) *Travel And Politics in Armenia*, London: Smith Elder &CO. Waterloo Place, 14. //Available at: <<https://archive.org/details/travelpoliticsin00noel/page/n8>>. [Accessed October 2018].

բ) ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- 3. Գասպարյան Ն. (2017) *Հայն ու Հայաստանը օտարների այքերով*, Երևան, ԵՊՀ հրատ. Available at: <http://publishing.yu.am/files/HaynuHayastany_otarneri_ach_qerov.pdf>. [Accessed June 2019].
- 4. Stanton G. President, Genocide Watch. *The Ten Stages of Genocide*. Available at: <www.genocidewatch.org/images/8StagesBriefingpaper.pdf>. [Accessed May 2018].
- 5. Rummel R. (1997) *Statistics of Democide. Charlottesville*. // Available at: <<https://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.HTM>>. [Accessed March 2016].
- 6. Akçam T. (2016) *The Authenticity of the Naim Efendi Memoirs and Talat Pasha Telegrams*. Available at: <<http://asbarez.com/155718/akcam-the-authenticity-of-the-naim-efendi-memoirs-and-talat-pasha-telegrams/>>. [Accessed October 2017].
- 7. Mayersen D. (2014). *On the Path to Genocide: Armenia and Rwanda Reexamined*, N.Y., Berghahn books.
- 8. Şeker N. (2013) *Forced Population Movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An Attempt at Reassessment through Demographic Engineering* // EJTSS, 16. Available at: <<https://ejts.revues.org/439>>. [Accessed March 2018].
- 9. Դանիելյան Է. (1992) *Հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը 1894-1922թթ., Պատճառները, իրագործման փուլերը, թուրք պետականության պատասխանատվությունը* // Միտք – գիտատեսական հավելված
- 10. Gasparyan N., Zohrabyan Ed. (2017) *Linguocognitive Approach To Teaching And Interpretation of Armenian Genocide Issues*. // Foreign Languages in Higher Education, 2 (23), pp.213-225, Yerevan: YSU Press. // Available at: <<http://ysu.am/files/9-1544603494-.pdf>> [Accessed May 2019].
- 11. Poghosyan V. (2014) *The Echoes of the Armenian Massacres of Cilicia in "The Times"*. // Armenological Issues, Bulletin 1, pp.159-164, Yerevan: YSU Press.
- 12. Astvatsaturian Turcotte Anna, (2012) *Nowhere: A Story of Exile* Lexington, MA, USA, Publ. Tatoul Sonentz-Papazian.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. *Հայոց Մեծ եղեռն* եզրույթը լայնորեն կիրառվում է նշելու համար 1915թ. թուրքերի կողմից հայերի նկատմամբ իրականացված ողբերգական ցեղասպանությունը՝ հայերի բնօրրան Հայաստանում, բայց, այնուամենայնիվ, կցանկանալինք այս առումով պարզաբանում մտցնել: *Մեծ եղեռն* եզրույթը իմաստային առումով ավելի մոտ է *ջարդեր* եզրույթին և թարգմանաբար դրա փոխարեն անգլերենում գործածվում է համարժեք *massacres* եզրույթը, մինչդեռ, մեր կարծիքով, դեպքերի ճիշտ նկարագրմանը համապատասխանում են անգլերեն *genocide* (ցեղասպանություն), *democide* (ժողովրդասպանություն, երբ դեպքերը կազմակերպված են պետական մակարդակով) եզրույթները [10, էջ 213-225]:

2. Պատվելի Ֆրեդերիկ Դեյվիզ Գրինը Թուրքիայում առաքելություն իրականացնող ամերիկացիների գավակ էր, ով ծնվել էր Թուրքիայում 1863 թ. մարտի 13-ին և իր ծնողների նման նույնպես կատարում էր միսիոներական աշխատանք: Գրինը եղել է Սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի կողմից հայերի սահմոնկեցուցիչ ջարդերի ակնաստեսը, ով մազապուրծ փախել է ԱՄՆ և այնտեղ հրատարակել իր հիշողությունները:

3. Ինչ վերաբերում է Բաքսթըն եղբայրներին՝ բրիտանական պառլամենտի անդամ, լորդ Հարոլդ Բաքսթընին և Բալկանյան հիմնադրամի տնօրեն, հոգևորական Նոել Բաքսթընին, նշենք, որ Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը նրանց էր վստահել

Թուրքիայի և Ռուսաստանի վերահսկողության ներքո գտնվող Հայաստանում, նաև Պարսկաստանի հայաբնակ շրջաններում իր լեզվական, մշակութային, հոգեկերտվածքի ու կրոնական առանձնահատկությունները պահպանած հայ ինքնության մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը: Եղբայրներն առաքելություն ունեին պարզելու, թե որքանով էր հնարավոր քաղաքակրթել, այ կերպ ասած՝ անգլիական շահին ծառայեցնել հային: Բաքսթընների ուսումնասիրությանը հավաստիություն են հաղորդում նաև ականատեսների վկայությունները:

4. Բուն ցեղասպանությանը նախորդող շրջանում թուրքական կառավարության նենգադավ ձեռնարկումների մասին արձանագրել է նաև բրիտանական The Times լրագիրը, որին անդրադարձ է կատարել Վ. Պողոսյանը [11]: (Հայերի հասցեները ճշտվել են նախապես, բանտերից ազատ են արձակվել հանցագործները, ում խոստացել էին «մատուցած ծառայությունների դիմաց» լիովին վարձատրել հայերի ունեցվածքով:) Նույն ձեռագրին ենք հանդիպում նաև 1988-1990թթ. Սումգաիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում հայկական ջարդերի ժամանակ, որոնք կազմակերպվել և վերահսկվել են ադրբեջանական իշխանությունների կողմից [12]:

5. Գրինի հաշվետվության նկատմամբ կիրառելով Գ. Սթենթոնի ցեղասպանության փուլերի սանդղակը [4], բացահայտում ենք դրանցից առաջին չորսի առկայությունը համիդյան ջարդերի շրջանում .

1. *Պատկերագրում*. (թուրքերը և հայերը) - բազմաթիվ աղբյուրներ վկայում են, որ թուրքերը իրենց առանձնացնում էին իբրև իշխող ազգ, իսկ ոչ մուսուլմանները ընկալվում էին իբրև ցածրակարգ: Հասարակությունը կայուն երկշերտ էր.

2. *Կիսակալորում* (մուսուլման մեծամասնություն և քրիստոնյա փոքրամասնություն) - Շարիաթի կանոնների համաձայն՝ իրավական տեսակետից ի սկզբանե որոշակիացվել է մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների կարգավիճակը, ընդ որում՝ մուսուլմանները ոչ մուսուլմաններին կոչում էին *նայա*՝ անասուն.

3. *խտրականություն*. գերիշխող խումբը օրենքների, սովորույթների և քաղաքական ուժի կիրառմամբ իշխանություն չունեցող խմբին գրկում է իր քաղաքացիական իրավունքներից, ոտնահարվում են քաղաքացու իրավունքները ազգային, էթնիկական, կրոնական, ռասսայական խտրականության պատճառով. թուրքի հպատակության տակ Արևմտյան Հայաստանում ապրող հայը գրկված էր բոլոր իրավունքներից: Կրոնական պատկանելությունը դառնում է տարբերակիչ սոցիալական կարգավիճակի մաս և հաճախ նպաստում է հասարակության բազմաշերտ կառուցվածքում այլ շերտերից օտարմանը (համիդյան ջարդերին նախորդող շրջան).

4. *մարդատյացություն*. երբ որոշակի կիսակալորմամբ դրսևորվում է արհամարհանք, ատելություն, ստորակարգում, անմարդկային ու զազանաբարո վերաբերմունք թե՛ բառացի վիրավորանքների, ստորացումների (ցավուր, թշնամի) և թե՛ ֆիզիկական խոշտանգումների կիրառմամբ (Համիդյան ջարդերի շրջան).

6. Գրինի հաշվետվության մեջ լուսաբանվող վերոբերյալ չորս փուլերին Բաքաթընների հաշվետվության շրջանակներում ավելանում է ևս չորս փուլերի նկարագրություն.

5. *կազմակերպում*. ցանկացած ցեղասպանություն հիմնականում կազմակերպվում է պետության կողմից, և թուրքերը հայերի ցեղասպանությունը հետագայում կոչեցին դեմոգրաֆիկ ինժեներիա, որն իրականացվել է կառավարության նախապես մշակված պլանով, որի համաձայն տեղի է ունենում հասարակության բաժանում հակադիր ուժերի և իրականացվում են ժամանակատար նախապատրաստություններ.

6. *բևեռացում*. հասարակությունը բաժանվում է հակադիր ուժերի, այլևս հնարավոր չէ բանակցությունների միջոցով շտկել իրավիճակը, տեղի են ունենում մասսայական ջարդեր, որոնք սկսվում են թիրախ հանրության մտավորականների ու նրանց ընտանիքների սպանություններով.

7. *նախապատրաստությունների* փուլում կազմվում են զոհերի ցուցակներ՝ ըստ ազգային ինքնության. իրականացնող կողմը հայտարարում է՝ եթե մենք չսպանենք նրանց, նրանք մեզ կսպանեն.

8. *հետապնդումների* փուլում ճշտվում է զոհերի ինքնությունը, և հետապնդվող ազգային, կրոնական, էթնիկական խմբերը բռնի տեղահանվում են, առանձնացվում են որոշակի վայրերում և ճամբարներում, որտեղ չկան կյանքի համար տարրական պայմաններ՝ ջուր, սնունդ: Նման պայմաններում տարածվում են կյանքի հետ անհամատեղելի հիվանդություններ: Ըստ էության տարհանված բնակչությունը դատապարտվում էր մահվան:

Memoir-Accounts Of Foreigners As Valuable Sources In The study Of Armenian Genocide History N. Gasparyan, A. Darbinyan

Abstract. The article discusses urgent problems dealing with Armenian linguo-culture and national issues. Memoir-accounts written for the British Government are investigated as valuable sources in the study of Armenian Genocide history. The authors were expected to present valid and impartial details on Armenia and Armenians without distorting the facts. The textological analysis of foreign missionaries' speeches is carried out from the linguo-cognitive perspective with the account of the ex tra-linguistic reality. The method of careful sampling of examples is applied.

Keywords: *Memoir-accounts, sources, Armenian, Turkish massacres, genocide.*

SOCIAL SCIENCES

Особенности социальных коммуникаций семейного бизнеса

М. М. Купалова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина
Corresponding author. E-mail: 380669110399@student.karazin.ua

Paper received 21.08.19; Accepted for publication 09.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-12>

Аннотация. В статье выявлена специфика социальных коммуникации в семейном бизнесе. Подчеркнуто, что социальные коммуникации семейного бизнеса по направленности условно разделяются на внешние и внутренние, они по-разному влияют на его функционирование и развитие. Автором представлены схемы для раскрытия роли в семейном бизнесе внешних и внутренних коммуникаций. Указано на то, что именно внутренние социальные коммуникации семейного бизнеса являются специфичными по сравнению с такими же в другом виде бизнеса.

Ключевые слова: социальные коммуникации, бизнес, семейный бизнес, внешние социальные коммуникации, внутренние социальные коммуникации.

Введение. Коммуникации в современном обществе являются важнейшим условием для формирования и функционирования различных социальных систем. При создании и деятельности любой организации, предприятия, фирмы социальные коммуникации также играют неотъемлемую роль. В бизнесе коммуникации выступают сложной, многоуровневой системой, которая охватывает как саму организацию или предприятие и их элементы, так и их внешнее окружение. Семейный бизнес не является исключением из правил, ведь для его функционирования необходимы как внешние, так и внутренние социальные коммуникации. Сразу отметим, что внешние коммуникации - это обмены информацией между организацией и ее внешней средой, а внутренние коммуникации, в свою очередь, осуществляются в рамках самой организации - и источник и получатель находятся внутри организации. Если говорить о первых, то, по нашему мнению, они почти идентичны внешним социальным коммуникациям любого другого вида бизнеса. Довольно же специфические черты можно обнаружить, исследуя именно внутренние социальные коммуникации семейного бизнеса, которые, при правильном построении, могут привести к максимальному эффекту от деятельности, что принесет положительные результаты не только конкретному бизнесу, но и обществу в целом. Но, как выяснилось, данная тематика является достаточно малоизученной и нуждается в детальном рассмотрении с учетом мнения, оценок самих участников семейного бизнеса.

Цель данной статьи заключается в раскрытии роли и особенностей социальных коммуникаций в семейном бизнесе.

Краткий обзор публикаций по теме. Во время подготовки данной статьи нами были рассмотрены различные подходы к изучению семейного бизнеса и социальных коммуникаций. Ученые концентрируют внимание преимущественно на таких вопросах: особенности малого и среднего бизнеса (Г. Алексеева) [1]; понятие, виды и характеристика семейного бизнеса (Н. Баранец, И. Кулыняк, О. Кошик, S. Abouzaid, C.Astrachan, J.Astrachan) [2; 4; 12; 13]; управление семейным бизнесом и распределение ролей (Д. Волков, Ю. Солоненко, О. Трегубов) [3; 9]; социальные комму-

никации (Г.Почепцов, Л. Пугач, В. Ризун, О.Холод, Ян В. Виктор) [6; 7; 8; 10; 11]. Как мы смогли убедиться, внимание выбранных нами авторов фокусируется только вокруг изучаемой нами тематики. Это значит, что проблематика роли и особенностей социальных коммуникаций семейного бизнеса нуждается в уточнении и научном обосновании.

Изложение основной части. Что мы понимаем под понятием «бизнес»? В рамках данной статьи, бизнес – это предпринимательская деятельность, которая приносит прибыль [1, с. 11]. Исходя из этого, можно поставить вопрос о том, как создать такой бизнес, который будет эффективно функционировать и приносить доход. Одним из важнейших инструментов для этого является именно внешние коммуникации. Достаточно актуальным для изучения внешних коммуникаций семейного бизнеса нам представляется интерпретация социальных коммуникации, предложенная В. Ризуном: «Под социальными коммуникациями необходимо понимать такую систему общественного взаимодействия, которая включает определены пути, способы, средства, принципы установления и поддержания контактов на основе профессионально-технологической деятельности, направленной на разработку, производство, организацию, совершенствование, модернизацию отношений в обществе, которые складываются между различными социальными институтами, где, с одной стороны, в роли инициаторов общения чаще всего выступают социальные институты, службы, а с другой – организованные сообщества (социум, социальные группы) как полноправные участники социального взаимодействия» [8, с. 7]. Внешние коммуникации служат следующим целям: мониторинг правовой среды (законы, указы и др.), мониторинг экономической среды (поставщики, конкуренты, цены), мониторинг социальной среды (демография, менталитет, основные ценности и предпочтения). А значит, во-первых, нужно «общаться» с другими организациями, например, сотрудничать с поставщиками на взаимовыгодных условиях. Во-вторых, важно работать в рамках законов о предпринимательстве, зарегистрироваться и подавать отчетность в налоговую и другие определенные законодательством службы, а это можно отнести к коммуника-

циям с властью. И, в-третьих, необходимо постоянно поддерживать коммуникацию с потребителями,

например, через отношения продавца и покупателя, через рекламу и прочее (схема 1.).

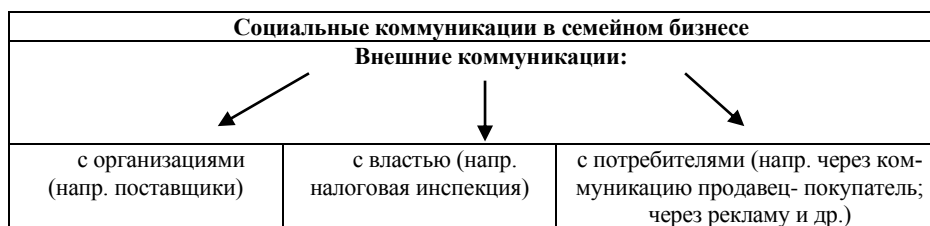

Схема 1. Внешние социальные коммуникации в семейном бизнесе

Вполне очевидно, что нет существенной разницы между коммуникациями с организациями в семейном бизнесе и в других его видах. Семейный бизнес, как и любой, существует не изолированно, а во взаимодействии с внешней средой. И от того, какие факторы этой среды (конкуренты, органы государственного регулирования и т.д.) оказывают наибольшее влияние на работу бизнеса и его результаты зависят характер и способы его коммуникаций. То же можно сказать и о коммуникации с властью, ведь семейный бизнес в Украине работает по тем же законам, что и другие и его никак не выделяют в отдельный вид на законодательном уровне. Конечно, возможно лоббирование (правительственные меры) в интересах семейного бизнеса на местном и национальном уровнях, которое могло бы серьезно повлиять на будущую эффективность его деятельности. Но, несмотря на реалии, становится понятно, что это действительно сложный процесс, требующий широкомасштабных действий. А вот последняя из коммуникаций по общению с потребителем предлагаю рассмотреть более подробно, ведь именно здесь могут быть некоторые различия.

Поговорим о внешней коммуникации с потребителем как о маркетинговой коммуникации, которая в данном случае понимается как «инструмент маркетинговой стратегии и практической реализации рыночных целей бизнеса» [11, с. 15]. Маркетинговая коммуникация позволяет бизнесу представить потребителю преимущества конкретного товара, магазина, услуги и, таким образом, сформировать потребность и стимулировать спрос. Происходить такая коммуникация может через разные коммуникационные каналы, например, через рекламу на телевидении, в социальных сетях у блоггеров и прочее, участием компании в благотворительных акциях и, если говорить о минимальных, через обычное общение продавца с покупателем. Какие же особенности маркетинговой коммуникации именно

семейного бизнеса? По нашему мнению, семейный бизнес имеет возможность позиционировать себя на рынке товаров и услуг как семейное дело, что может восприниматься потребителем как доказательство надежности, качества, ответственности и сохранения ценностей, которые не присущи другим видам бизнеса.

Дальше рассмотрим роль внутренних коммуникаций, призванных решить стратегические задачи построения эффективной системы взаимодействия между подразделениями и сотрудниками. Это один из инструментов достижения целей через организованный процесс обмена между всеми сотрудниками внутренней информацией. В число основных функций внутренней коммуникации входит: своевременное и полное информирование сотрудников; обучение и стажировка сотрудников; создание позитивной атмосферы в коллективе; развитие горизонтальных связей между сотрудниками; развитие бренда работодателя; привлечение персонала к реализации важных целей; выявление и нейтрализация внутренних факторов негативного влияния на развитие бизнеса; получение обратной связи от сотрудников и др.

Необходимыми и, на наш взгляд, наиболее действенными инструментами внутренней коммуникации с сотрудниками можно считать: встречи с сотрудниками; информационные стенды; корпоративные мероприятия (праздники, квесты, пикники); корпоративные рассылки; корпоративные социальные сети и др. Все вышеуказанные функции и инструменты внутренней коммуникации в бизнесе конечно эффективны, но только для формальной и неформальной коммуникации с сотрудниками, которые не являются членами семьи. Спецификой же семейного бизнеса являются личные и формальные внутрисемейные коммуникации, входящие во внутренние коммуникации бизнеса и не свойственны другим видам последнего (схема 2).

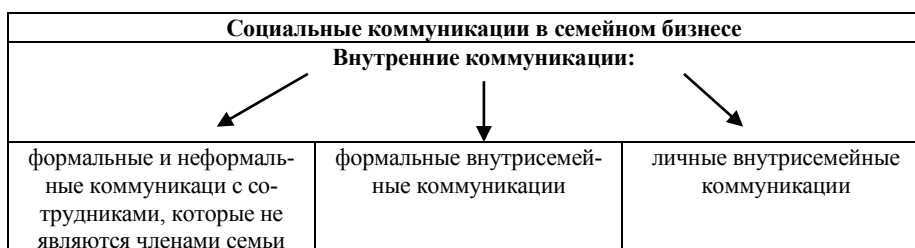

Схема 2. Внутренние социальные коммуникации в семейном бизнесе

Для того, чтобы лучше понять особенности именно семейного дела, необходимо уточнить понятие «семейный бизнес», которое применяется в рамках данной работы. Семейный бизнес чаще всего интерпретируют

как инициативную самостоятельную деятельность граждан, которая направлена на получение прибыли и основана на использовании семейного капитала, а именно физического, финансового и интеллектуально-

го капитала членов семьи. Более развернутое определение дает Н. Баранец: «Семейное предпринимательство представляет собой инициативную деятельность членов семьи и их родственников, которые являются владельцами и работниками созданного или приобретенного ими предприятия, деятельность которого направлена на удовлетворение потребностей общества путем организации производства и сбыта товаров и услуг» [2, с. 128-129]. В дальнейшем анализе социальных коммуникаций семейного бизнеса мы опираемся на классификацию ролей членов семьи и других участников семейного бизнеса, которую предложил Д. Волков:

«1) не вовлеченный в бизнес член семьи, не обладающий правами на семейные активы (не владеет акциями семейного предприятия) («аутсайдер»);

2) инвесторы, которые не принимают участие в управлении и деятельности семейного бизнеса, и не являются частью семьи;

3) сотрудники, которые не имеют доли в бизнесе и не являются частью семьи;

4) семейные акционеры (совладельцы бизнеса), которые не являются сотрудникам семейного предприятия и не принимают участие в управлении;

5) члены семьи, которые заняты в семейном бизнесе и управляют им, но не являются его совладельцами;

6) сотрудники – не члены семьи, которые имеют долю в семейном бизнесе;

7) члены семьи, которые являются совладельцами семейного бизнеса и вовлечены в управление им» [3, с. 46].

Учитывая определение семейного бизнеса, а также классификацию ролей членов семьи и других его участников, можно говорить о том, что личные и формальные коммуникации семьи в бизнесе тесно переплетаются. Ведь супруги, в таком случае, связаны не только браком, но и общим делом, а это значит, что они одновременно являются руководителем и подчиненными. То есть к их ролям в семье добавляются и роли в бизнесе, что может специфически влиять на их коммуникации. Возникает вопрос, как происходит, например, формальная коммуникация, если по определенным причинам, потеряна личная (напр., супруги поссорились). Помогают ли отношения в бизнесе налаживать личные отношения, или, наоборот, личное разрушает совместный бизнес?

В марте 2017 проводилось авторское социологическое исследование на тему: «Семейный бизнес: взгляд изнутри», посредством которого изучались особенности функционирования и развития семейного бизнеса. Было проведено 18 глубинных интервью с представителями семейного бизнеса, поскольку они знают все нюансы этого бизнеса изнутри и могут предоставить наиболее точную и полную информацию о нем, в том числе о проблемах социальных коммуникаций. В рамках данного исследования выяснилось, что представители семейного бизнеса указывают как на положительное, так и отрицательное влияние формальной и личной коммуникации в бизнесе и семье друг на друга. К положительному влиянию относятся такие характеристики: сплочение семьи через общее дело, быстрое решение внутрисемейных конфликтов для функционирования бизнеса, увеличение уважения друг к другу через карьерный рост и наглядность работы и другое. Отрицательное влияние оказывают преимущественно конфликты в семье из-за проблем внутри бизнеса, невозможность отдохнуть из-за постоянного обсуждения бизнес-проблем, сложность коммуникации из-за постоянной смены ролей [5].

Выводы. Семейный бизнес имеет как внешние социальные коммуникации, которые присущи и любому другому бизнесу (коммуникации с организациями, с властью и с потребителями), так и внутренние социальные коммуникации, некоторые из которых характерны только для семейного бизнеса (формальные и неформальные коммуникации с сотрудниками, которые не являются членами семьи, формальные внутрисемейные коммуникации и личные внутрисемейные коммуникации). Роль социальных коммуникаций в семейном бизнесе очень важна, ведь ни без внешних, ни без внутренних коммуникаций он не может успешно функционировать и развиваться. Без внешних коммуникаций семейный бизнес не может интегрироваться в социальную и экономическую среду, построить взаимодействие и взаимоотношения с потребителями, контролирующими органами государственной власти и т.д. Не имея специфических внутренних коммуникаций этот вид бизнеса не может использовать преимущества семейных социально-трудовых отношений. Социальные коммуникации в семейном бизнесе переплетаются и, таким образом, находятся в постоянной взаимосвязи и взаимодействии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева Г. М. О роли малого и среднего предпринимательства в инновационной экономике / Г. М. Алексеева // Альманах современной науки и образования. – 2014. – № 10 (88). – С.11-12.
2. Баранец Н. И. Семейное предпринимательство как социально-экономическая проблема / Н. И. Баранец // Ученые записки Российского государственного социального университета. – 2007. – № 4.– С.124-131.
3. Волков Д. А. Семейный бизнес: распределение ролей с позиции владения и управления. Классификация семейного бизнеса [Электронный ресурс] // Российское предпринимательство. – 2012. – № 15. – С. 42-47. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/klassifikatsiya-semeynogo-biznesa>
4. Кулиняк І. Я. Сімейний бізнес: сутність поняття / І. Я. Кулиняк, О. В. Кошик // Науковий вісник НЛТУ України. – № 24(9)/2014. – С. 390-394.
5. Купалова М. М. Проблеми започаткування та функціонування сімейного бізнесу в Україні (за результатами соціологічного емпіричного дослідження) / М. М. Купалова // Габітус. – Одеса: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». – 2019. – № 9. – С. 18-25.
6. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г.Г. Почепцов // Комунікація. – 2010. – № 1. – С. 19–26.
7. Пугач Л. Ю. Соціально-комунікаційні складові комунікативної моделі [Електронний ресурс] / Л. Ю. Пугач // Молодий вчений – 2019. – № 1 (65). – С. 150-156. – Режим доступа: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/1/34.pdf>
8. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 2. – С. 7-11. – Режим доступа: <http://194.44.152.155/elib/local/r69.pdf>

9. Солоненко Ю. В., Трегубов О. С. Рольова ідентифікація засновника сімейного бізнесу / Ю. В. Солоненко, О. С. Трегубов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2018. – №2(37). – С.52-61. – Режим доступа: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2018_37/zb37_06.pdf
10. Холод О.М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. [Электронный ресурс] / Холод О.М. – Львів: ПАІС, 2011. – 288 с. – Режим доступа: <http://194.44.152.155/elib/local/sk784391.pdf>
11. Ян В. Виктор. Продвижение. Система коммуникации между предпринимателями и рынком / Пер. с польск. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2003. – 480 с.
12. Abouzaid S. Family Business Governance: handbook. Second Edition. [E. source] – Washington: IFC, 2010. – 62 p. - Access:<http://documents.worldbank.org/curated/en/184721481270775234/Посібник-IFC-Корпоративне-управління-в-сімейному-бізнесі>
13. Astrachan C. B., Astrachan J. H. Family Business Branding. Leveraging stakeholder trust. London: IFB Research Foundation, 2015. – 46 p.

REFERENCES

1. Alekseeva G.M. On the Role of Minor and Middle-Sized Enterprises in Innovative Economy / G.M. Alekseeva // Collection of Modern Science and Education. - 2014. - No. 10 (88). - P.11-12.
2. Baranets N.I. . Family Business as a Social and Economic Issue / N.I. Baranets // Scientific Notes of Russian State Social University. - 2007. - No. 4.- P.124-131.
3. Volkov D. A. Family Businesses: Distribution of Roles from the Viewpoint of Ownership and Management Classification of Family Businesses [E. source]/ D.A. Volkov // Russian entrepreneurship - 2012. - No.15. - P. 42-47. - Access: <https://cyberleninka.ru/article/v/klassifikatsiya-semeynogo-biznesa>
4. Kylunyak I. Family Business: the Essence of the Concept/ I. Kylunyak, O.Koshuk // Naykovy visnuk NLTU Ukrainu. - No. 24(9)/2014. - P. 390-394.
5. Kupalova M.M. The Issues of Starting and Managing Family Business in Ukraine (Based on the Results of Empirical Sociological Research) / M.M. Kupalova //Habitus. – Odessa: PU «Pruchornomorskuy naukovy-doslidnyy institut ekonomiku ta innovaciy», - 2019. - No. 9 . - P. 18-25.
6. Pochepcov G. Social Communications and New Communication Technologies / Pochepcov G. // Communication. - 2010. - № 1. - P. 19–26.
7. Puhach L.U. Social and Communication Components of Communicative Model [E. source] / L.U. Puhach// Molody vcheny. - 2019. - No. 1 (65). - P. 150-156. - Access: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/1/34.pdf>
8. Rizun V. Outlines for the Methodology of Social Communication Research [E. source] / V.Rizun // The world of social communications. - 2011. - Т. 2. - P. 7-11. - Access: <http://194.44.152.155/elib/local/r69.pdf>
9. Solonenko Yu.V., Tregubov O.S. Role Identificaton Of The Founder Of Family Business / Yu.V. Solonenko, O.S. Tregubov // Theoretical and applied issues of economics. - 2018. - No. 2(37). - P. 52-61. - Access:http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2018_37/zb37_06.pdf
10. Holod O.M. Social Communications: Socio- and Psycholinguistic Analysis: Tutorial [E. source] / O.M Holod - Lviv: PAIS, 2011. - 288 p. - Access: <http://194.44.152.155/elib/local/sk784391.pdf>
11. Yan V. Victor. Promotion. Communication System between Entrepreneurs and the Market / Translation from polish - KH.: Publishing house Gumanitarnuy center, 2003, - 480 p.
12. Abouzaid S. Family Business Governance: handbook. Second Edition. [E. source] -Washington: IFC, 2010. - 62 p. - Access:<http://documents.worldbank.org/curated/en/184721481270775234/Посібник-IFC-Корпоративне-управління-в-сімейному-бізнесі>

Specificities of Social Communication in Family Business

M. Kupalova

Abstract. The present paper covers the specificity of social communication in family business. It is stated that social communications of family business can be formally divided into outer and inner ones, and they influence the functioning and developing of family business in different ways. The author provides schemes for outlining the roles of outer and inner communications in family business. It is highlighted that inner social communications of family business are the most specific compared to similar ones in other types of business.

Keywords: social communications, business, family business, outer social communications, inner social communications.

Декалог життєтворчості Аполлонія Сендульського – священика Волині кінця XIX – початку XX століття

О. В. Мороз

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, Україна
Corresponding author. E-mail: lena_lisova@ukr.net

Paper received 27.08.19; Accepted for publication 13.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-13>

Анотація. Здійснюється аналіз життя і діяльності волинського священнослужителя кінця XIX – початку XX століття А. Сендульського у контексті визначальних рис його творчого спадку. Акцентовано увагу на десяти основних напрямках вивчення й дослідження релігійно-філософської, історико-краєзнавчої, освітньо-виховної діяльності священика-практика крізь призму світоглядно-релігійних, історико-політичних, літературно-епістемологічних та праксеологічно-аксіологічних галузей знань.

Ключові слова: А. Сендульський, священик, Волинь кінця XIX – початку XX століття, релігія.

Національні, релігійні, культуротворчі, політичні, соціально-економічні сфери життєдіяльності людської спільноти певного регіону формують загальний духовно-культурний фонд розвитку будь-якої країни в цілому. У цьому контексті важливою є діяльність фахівців-інтелектуалів, які не залишили предметного поля своїх творчих пошуків ні духовно, ні фізично. Присвятивши свою творчість рідному краю, вони не полишили його меж, зберегли вірність батьківській домівці, рідній і неповторній природі міста або села, з якими пов'язана їх родинна доля з діда-прадіда. Нерозривний зв'язок з рідним краєм, вірність традиціям предків, співпереживання актуальних проблем із різних сфер життєдіяльності тогочасного соціуму – все це визначало напрями, зміст і форми їх інтелектуальної діяльності – художньої, наукової, дослідницької чи окремого виду предметної творчості. До таких фахівців-інтелектуалів з потужним творчим потенціалом належить волинський священик-практик кінця XIX – початку XX століття Аполлоній Дорофійович Сендульський, вивчення життєдіяльності та творчості якого є актуальним у багатьох аспектах.

По-перше, в світоглядно-інтелектуальному аспекті: філософія життя та світоглядні основи поглядів священика є сукупністю соціально вироблених узагальнених уявлень, переконань, знань, вірувань, цінностей, ідеалів, прагнень, бажань тощо. Аналізуючи грані релігійно-філософських, історико-соціальних, духовно-культурних поглядів священика А. Сендульського, робимо висновок, що цілісний світоглядний портрет цього діяча характеризує його як всесторонньо обізнаного інтелектуала, історика-краєзнавця, ревного ентузіаста своєї справи, плідного дослідника історичного минулого краю, ініціатора освітньо-релігійних реформ, професійного викладача. «За своїми нахилами і смаками, за складом свого розуму, спрямованого більше на теоретичні питання, аніж на дрібниці повсякденного життя, отець Аполлоній більше нагадував кабінетного вченого» [4, с. 121]. Науковий доробок священика різновекторний – це сукупність проповідей та повчань; історичного, статистичного, економічного, релігійно-філософського матеріалу про минувшину Волині; розвідки, нариси, монографії, присвячені історії православних монастирів і церков, міст і сіл Волині (Овруч, Корець, Рівне, Луцьк, Острог, Дубно, Кременець та інші), аналізу церковної літера-

тури та її поширення на Волині, генеалогії древніх шляхетських волинських родів (Сангушків, Любомирських, Острозьких, Четвертинських та інших).

У світоглядно-інтелектуальному аспекті життєтворчість А. Сендульського є синергією теоретичного вивчення і тлумачення релігійно-духовних, історико-краєзнавчих, освітньо-культурних аспектів існування різних сфер життєдіяльності тогочасного соціуму і, разом з тим, ґрунтовний аналіз та детальна інтерпретація подій та явищ минулого у контексті низки праць священика, в яких він демонструє інтелектуальні навички систематизатора, дослідника, публіциста, хронікера, статиста, релігійного наставника тощо.

По-друге, в релігійному аспекті: вивчення та аналіз релігійних основ поглядів священика А. Сендульського є цікавим у плані вивчення особливостей тогочасних релігійних процесів, морально-православної освіти у Волинській духовній семінарії в м. Кременці, релігійних витоків свідомості тогочасного населення. Зазначений навчальний заклад як духовний осередок освіти на Волині став тим інтелектуальним двигуном, який активно спрямовував і стимулював педагогічну та науково-дослідницьку діяльність випускника А. Сендульського на вивчення історико-краєзнавчої, релігійно-моральної, церковно-богословської проблематики і де він, окрім студіювання навчальних предметів, досліджував народний фольклор, звичаї і обряди сіл Південно-Східної Волині.

Подальша релігійна діяльність А. Сендульського була визначена релігійною політикою царизму на Волині й апелювала не стільки до теоретичного поглибленого вивчення й систематизації догматики християнського віровчення, скільки до практичної реалізації загальновідомих духовно-релігійних догматів серед сільських православних віруючих, вихованців духовних навчальних закладів. Окрім цього, творча спадщина цього православного діяча містить проповіді та повчання, які є стислими та лаконічними за обсягом, але глибокими за змістовим наповненням. В них розкрито сутність життя істинного адепта православного вчення, основні морально-духовні важелі світогляду кожної людини, які дозволять стати на шлях істинної віри, досягти зближення з Богом, дотримуватися приписів Декалогу, віроповчальних канонів, морально-етичних норм поведінки православного віруючого.

По-третє, в історичному аспекті: життєвий і творчий шлях А. Сендульського – це яскрава ілюстрація філогенетичного закону в його історичному прочитанні, за яким соціум всесторонньо впливає на особисту долю кожного індивіда, а життєва доля людини – це відображення комплексу всіх суспільних перетворень, впливу яких людині довелося зазнати. Звідси, творчий, інтелектуально-світоглядний портрет А. Сендульського – це мікропортрет усього Волинського краю кінця XIX – початку XX століття.

Історичний розріз творчості А. Сендульського – це понад 40 історико-статистичних описів і нарисів про церкви Волинської православної єпархії кінця XIX – початку XX століття, і, головним чином, про міста і села Волинської губернії. Цей пласт матеріалу становить значну історико-краєзнавчу базу вивчення минулого Волині, слугує невід’ємною складовою історичної науки Волинського регіону завдяки вивченню історії рідної землі, сприяння формуванню патріотичних почуттів до рідного краю за допомогою знання етнографічного, історико-релігійного, фольклорно-побутового, краєзнавчого аспектів його буття, засвоєння творчого спадку минулих поколінь.

По-четверте, в соціальному аспекті: проблеми регіонального характеру на рівні окремих родин, сіл, міст, регіонів і навіть всього Волинського краю, що знайшли своє відображення в літературній, публіцистичній і історико-краєзнавчій діяльності А. Сендульського, є прямим віддзеркаленням і невід’ємною складовою соціальних проблем тогочасного українського суспільства. «Отець Аполлоній присвятив багато своїх кращих років службі духівництву і ім’я його пов’язане із введенням у нашому краї духовно-освітньої реформи» [4, с. 120]. Протягом п’яти років він був членом семінарського керівництва від духовенства, пізніше членом окружного учительського з’їзду. Займаючи ці посади, зарекомендував себе як відповідальна особа, яка ревно і добросовісно брала участь у справі розбудови системи тодішньої духовно-релігійної освіти, займалася питаннями відкриття жіночих училищ.

Аналізуючи канву соціально-історичних проблем тогочасного суспільства крізь призму поглядів А. Сендульського, окремим штрихом варто зауважити особистісно-соціальний портрет самого священика. Соціальний аспект діяльності А. Сендульського як наставника своєї пастви визначався повагою та любов’ю оточуючих. «Селяни завжди знаходили в о. Аполлонії надійного порадики і помічника. В особистому житті це була людина відкрита, добра, готова будь-кому надати допомогу» [4, с. 126]. Практичний вияв духовної діяльності людини розкривається у моральних повчаннях священика А. Сендульського, який стверджував, що життя особи реалізується у прагненні поріднитися з Богом, бути вірним виконавцем Його Заповідей, жити за законами справжнього християнина.

По-п’яте, в політичному аспекті: проблеми регіонального характеру мають чітко виражений політичний акцент, про що свідчать політичні події на волинських теренах впродовж другої половини XIX-го і першої половини XX століття: зіткнення західно-католицької та східно-православної культурних тра-

дицій з очевидними перевагами останньої, «російський Ренесанс» у філософії, складні політичні процеси утвердження державності з паралельним відродженням національної культури і становленням регіональних громадсько-політичних структур – все це знайшло своє належне місце в історичній і краєзнавчій творчості А. Сендульського. «У своїх літературних працях покійний керувався постійним прагненням відкрити і з’ясувати у досліджуваній місцині історичні сліди древнього православ’я і російської народності, zatemнені і переключені у процесі поширення полонізму» [4, с. 123-124]. Зазначені ознаки знайшли відображення у творчій спадщині А. Сендульського, стали причиною консервативного стилю мислення, який зумовлений догматичним змістом православного віровчення.

Історик М. Манько, досліджуючи становище тогочасної еліти, зокрема, волинського українського духовенства, стверджує, що його представники зазнавали численних утисків і принижень з боку польської католицької шляхти: «Звідси й прагнення волинських священиків – чи не єдиної освіченої верстви місцевого українського населення – опертися на російський царизм, звідси й служба імперії не за страх, а на совість» [3, с. 36]. Після приєднання регіону до Російської імперії вплив царизму активно поширювався через діяльність Російської православної церкви. Як результат, церковно-історичні процеси в основному визначали особливості світогляду православного духовенства Волині, яке, незважаючи на політику російського царизму, всіляко відроджувало духовну спадщину українського народу в руслі її філософського осмислення, виконувало релігійно-просвітницькі завдання на основі духовно-моральних цінностей християнської культури.

По-шосте, в гносеологічному аспекті: творчість А. Сендульського – це фактологічний (з огляду на його історико-краєзнавчу діяльність) і літературно-публіцистичний літопис Волині в усіх напрямках життєдіяльності її населення, державних і громадських інституцій, окремих діячів краю, особливо тих минулого персоналій, які залишили помітний слід в організації релігійного, освітнього, культурного, політичного і господарського життя краю. Пізнавальне значення творчих знахідок А. Сендульського в тому, що він визначив напрямки і розставив «віхи» наукових пошуків наступних поколінь краєзнавців, серед яких є чимало його учнів-послідовників. В цьому – пізнавальне значення його творчості.

Після виходу першої друкованої праці «Історія села Сивок», як зазначає український історик Л. Баженов, «схвально відгукнулись на цей нарис, підтримали почин автора і заприятелювали з А. Сендульським тоді уже визнані дослідники Волині й її населених місць А. Братчинков, Х. Корнаковський, Л. Крушинський, В. Перогівський, С. Барановський, професор Волинської духовної семінарії А. Хойнацький» [2]. У цьому виявилася змістова й науково-методологічна наступність історичних досліджень, пов’язана з фактологічно-пізнавальним матеріалом про сутність людського буття, релігійне життя і діяльність святих угодників Волині, князів, простих іноків, високоосвіченість, гуманістичні ідеї та морально-етичні аспекти поведі-

нки яких сприяли духовному прозрінню, оскільки універсальна значущість людського буття в цілому визначається життєдіяльністю окремої особи.

По-сьоме, в епістемологічному аспекті: своєю історичною, публіцистичною, релігійно-філософською та краєзнавчою творчістю А. Сендульський не тільки розпочав розробку невідомих пластів регіональної історії і культури, а й нагромадив значний за обсягом і потужний за змістом та різноплановий за векторами дослідження фактологічний матеріал, який являє собою комплекс найрізноманітніших даних, що набрав характеру синтезованого знання про природу, історію, культуру, населення і персоналії Волинського краю. Результат його творчості – оформлене у цілій низці науково-дослідницьких і науково-популярних праць знання про регіон – вказує на наукове значення творчої діяльності А. Сендульського.

Особливий інтерес для дослідницького пошуку А. Сендульського складала історико-краєзнавчі матеріали з життя православних церков Волинської єпархії, що включали описи церковних храмів, особливості іконописів, іконостасів, питання канонічної діяльності тощо. Так, у розвідці «Село Сивки Острозького уїзду» священник-практик в описі церкви Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста зазначає: «Іконопис у цій церкві доволі древній і виконаний в уніатському стилі; іконостас чотирьохярусний, увінчений Хрестом із зображенням Розп'яття Спасителя і написом трьома мовами: єврейською, латинською та слов'янською» [6, с. 761]. У праці «Місто Овруч» А. Сендульський наголошує на унікальності церкви святого Василя у м. Овручі, яка вважалася «чудом в архітектурному плані» [5, с. 3]. Дослідник через опис і пояснення елементів храмового мистецтва прагнув ближче залучити релігійних адептів до засвоєння й усвідомлення основ православного віровчення, сповідування та дотримання його догматів.

По-восьме, в літературознавчому аспекті: священник А. Сендульський не лише дослідив історико-краєзнавчі процеси на Волині кінця XIX– початку XX століття, а й сам став помітною постаттю цього процесу: його краєзнавча робота знайшла своє відображення у десятках публікацій і сотнях статей краєзнавчого змісту. Можна образно сказати, що А. Сендульський повернув із забуття і відкрив для волинян десятків імен святих угодників, князів, простих іноків. А це означає, що своєю творчістю він здійснив літературознавчі дослідження авторських надбань «повернених із забуття» митців і цим самим спонукав до вивчення його особистої творчості як своєрідної методології дослідження історичних джерел, тобто спадку авторів, твори яких з різних причин залишаються невідомими конкретному загалу людей, читачів.

По-дев'яте, в праксеологічному аспекті: творча спадщина А. Сендульського, його літературні та історико-краєзнавчі здобутки, досягнуті в основному на матеріалах Волині, високий коефіцієнт корисної дії його дослідницької роботи без наявності належної науково-дослідницької бази і матеріально-технічної підтримки свідчать про невичерпні духовно-практичні можливості творчої особистості, що має бути предметом соціального, психолого-

пізнавального, літературознавчого і соціологічного дослідження. Зокрема, священник-практик А. Сендульський офіційно домігся відкриття у своєму селі школи для хлопців, віком від 18 до 30 років, головною метою цієї школи – навчання грамоти, вивчення основних морально-релігійних істин християнського вчення.

Аналізуючи релігійно-практичну діяльність А. Сендульського в цілому, приходимо до висновку про неймовірну продуктивність праці цього релігійного діяча. Незважаючи на бідне матеріальне становище родини, клопіткі справи, пов'язані з церковним приходом; керівні посади; побудову церкви у власному селі, А. Сендульський не тільки постійно розширював обрії своїх теоретично-світоглядних пошуків, але й практично втілював власні ідеї у життя.

По-десяте, в аксіологічному аспекті: цінність історико-краєзнавчих розробок і літературно-проповідницького доробку А. Сендульського є особливою – закладена база і окреслено основні напрямки волинезнавчих досліджень на перспективу, продемонстрована методологія і апробовано основні елементи методологічного інструментарію та конкретні форми краєзнавчої роботи, висвітлено шляхи і можливості виведення регіональної проблематики на рівень загальносуспільних проблем.

Гуманістична традиція осмислення сутності й місця людини у системі буття А. Сендульським реалізувалася через релігійно-проповідницьку, просвітницько-культурну, навчально-виховну працю, що сприяло піднесенню української духовної культури, збагаченню релігійної свідомості, закріпленню світоглядно-ментальних рис українського етносу, формуванню аксіологічної системи гуманістичних пріоритетів тощо. Цим, власне, й зумовлений характер релігійно-філософських поглядів А. Сендульського, який обумовив його прагнення до різновекторного аналізу людського буття й спрямував до історичної пам'яті, християнсько-моральних концепцій, філософського осмислення історичних матеріалів, етнографічно-фольклорних відомостей тощо.

Дослідник Волині О. Тарнавський головною метою життя А. Сендульського визначає «піднімати місцеве населення в релігійно-національному та економічному напрямках» [7, с. 167] через активне поширення православного віровчення; пропагування православних традицій; зміцнення духовних переконань місцевого населення через опис архітектури храмів, монастирів, вивчення їх історії; дослідження і пояснення святих місць регіону, зокрема, цілющих джерел, чудодійних ікон, нетлінних мощів; популяризацію місця і ролі найбільш відомих на той час монастирів Волині у духовному житті народу. Зазначені напрями знаходять реалізацію у творчій спадщині А. Сендульського, що у свою чергу, сприяло пропаганді засадничих положень православного віровчення, ширшому прилученню місцевого населення до відвідин церковних установ, підвищенні культурно-мистецький рівень вірян завдяки аналітичному поясненню храмових інтер'єрів.

Історик І. Ярмошик дає священнику-практику А. Сендульському наступну портретну характеристику: «Відчувається, що праці написані людиною не-

байдужою, патріотом своєї землі, на основі широкого кола історичних джерел, народних легенд» [8, с. 67]. Далі науковець розвиває думку про те, що очевидно А. Сендульський «відчував» ті історико-релігійні пункти, про які писав. Таким чином, життєтворчість А. Сендульського, носила не лише теоретичну смислотворчу орієнтацію, а проявлялася у практичній реалізації основних християнсько-гуманістичних установок не лише у релігієзнавчих, історико-краєзнавчих та філософсько-світоглядних дослідженнях, а й у добротворчій діяльності.

Саме в аспектах, згаданих вище, життя і творчість Аполлона Дорофійовича Сендульського, як фахівця-інтелектуала, який присвятив усе своє свідоме життя вивченню регіональної історії і культури – не-

від'ємних складових загальнонаціональної історії і культури, потребує детального вивчення з комплексним аналітичним підходом. Дослідник Волині О. Тарнавський описує постать священика наступним чином: «В ньому щасливо поєдналися прекрасна людина, зразковий священик-пастир, непересічний діяч-адміністратор і видатний місцевий вчений-історик» [7, с. 166]. Отже, Аполлон Дорофійович Сендульський – всебічно обдарована особистість, яка зробила великий вклад у розвиток місцевого краєзнавства, публіцистики, у популяризацію багатьох забутих імен з історії. У зв'язку з цим, ця постать вимагає подальшого ґрунтовного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія священика Аполлонія Сендульського // Киевская старина. 1896. Том LII. С. 58-77.
2. Баженов Л. Подвижник краєзнавства XIX століття з села Сивок на Волині (священик Аполлоній Сендульський). – URL: <http://www.tovtry.km.ua/ru/history/statti/postati/sendulski.htm> (дата звернення: 12.06.2017).
3. Манько М. До післяволинської біографії Миколи Теодоровича та з'ясування дати і місця його смерті // Острозький краєзнавчий збірник. 2004. Вип. 1. С. 36-37.
4. Памяти о. Аполлонія Сендульського (1830–1882) // Вольнские епархиальные ведомости. 1882. №5. С.119-127.
5. Сендульский А. Город Овруч // Вольнские епархиальные ведомости. 1876. №1. С. 1-19.
6. Сендульский А. Материалы для историко-статического описания Православных церквей Вольнской Епархии. Село Сивки Острожского уезда // Вольнские епархиальные ведомости. 1868. № 24. С. 761-769.
7. Тарнавский А. Отец Аполлоний Сендульский, священник села Сивок Острожского уезда (Некролог) // Киевская старина. 1882. Т. 1. С.166-170.
8. Ярмошук І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX століть. Житомир: Вид-во «Волинь» ПП «Рута», 2006. 216 с.

REFERENCES

1. Autobiography of the priest Apollonius Sendulsky // Kyevskaya staryna. 1896. Vol. LII. P. 58-77.
2. Bazhenov, L. The local history ascetic of the nineteenth century from Syvki village in Volyn region (priest Apollonius Sendulsky). – URL: <http://www.tovtry.km.ua/ru/history/statti/postati/sendulski.htm> (accessed 12 January 2017).
3. Man'ko, M. To the post-Volyn biography of Mykola Teodorovich and to find out the date and place of his death // Ostruz'kyu krayeznavchyy zbirnyk. 2004. Is. 1. Pp. 36-37.
4. Memory of Apollonius Sendulsky (1830–1882) // Volynski'e yeparxial'nye vedomosti. 1882. Is.5. Pp.119-127.
5. Sendulsky, A. The town Ovruch // Volynski'e yeparxial'nye vedomosti. 1876. Is. 1. Pp. 1-19.
6. Sendulsky, A. Materials for the historical and static description of the Orthodox churches of the Volyn Diocese. The village of Syvki, Ostrog County // Volynski'e yeparxial'nye vedomosti. 1868. Is. 24. Pp. 761-769.
7. Tarnavsky, A. Apollonius Sendulsky, priest of the village of Syvki, Ostrog County (Obituary) // Kyevskaya staryna. 1882. Vol. 1. Pp.166-170.
8. Yarmoshyk, I. Volyn in historical studies of the nineteenth – twentieth centuries. Zhytomyr: Vyd-vo «Volyn» PE «Ruta», 2006. 216 s.

Decalogue of the life and creation of Apollonius Sendulsky – Volyn priest of the end of the 19th – beginning of the 20th century

O. V. Moroz

Abstract. The life and activities of Volyn priest of the late XIX – early XX centuries A. Sendulsky in the context of the defining features of his creative heritage are analyzed. The attention is focused on ten main directions of studying and research of religious-philosophical, historical-local lore, educational activity of the priest through the prism of world-religious, historical-political, literary-epistemological, praxeological-axiological branches of knowledge.

Keywords: A. Sendulsky, priest, Volyn, late XIX – early XX century, religion.

SOCIAL WORK

Parent-child interaction in families, who have children with disability

Y. M. Shvalb, N. V. Butenko

Department of social work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: shvalb2012@ukr.net; bootenkonadia@gmail.com

Paper received 30.08.19; Accepted for publication 14.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-14>

Abstract. The article is devoted to the research of parental-children relationships in families, who have children with disability. Basing on the results of the PARI questionnaire, the author analyzes peculiarities of attitude towards family role and family relationships. The discussion is mostly focused on how families structure their life and how it manifests in everyday communication. Also, the article describes the types of family interaction, which were divided using factor analysis. These types of interaction define how families behave in internal life and external communication.

Keywords: *families with children with disability, parent-child relationships, family interaction, interfamily communication.*

Introduction. In work with families, who have children with a disability, one of the important factors is the establishment of the peculiarities of parent-child relationships and determination the type of interaction within the family.

These parameters, along with the personal characteristics of the parents, the child's level of development and the level of adaptation of the family in society, are the key in the forming process of family representations about children disability. Such kind of representations also determines the behavior of the family in society and determines the successful providing social services to them.

The determination of characteristics of parent-child relationships is also useful for understanding the peculiarities of internal family interaction. And it also is useful for developing and managing the program of correction or support.

Reviewing research-related publications. In a study of families with a child with a disability, more attention pays for the definition of certain problems of these families. Mastruk & Luchakivska (2010) indicate that families, who have children with disability face such problems as: deterioration of psychological health in family, the lack of information, imperfection of law system, particularly in the process of protecting the rights of children and their families, and also in service delivery process, the absence of convenient system of social services [5]. Jarskaja-Smirnova & Naberushkina (2004) notice that the functioning of families, who have children with disability, can be considered not only by problems (as a result of a medical approach to disability) but also by limitations in social life (as a result of social approach) [3].

Giulio, Philipov, Jaschinski (2014) note that the birth of a child with disability effects on the quality of life of the family, gender roles of parents, economic resources and social status, activity and health features in the family [2, p. 2].

Levchenko & Tkacheva (2009) define that in families, who have children with disability, there are changes on three levels of functioning: psychological, social and somatic. Changes on psychological level mean that parents and other members of the family, who include in the process of care of children with disability, struggle from interpersonal experiences (such as acceptance of the fact

of disability, definition the further ways of development). Social changes mean the transformation of the network of family communication: it can be expanded or reduced, but it comes on the new level of functioning. Somatic level means that it can be bodily eruptions as a result of experience [4].

Also, there are investigations dedicated to the study of internal family characteristics. Zaitsev (1999) defines that families with children with disability, besides the general family functions, perform specific functions such as the function of habilitation and rehabilitation, the function of correction and compensating function. [9, p.26-27].

Boldina (2006) describes four types of families with children with disability. The first type has expanded the sphere of parental feelings and characterized by the hyperopic style of raising. They focus on children's needs and promote developing relationships of dependence. The second type is characterized by decreasing emotional support and communication between parents and children. Parents focus mostly on the rehabilitation of children but pay less attention to interaction. The third type has cooperation type of interaction. It means that parents together with children try to cope with problems and share the responsibility. The fourth type of families has a repressive style of family communication and focus on pessimistic view on the future [1, p. 73-74].

The establishment of the fact of disability influences both on parents and children. Zakharov (1995) notices that parents, who have disabled children may have such neurotic changes as emotional sensitivity, affectiveness, anxiety, conflict of personality, hypersociality [8, p. 34].

On the other hand, Polouhina (2008) describes that children with disability characterize by high dependence on family, lack of external social interaction skills, inappropriate behavioral reactions, they may have elements of autistic behavior in the family, inclined to the formation of neurotic features [6, p.144].

Despite all these studies, there are not enough researches about the peculiarities of parent-child relationships and the connection between internal and external family interaction.

Objective. The purpose of the article is to analyze the characteristics of parent-child relationships in families,

who have children with disability and determine the basic types of family interaction.

Materials and methods. The investigation was conducted on 119 families, who have children with disability from 7 to 15 years old. 90.8 % of respondent were women, 9.2% – men. Method that there were used in investigation: questionnaire, semantic differential scale, Parental Attitude Research Instrument (PARI; developed by Schaefer E. & Bell R., adapted by Neshheret T.V.), Family Adaptation and Cohesion Scales (FACES-3; developed by Olson D. H., adapted by. Jejdemiller Je.G), Rotter's Locus Control Scale (adapted by Bazhin E.F, Golyunkina S.A., Jetkind A. M.). The article is focused mostly on the results from the Parental Attitude Research Instrument (PARI).

The PARI aims are to determine the peculiarities of parents' attitudes towards different aspects of family life and relationships with the children [7, p. 436-451]. The questionnaire consists of 23 scales, which are divided by types of attitude towards family role and the parent-child relationship.

Discussing results. Attitudes towards family role are described by 8 scales that relate mainly to the peculiarities of self-perception within intra-family relationships. During the experiment, it was determined that families who have children with disabilities mostly have such averaged values of these scales:

Table 1. The averaged values of the scales of attitude towards the family role

Name of scale	The averaged values
Seclusion of the mother	13.28
Feeling of self-sacrifice of the mother	13.59
Marital conflicts	13.43
The authoritarianism of parents	15.51
Dissatisfaction with the role of hostess	12.26
Inconsiderateness of the husband	12.56
Ascendance of the mother	13.12
Mother dependence and non-autonomy	14.07

Although the obtained results indicate the average level of manifestation of each feature, it can be noticed an upward tendency on the scale “Authoritarianism of parents” (value 15.51). 38.88% of respondents received high scores on this scale. It means that in families who have children with disability, parents are more powerful in the decision-making process, also they have more responsibility in solving problems. But such kind of their behavior leads to the fact that other members of the family, both young and old, became excluded from the family life, their views do not take into account and they become dependent from the parental decisions.

In general, the attitude towards family role can be described as not limiting by family affairs and child-rearing issues. According to the data, respondents do not show dominance or suppressing behavior in the interaction with the child. In interaction with husband, women do not feel his indifference and insensitivity to the issues of family life; they believe that the husband is sufficiently involved and interested.

Even though the female respondents do not note their dependence and non-autonomy as a mother, 22.22% of the respondents received high marks on this scale. High

scores on this scale can be logical in the case when mothers are unemployed and receive all financial assistance from a husband or other member of the family. Mothers may also feel dependent if they have a strong connection with the child and structure their life basing on the needs and interests of the child, which they consider to be prior. At the same time, they can ignore their interests, the real interests of the child, focusing on what they consider to be necessary. When they are allowed to go about their own business, then they cannot find out how to organize their lives and need someone's help.

However, 9.5% of respondents have a feeling of self-sacrifice, despite the averaged value of 13.59 on the scale “Feeling of self-sacrifice of the mother”. It is necessary to pay attention to this feeling while working with parents, to prevent dissatisfaction and neurotics in the future.

19.44% of the respondents indicate that they have a limited only by family matters, according to the results on the scale “Seclusion of the mother”. It means that respondents could reduce the number of external social contacts, number of hobbies and passions on their own, and focused only on family life.

On the scale “Marital conflicts” only 7.4% of respondents received high scores. It indicates that the type of family interaction, which is established in families with children with disability, provides peacefulness and calm resolution of controversial issues. This may be because, in the families, who have children with the disease, parents try not to create stressful situations, avoiding confrontation.

In addition to this group of scales, it can be noticed that families do not have significant problems in their life. Disability became an integral part of their life, and all roles, functions, and duties are divided according to the needs of disability. Families structure their life in a way that helps them to reduce negative manifestations of disability as a limitation in social life. Such way of life organization may not match the criteria of “ideal” life, but it helps families.

Attitude towards the child is described by 15 scales, which are divided into three groups: excessive concentration on the child (described by 8 scales); optimal emotional contact (described by 4 scales); excessive emotional distance (described by 3 scales).

The results obtained from these groups are the following:

Table 2. The averaged values of the scales of attitude towards the parent-children relationship

Name of scale	The averaged values	
<i>Excessive concentration on the child</i>	Excessive care, fostering dependency	12.54
	Breaking the will	13.72
	Security creation, restriction of new experience	13.54
	Excluding outside influences	12.56
	Suppression of aggression	13.16
	Suppression of sex	11.64
	Excessive interference in child's life	13.02
	Acceleration of development	12.29
<i>Optimal emotional contact</i>	Encouraging verbalization	15.47
	Partnerships	16.14

	Approval of activity	14.49
	Equalitarianism in child rearing	15.20
Excessive emotional distance	Irritability	12.88
	Strictness	11.94
	Avoidance of communication	11.66

Indicators that belong to the group "Excessive concentration on the child" are average, which means that there are no deviations in the interaction of parents and child. It is important to notice that in each group of attitude, indicators can manifest both in positive and negative way. Even the group that seems to be appropriate for adequate parent-children relationships can be consists of inappropriate behavioral patterns.

A value of 12.54 on the scale "Excessive care, fostering dependency" indicates that most parents do not over-care or neglect parenting; they try to raise the child as a separate family member, without creating a fusion of mother and child. At the same time it was observed that some mothers have constant physical contact with their children: hold them by the hand, hug or simply hold a hand on the child's shoulders, constantly adjust their hair or clothing, kiss, etc. Such behavior is more commonly observed in families raising children with musculoskeletal disorders. Moreover, according to the level of children development, they do not need outside help; they could walk by their own or do necessary tasks. However, mothers tried to keep them close all the time.

A value of 13.72 on the scale "Breaking the will" indicates that there are cases of confrontation between the child's and the parent's point of view. Only 12.03% of respondents have high scores on this indicator. According to the age of the children, it can be assumed that this has happened due to the particularities of the children's development when they try to become independent of parental care and behave as an adult. However, it can also be related to the peculiarities of the child's physical state, when certain diseases cause deviant behaviors and parents are forced to constantly monitor and suppress them.

Due to the score on the scale "Security creation, restriction of new experience", parents are trying to create the most comfortable and safe environment for the child. This can be demonstrated in limitation external contacts, avoiding family conflicts, excessive anxiety about present and future. Such type of behavior should also be considered while creating a program for parents, because creating such "isolated" environment for children blocks access to other behavioral patterns.

The values 13.16 and 11.64 received on the scales "Suppression of aggression" and "Suppression of sex" indicate that in the interviewed families, children do not demonstrate contradiction behavior or excessive aggression when they become angry, and also do not exhibit deviant sexual behavior.

Results on the scale "Excluding outside influences" indicates that families do not close from surrounding; external family contacts, and collaborate with various organizations and agencies. Family interaction is defined by family communication, which can be internal and external. Internal communication – is a closed space; only family members take part in it. External communication includes all forms of interaction with society. As usual,

the quality of external communication depends on the quality of internal communication.

37.03% of respondents have high results on the scale "Encouraging verbalization", which means that families have a well-established internal communication process when all family members are involved in the interaction and decision-making process, take part in a discussion of all important questions and encouraged to express their thoughts and feelings.

It is also worth to note that in general the results of the group "Excessive concentration in the child" show that in families, who have children with a disability, respect their personality and do not interfere with their personal interests.

In the group "Optimal emotional contact with the child" all indicators tend to be increased. A value of 16.14 on the scale "Partnerships" indicates that parents act with their children as full partners in a relationship, that is, have equal duties. On the one hand, it is very good because no one is taking all responsibility, but on the other hand, it must be monitored to ensure that the children are not given too much freedom and responsibility (especially if they have not yet reached the appropriate level of development).

Results on the scale "Equalitarianism in children-rearing" tend to be high, which show that parents have equal relationships with the child that they can delegate some of their rights and responsibilities to them. Withal parents need to maintain equal communication with the children (respect their interests and personality, consider the needs), but hold a parental position to them.

The increasing tendency is observed on the scale "Approval of activity" (value 14.49), which indicates that parents are trying to develop children. At the same time, the result on the scale "Acceleration of development" indicates that parents accept their children physical state, due to their peculiarities of perception of the child. 72.4% of the respondents received average scores on this scale, which, one the one hand, indicates that they do not try to hasten their development of children, and on the other hand they do not artificially inhibit it. As usual parents are interested in different ways and method that help to improve children's physical, cognitive and emotional state. Most of them try to take part in different trainings, lectures, classes that provide information about children's development. They also prefer to participate together with children in different activities, learn something new rather than just watch.

In the group "Excessive emotional distance" the indicators tend to decrease compared to the average. According to the results on the scale "Irritability", parents may show some intolerance to the behavior of their children. This can be manifested when children do not listen and execute requests, feast, refuse to do something. But parental annoyance can also occur when children cannot do something or do not try their best. For example, cannot stand or sit still for a long time or distract while eating. Also, this indicator shows high results when parents are simply tired and in need to rest, so they may react a little sharply to their children's behavior.

A value of 11.94 on the "Strictness" scale means that parents do not make high demands on their children and do not expect extraordinary things from them. This may

be related to the characteristics of the sample, as some respondents raise children who cannot reach such level of development to adequately evaluate their actions and make their own decisions.

A value of 11.66 for the "Avoidance of communication" shows that respondents are not afraid to interact with their children, they still try to accompany and support them throughout raising. Avoidance of communication occurs in cases when parents cannot accept the children's personality or their physical state. They refuse to confess that their children are different from others, and they try their best in life.

Analyzing the received results, it can be concluded that parents have stable relationships with their children and family in general. Comparing results from the attitude towards parental-child relationship, it can be concluded that group "Optimal emotional contact with the child" received 29.5% of high score answers, group "Excessive emotional distance" got 9% of high score, and in group "Excessive concentration on the child" only 5% of respondents got high scores.

At the next step of the investigation, there was decided to research how family interaction divided into groups, depending on features from scales. To determine the type of family interaction there was conducted a factor analysis. As a result of the analysis, there were defined three factors; each of them describes the type of family interaction that exists in families with children with disability.

The first factor is called "Sacrificial interaction" and it describes 24% of the variance. This factor includes: excessive interference in child's life (contribution to the factor – 0.825), seclusion of the mother (0.765), acceleration of development (0.703), feeling of self-sacrifice of the mother (0.692), excluding outside influences (0.654), breaking the will (0.636), approval of activity (0.634), authoritarianism of parents (0.614), irritability (0.581), suppression of aggression (0.553), excessive care, fostering dependency (0.537), ascendance of the mother (0.490).

This type of interaction is characterized by preferring the children interests over other family issues, bringing them to the forefront and ordering the family's life according to children needs. Parents may feel guilt for children's health problems, and trying to fix it they become to ignore real-life issues, focusing only on disability. During the research, it was found that such type of interaction is connected to the locus control. It means that parents are inclined to feel responsible for all situations. Parents want so much for the best of their child that they isolate her from the environment on the one hand, and on the other, begin to tell her what they think is best for her. At the same time, parents may feel dissatisfied with themselves or their current situation because they do not always succeed. All problems and needs are developed from the disability, and all family resources spent on disability.

Disability becomes a main source of needs and interests and the whole life structure according to it. Child as an "owner" of disability defines the direction in family life. In external communication, such behavior is also demonstrated by using disability as a shield.

On the other hand in such type of families parents try to do their best for their children, so they communicate with doctors, teachers, social workers, psychologists,

trying to find the newest and the most effective methods of rehabilitation.

The second factor is called "Dissatisfied with life" and describes 17% of the variance. It includes: dissatisfaction with the role of hostess (0.841), strictness (0.789), marital conflicts (0.734), security creation, restriction of new experience (0.637), mother dependence and non-autonomy (0.592), inconsiderateness of the husband (0.567), avoidance of communication (0.535), encouraging verbalization (0.380). The factor is characterized by the dissatisfaction of all family members with the current situation, but also the unwillingness to change anything, creating the illusion of a "normal" life. Family members nominally perform their functions, but have no emotional contact and avoid a trusting relationship.

In external interaction, such families, as usual, are dissatisfied with services, which are provided to them. They may conflict with doctors or social workers, because, as they think, they do not pay enough attention to their problems or provided services with low quality. At the same time, such families visit all the events that are provided. Families do not want to discuss their life, thinking that all problems are the result of mostly external influences.

In behavior of such families there is mismatch between their assessment of services that are provided to them and attendance of all activities. As usual families are dissatisfied with quality of services but continue to consume them. It is also can be a phenomenon of "learned helplessness" when families can solve problems by their own but do not want to. They wait for external help, and when received it devalue it.

The third factor is called "Partnership interaction" and it describes 10% of the variance. It includes partnerships (0.774), equalitarianism in children rearing (0.594), and suppression of sex (0.359). This factor also includes encouraging verbalization (0.377), but it is also included in the second factor. This type is characterized by equal parent-child relationships when everyone contributes to establishing family relationships. Each family member has an opportunity to take part in a discussion of important issues and family listen to every opinion. At the same time, the children may be given too many rights that do not correlate with his or her age and level of development, which can lead to negative behavioral manifestations.

In such families members try together to cope with problems, they like to spend time together. In interaction, they mostly orient on external influences and resources. During the work with children, parents do not afraid to take part in the activities, to learn something new.

As a result of the analysis, it can be noticed that respondents have such types of interaction that seems to be ineffective because they are focused mostly on limitations and problems caused by disability. But each of the mentioned types is the result of the successful adaptation in society, which provides the successful functioning of the family. Every type gives something positive to every member of family, that is why they proceed such interaction.

Conclusion. In families with children with disability, relationships are mostly based on peculiarities of disability. Families percept disability as a necessary and integral

part of life, and they do not know how to structure their lives in another way.

That is why, according to the results of Parental Attitude Research Instrument, in families, who have children with disabilities, mostly established optimal emotional contact with the children. It also can point that parents understand and accept the fact of disability, and also managed to adapt their family lives due to this fact.

Withal it important to notice that mothers, who have children with disability can feel loneliness, dependence on family. It can be connected to the fact that there is a high percentage of the mother who pays too much attention to their children.

Analyzing the type of family interaction, it was defined that there are three main types of interaction in families. Most of the families have sacrificed the type of interaction, which means that they sacrifice some of their interests and need to decrease the negative consequences of disability.

Received results are the basis or the further development of the socio-psychological program for work with parents. The aim of the program is decreasing negative effects of the disability, correction of behavioral patterns and contributing to more adaptation in society.

REFERENCES

1. Boldina, M. A. Problems of families, who have children with disability // *Psihologo-pedagogicheskij zhurnal «Gaudeamus»*, 2006. Issue №2 (10), p. 71-77.
2. Giulio, P. D., Philipov, D., and Jaschinski, I. (2014). Families with disabled children in different European countries. *Families and Societies*. Working paper series. Available at: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2014/12/WP23GiulioEtAl.pdf>
3. Jarskaja-Smirnova, E. R., Naberushkina, E. K. (2004). *Social work with disabled people. Study guide*. Sankt-Peterburg: Izd-vo «Piter», 2004, 316 p.
4. Levchenko, I.Iu. & Tkacheva, V.V. *Psychological assistance to family raising a child with developmental disabilities: Methodological manual*. Moscow: Prosveshchenie, 2009. 239 p.
5. Mastruk, N.O. & Luchakivska, A.R. (2010). *Problems of families raising children with disabilities in modern Ukraine in the context of social work*. Visnyk NTUU «KPI». Politologhija. Sociologhija. Prav/ 2010. Issue 3.
6. Polouhina, E. A. Family climat features in families with disabled children. *Vestn. S.-Peterb. un-ta*, 2008. Issue 3. P. 143–148. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-semeynogo-mikroklimata-v-semyah-s-detmi-invalidami>.
7. Rajgorodskij, D. Ja. *Practical psychodiagnosis. Methods and tests. Study guide*. Samara: Izdatel'skij Dom «BAHRAH-M», 2001. 672 p.
8. Zaharov, A. I. *What do you need to know before the child's birth?* SPb.: Gippokrat, 1995. 128 p.
9. Zajcev, D. V. *Basis of correctional pedagogy*. Saratov: Pedagogicheskij institut Saratovskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.G. Chernyshevskogo, 1999. 110 p.

SOCIAL COMMUNICATIONS

La vulgarisation de la science technique et ingenierie: les effets positifs et negatifs

V. Kysil

Doctorant à l'Université technique nationale d'Ukraine «Kyiv Institut polytechnique Igor Sikorsky», Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: verokysil@gmail.com

Paper received 14.06.19; Accepted for publication 02.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-15>

Résumé. L'article est consacré à l'analyse des effets positifs et négatifs de la vulgarisation de la science de l'ingénieur dans les médias. Le document fournit des applications pratiques du sujet considéré dans le monde, analyse les inconvénients et les mérites de chacun d'eux. En outre, l'article a mené une enquête auprès de scientifiques titulaires de diplômes scientifiques, sur la nécessité de vulgariser dans son ensemble, compte tenu du risque de mauvaise qualité de la représentation des faits scientifiques tout en simplifiant les explications destinées au public. Le résultat de l'étude est un schéma-modèle simplifié des effets positifs et négatifs de la vulgarisation scientifique, tenant compte de l'expérience internationale des scientifiques et des journalistes. L'application pratique du travail sera utile aux communicateurs scientifiques, aux journalistes et aux scientifiques intéressés à présenter leurs travaux de recherche au public, ainsi qu'aux conseils pour la mise en œuvre d'une vulgarisation de qualité de l'ingénierie et de la science technique dans les médias.

Mots clés: communication scientifique, vulgarisation scientifique, pseudoscience, parascience, quasi-science, journalisme scientifique.

Pertinence de l'étude. La vulgarisation des sciences dans le cadre technique et ingénieur est une occasion d'accroître l'intérêt des jeunes pour les processus scientifiques du monde, les travaux d'instituts de recherche et les sujets d'activités éducatives. La question de la vulgarisation scientifique en Ukraine aujourd'hui est pertinente et peu étudiée. Néanmoins, l'intérêt pour la science en Ukraine au cours des cinq dernières années se développe très activement. La question des réformes dans les domaines de l'éducation et de la science est soulevée presque chaque jour dans les médias avancés - cela montre que le public est largement impliqué dans les processus scientifiques et éducatifs du pays. En outre, il existe en Ukraine une part importante des médias scientifiques populaires destinés aux enfants, qui, pour faciliter la compréhension du facteur scientifique, tentent de simplifier au maximum la fourniture de matériel scientifique aux enfants. D'une part, ils influencent et intéressent positivement les enfants, leur enseignant et les éduquant. D'un autre côté, ils peuvent tellement simplifier l'information que cela peut entraîner une déformation des faits, ce qui détruit sans aucun doute l'objectif de la recherche. Ainsi, le sujet des effets positifs et négatifs de la vulgarisation de la science de l'ingénierie est très pertinent pour les conditions de développement actif des médias et la capacité de créer des canaux d'influence du public de manière indépendante sur Internet.

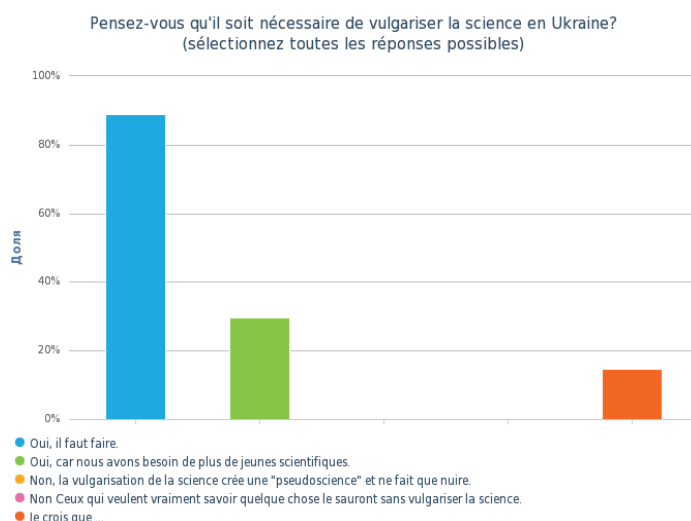
Pour mettre en œuvre l'étude, nous avons utilisé la méthode du questionnement (enquête), la collecte, l'analyse et la synthèse d'informations. Cette dernière méthode a été utilisée pour présenter visuellement les informations résumées de l'article dans un schéma de dessin motivé unique. L'enquête a été créée pour 40 scientifiques de l'ingénierie et des spécialités techniques, titulaires de diplômes confirmant leurs titres et experts du besoin de vulgariser la science.

L'étude vise à créer un système unifié permettant de comprendre les effets positifs et négatifs de la vulgarisa-

tion scientifique dans les médias et à la décomposer en tâches suivantes:

1. En utilisant une enquête parmi les scientifiques pour déterminer la nécessité de vulgariser la science en Ukraine dans son ensemble;
2. analyser l'expérience positive des vulgarisateurs de la science dans le monde;
3. Examinez les sous-types de vulgarisation scientifique négative: "pseudoscience", "parascience", "quasi-science" et déterminez leurs caractéristiques.

Les résultats de l'étude. À un niveau de compréhension élémentaire, la vulgarisation scientifique a pour but d'influencer positivement les individus: d'élever le niveau d'éducation et d'intérêt pour les processus scientifiques mondiaux et nationaux. Cependant, ce processus conduit souvent à des interprétations incorrectes du document en cours de lecture ou à une présentation erronée.

Fig. 1. La nécessité de promouvoir la science. Opinion de scientifiques

Afin d'éliminer sans équivoque les doutes quant à la nécessité de vulgariser la science auprès du public, nous avons mené une enquête auprès de 40 scientifiques, candidats et docteurs en sciences, experts en ingénierie et dans les domaines techniques. La question de la faisabilité de la promotion de la science en Ukraine a montré un résultat sans équivoque sur la nécessité d'une vulgarisation de haute qualité (Fig. 1).

Selon l'histogramme, on constate qu'aucun des répondants ne croit que la vulgarisation de la science n'est pas nécessaire. Dans certaines réponses ouvertes, il a été noté qu'il était nécessaire de populariser "pas trop populaire" afin de ne pas perdre le sens scientifique par une simplification excessive des faits scientifiques, ainsi que par plusieurs clarifications sur les développements scientifiques et la nature appliquée de la vulgarisation.

Nous avons déterminé qu'il était nécessaire de vulgariser l'ingénierie et la technologie. Selon des scientifiques, non seulement à cause de la nécessité d'éduquer de nouveaux jeunes scientifiques, mais en général pour communiquer avec le public. Ensuite, il est nécessaire de déterminer les effets positifs et négatifs de la vulgarisation scientifique afin d'éviter toute distorsion des résultats de la recherche scientifique. En effet, en liaison avec la vulgarisation de la science, les concepts de "pseudoscience", "pseudoscience", "parascience" et "quasi-science" sont apparus. Certains d'entre eux sont considérés comme synonymes, mais ils ont certaines nuances caractéristiques dans leurs interprétations.

La pseudoscience ou pseudoscience est une tentative de prouver une affirmation à l'aide de méthodes non scientifiques, en tirant tout d'abord la conclusion d'une expérience impossible à répéter ou ambiguë. Ce peut également être une hypothèse qui contredit des faits bien établis [8, p. 76]. Ainsi, la pseudoscience n'apparaît que lors de la publication d'informations dans des publications scientifiques ou scientifiques populaires, ainsi que lors de la conduite et de l'analyse d'une expérience de recherche ou à la suite de l'utilisation de méthodes incorrectes de connaissance scientifique. Certains scientifiques et écrivains soulignent l'influence de la guerre froide sur le développement de la pseudoscience dans le monde à la suite de la poursuite de nouvelles découvertes et réalisations pour leur pays [6]. Dans ce cas, il ne s'agit pas seulement de l'URSS, mais également des États-Unis et de la propagation de la pseudoscience dans le monde.

La parascience, ou quasi-science, est un ensemble de concepts et d'hypothèses de nature idéologique-hypothétique, théorique et pseudo-théorique, cherchant à appliquer une méthodologie scientifique à des sujets de nature non scientifique et pseudo-scientifique (y compris les soi-disant «phénomènes paranormaux») [7, p. 621].

En d'autres termes, la parascience peut utiliser les bonnes méthodes, mais dans des connaissances non scientifiques. L'un des exemples de parascience, ou de quasi-science, est l'alchimie, la médecine traditionnelle, ainsi que de nombreuses autres théories para-scientifiques non prouvées. La variété des recherches pseudo-scientifiques et parascientifiques a conduit à la création du prix Nobel - une alternative au prix Nobel. Recevez un tel prix principalement pour les recherches ridicules les plus inattendues, mais de tels développements permettent souvent de faire une véritable découverte [3]. C'est pourquoi le

monde de la pseudoscience est en contact étroit avec le monde de la science classique.

L'essence de la vulgarisation scientifique est d'empêcher la substitution de concepts et de ne pas transformer la richesse scientifique en un article populaire qui intéressera le public, mais ne correspond pas à l'essence de l'expérience ou de la découverte scientifique. Il existe de nombreux exemples de ce type dans la littérature populaire de qualité médiocre et, par conséquent, certains médias scientifiques populaires ont une grande affection dans les cercles scientifiques, dans la mesure où ils ne remplacent pas et ne déforment pas les faits scientifiques en général.

M. Curie et A. Einstein, à l'intersection du XXe siècle, ont pris conscience de la nécessité de populariser la science et ont également tenté de populariser leurs propres découvertes [4, p. 75-79]. Selon l'Eurobaromètre de l'UE 2007, la population de l'information scientifique de l'Union européenne préfère les scientifiques aux journalistes. Selon les statistiques, seuls 14% préfèrent lire des journalistes et 54%, des scientifiques [5]. Le manque de données sur la confiance du public dans les scientifiques ou les journalistes au cours des 11 dernières années ne donne pas une garantie totale que la situation a complètement changé (bien que le pourcentage ait changé), cependant, les scientifiques qui enquêtent et vulgarisent les phénomènes à l'étude auront la primauté sur la précision des informations. Cela montre que la plus grande influence sur la vulgarisation scientifique a été exercée par les scientifiques eux-mêmes.

Selon l'article de G. Cornelius, le livre «Une brève histoire du temps» du scientifique S. Hawking est considéré comme un exemple de personnalisation réussie de la science. Avec l'aide de l'éditeur, Hawking utilisait une seule formule mathématique, ce qui rendait la description de son idée parfaitement compréhensible pour tout lecteur. De plus, l'idée de simplification n'a pas changé. Cependant, l'auteur même de sa propre recherche a un deuxième exemple peu populaire de vulgarisation scientifique: le livre «La nature de l'espace et du temps», car il contenait des formules et des illustrations incompréhensibles difficiles à comprendre pour le public [2].

Non seulement les livres sont un moyen de vulgariser la science, mais aussi les périodiques modernes. Les sites de revues scientifiques créent souvent des blogs scientifiques d'inventeurs afin qu'ils puissent partager leurs découvertes et être des experts en la matière sans modifier leurs propres améliorations. Cependant, ces blogueurs sont des volontaires qui ne reçoivent pas d'argent pour une perte de temps supplémentaire.

Des magazines de renommée mondiale qui ont une plateforme de blog:

- Nature: <https://blogs.nature.com/>
- BBC Ukraine: <https://www.bbc.com/blogs>
- Scientific American: <https://blogs.scientificamerican.com/>

Malgré le fait qu'un nombre insuffisant de magazines bénéficient d'un soutien similaire de la part des blogueurs, les scientifiques créent leurs propres blogs sur des plateformes indépendantes ou à l'aide du réseau Twitter. Selon l'article de A. Blachard, un blogueur sous le pseudonyme de Grrl Scientist a décrit la composante statistique de son lectorat comme suit: «Les deux tiers de mes visiteurs

proviennent de sites .edu ou .gov, principalement d'établissements d'enseignement d'un certain type. Certains sénateurs ont lu mon blog, de nombreux éditeurs, des avocats... Quelques personnes qui avouent travailler à Wall Street. Mon public est composé de personnes âgées de 15 ans et de grands-parents." Le blogueur employé Brian Sweetek a déclaré qu'il évaluait les lecteurs du blog en fonction des commentaires reçus par ce dernier. Pour lui, ils sont répartis équitablement entre ceux qui étudient les sciences et ceux qui comprennent au moins les sciences [1, p. 219-232]. Autrement dit, l'auteur ci-dessus a un impact significatif sur le public et toute erreur dans ses ressources Internet peut conduire à la pseudoscience et à sa généralisation.

C'est la raison pour laquelle les pages des bloggers des revues scientifiques sont davantage testées, ce qui réduit le risque de substitution des informations scientifiques.

Conclusion. Ainsi, la diffusion qualitative d'informations scientifiques crée un engagement public envers une ressource média particulière. Les scientifiques sont plus favorisés par le public que les journalistes scientifiques, mais les blogueurs appréciés depuis longtemps par la communauté acquièrent une réputation au même titre que des scientifiques de renom. La difficulté de déterminer les effets de la vulgarisation scientifique réside dans le fait que tout dépend directement du sujet qui crée le message d'information. Il existe un certain nombre de sources d'information éprouvées, telles que les revues scientifiques et leurs blogs, mais un nombre important de revues bien connues ne contiennent pas de colonne de ce type. Nous avons examiné le concept de "pseudoscience" et de "parascience" et leurs synonymes afin de comprendre quel type de vulgarisation à impact négatif la science dans son ensemble peut avoir et ce qu'il convient d'appeler "non scientifique". De ce fait, nous constatons que le canal de diffusion de l'information scientifique ne dépend pas de la qualité de sa réflexion auprès du public. En outre, l'effet négatif de la vulgarisation scientifique n'est pas nécessairement que la science soit modifiée en pseudoscience, mais aussi parce que le public sans adaptation

ne comprend pas l'idée de base de l'envoi d'informations (comme dans l'exemple des deux livres de S. Hawking). Une des raisons importantes de la popularité du premier livre de Hawking est sa collaboration avec un éditeur qualifié, car un éditeur qui comprend les besoins d'un large public peut diriger les efforts du scientifique vers la vulgarisation scientifique, plutôt que de perfectionner les textes scientifiques eux-mêmes. L'effet positif de la vulgarisation reste une compréhension complète du contenu lu par des personnes qui n'ont pas de connaissances professionnelles dans ce domaine scientifique.

L'analyse des effets positifs et négatifs de la vulgarisation scientifique peut être représentée schématiquement (Fig. 2).

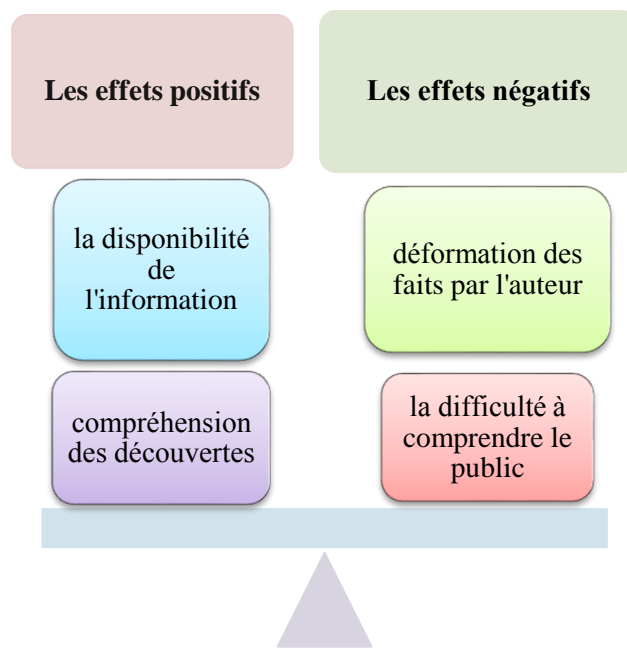

Fig. 2. Les effets positifs et négatifs de la vulgarisation de la science dans les médias

REFERENCES

1. Blanchard A. Science blogs in research and popularization of science: why, how and for whom? / Common Knowledge: The Challenge of Transdisciplinarity, EPFL Press. 2011. 219–232 p.
2. Cornelis G. Is Popularization of Science Possible? [Electronic resource]. Philosophy of Science, 1998. URL: <https://www.bu.edu/>
3. Ig Nobel. Improbable.com: official web-site, URL: <https://www.improbable.com/> (accessed: 02.05.2018).
4. Massarani L. Popularisation of science: historical perspectives and permanent dilemmas, QUARK, 2004, vol. 32.
5. Special Eurobarometer. Scientific Research in the Media. [Text] // European Commission. Wave 67.2. TNS Opinion & Social, 2007.
6. Hatash V. Yak vidriznyty nauku vid lzhenauky / Dzerkalo tyzhnia, 2004. URL: <https://dt.ua/> (date of appeal: 22.04.2018).
7. Dictionary of foreign words, edited by A.S. Melnychuk, correspondent member of the Academy of Sciences of the USSR, Kyiv: Editorial Board "Ukrainian Soviet Encyclopedia" (URE), 1985, 776c.
8. Ternopil encyclopedic dictionary: 4 t. / Red. G. Yavorsky et al. - Ternopil: "Zbruch", 2008.

Science popularization of engineering and technology: positive and negative effects

V. Kysil

Abstract. As the title implies the article describes the positive and negative effects of science popularization in the media. The text gives valuable information about the necessity of science popularization in general, because of comprehensive survey between the scientists. It is shown the risks of poor-quality representation of scientific facts during simplifying explanations for the public. The result of the study is a scheme-model of the positive and negative effects of science popularization, taking into account the international experience of scientists and journalists. Practical application of the work will be useful for science communicators, journalists and scientists who are interested in promoting their research articles to the public, as well as in councils for the implementation of high-quality popularization of engineering and technical science in the media.

Keywords: science communication, science popularization, pseudoscience, parascience, quasi-science, scientific journalism.

Медійний порядок денний: між постмодернізмом та консерватизмом

Л. М. Риженко

Національний авіаційний університет, Київ, Україна

Paper received 27.07.19; Accepted for publication 12.08.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-205VII34-16>

Анотація. Стаття присвячена обговоренню аспектів медійного порядку денного в межах постмодерністської та консервативної представленості в мас-медіа, програм постійності життєздатності постмодерністського та консервативного контентів. Відправною точкою наукової розробки є ідея гносеологічного релятивізму, об'єктивного знання і структурованого характеру контенту консервативної журналістики про світ речей і світ світу. Подається характеристика комунікаційних суб'єктів, які породжуються консервативною журналістикою.

Ключові слова: *Контент, порядок денний, журналістика, постмодерн, консерватизм, суб'єкт.*

Вступ. Що означає бути представником консервативних мас-медіа? Однозначної відповіді на це запитання немає. Можливі відповіді або дублюють, або перекривають одна одну, в багатьох точках зору може існувати безліч суперечливих визначень, які існують в межах подач у підручниках, посібниках, словниках. Різноманітність визначень можна розуміти як одне з явищ, яке розвиває ключові характеристики консервативних засобів масової інформації. Цю різноманітність можна пояснити двома причинами.

Перша причина – існування англо-саксонського консерватизму як політичного і філософського напрямку догм небажання підкорюватись якійсь одній ідеї. Консерватизм – це раціональна думка, натхненна Просвітництвом та подальшим розвитком сталих систем існування людства.

Друга причина – певний сигнал за межі сталих систем, за межі світу сталих ідеологій, де світогляд, особистість, стиль і спосіб життя можуть бути, але не є консервативними.

Ці дві причини також визначають кардинальні наукові дослідницькі напрями. Один актуальний для визначення того, що саме являє собою консервативний контент мас-медіа. Інший дозволяє зрозуміти, як цей контент стосується ідеологічних і політичних цінностей і думок, який стосунок він має до психологічного ставлення аудиторії до повсякденного життя.

Об'єкт, предмет, мета статті. Об'єкт статті – постмодернізм та консерватизм як ідейно-політичні та культурні течії

Предмет статті – медійний порядок денний.

Мета статті полягає у необхідності визначити ключовий, основний профіль консерватизму мас-медіа на тлі постмодернізму як світоглядно-мистецького напрямку.

Щоб досягти поставленої мети, вважаємо за коректне покладатися на три джерела розробки: на теоретичні розробки науковців, на декларації філософів, ідеологів і політиків, які вважають себе консервативними, на дослідження вчених, які проводять емпіричні дослідження консервативних течій. При цьому, визнаючи історичний, просторовий і культурний пласти консерватизму, помічаємо, що він прагне до загальних, конкретних версій приховати свої характеристики. Ідеальний політичний консерватизм є інтелектуальною тенденцією стосовно того, що консерватизм взагалі є органічним розвитком, історичним континуумом. За ним – соціальна гармонія, душевний спокій (адже політичні, соціальні, культурні цілі консерватори вважають найбільш благородними), релігія, традиційні сім'я, мораль, авторитет родини.

Результати та їх обговорення. Зіткнувшись з новою

реальністю розвитку людства, постмодерний, на думку Крістофера Норріса, цинізм і релятивізм тепер повинні зіткнутися з істинами і термінами безсумнівного тоталізатора [10]. Концепція ультралібералізму розривається відродженням енергійного Левіафана в медіа; протиставляючи своє розуміння історії як «послідовності вічних дарів» [8, с. 26], відкинутий колись сучасний жаргон «прогресу», лінійної і кумулятивної історії оновлюється. «Нова» реальність підірвала тенденції мислення постмодернізму, що призводило до розчинення реалій.

Необхідність дати відповіді на запитання щодо консервативної журналістики (а, може, і консерватизму взагалі) привели інтелектуалів з різних гуманітарних галузей до роздумів з приводу дійсності поняття сучасного постмодерну. При цьому українська дослідниця Ліна Руденко вважає, що теза про виснаження постмодерного мислення далека від однозначності: становлення постмодерністської ідеології пов'язано із зумовленістю новітнього публіцистичного мислення та принципами постмодерністського світогляду [3].

Це сигнали до розуміння і сприйняття сильних змін в тому, що колись вважалося незаперечним і очевидним фактом, контури якого здавались сталими і у сенсі глобалізації, і з огляду на економічний рецепт лібералізації Вашингтонського консенсусу. Нагадаємо, що «Вашингтонським консенсусом» називають неформальний перелік низки взаємопов'язаних заходів економічної політики, які впливали з досвіду «проблемних» країн і виглядали оптимальним вибором для країн з платіжними дисбалансами, а саме: фіскальна дисципліна, впорядкування урядових видатків, податкова реформа, лібералізація потоків капіталу і зовнішньої торгівлі, залучення прямих іноземних інвестицій, приватизація, дерегуляція, гарантії майнових прав (див.: [2]).

Думки кожних прихильників постмодерну рано чи пізно адаптуються під ті реалії, які диктуються ходом історії. Таким чином, якщо важко уявити собі виживання постмодерністської думки, то матимемо просвітництво емансипації, крихкість суб'єкта опису чи просто симпатії, а також неможливість істини, заперечення реального, відмову від великих і реальних наративів. Межа між постмодерною та консервативною журналістикою відбувається там, де в межах медійного контенту на порядок денний виходить осуд західних цінностей, раціональності, інструментального розуму і панування – весь цей контент є елементом виживання таких граней постмодерного порядку денного, як культурні та неопрагматичні перспективи розвитку суспільства.

Ричард Рорті вважає, що межа між постмодерністськими та консервативними теоретичними ідеями та прик-

ладними програмами ніколи не демонструвала єдиного концептуального тіла. Вони розрізняються в термінах політичного переконання та світоглядних точках зору й міркуваннях [10]. Постмодерністський, неомодерний, постструктуралістський, постаналітичний, постметафізичний, постмарксистський, риторичний, постколоніальний, герменевтичний, культуристичний... і – нарешті – вічно сталий, консервативний, адже консервативний контекст формує порядок денний і бере участь у великій соціально-світоглядній «розмові», яка збуджувала гуманітарні пласти суспільств у XX століття.

Ричард Берштейн вважає цілком закономірним і логічним той факт, що претензії на розмежування постмодерністських та консервативних програм стикаються з безліччю пропозицій та інтерпретацій [6]. Як і консервативна, постмодерністська програма медійного порядку денного стикається з безліччю пропозицій і інтерпретацій, які часто суперечать одна одній. Тільки аналітична робота аудиторії здатна включати їх у той ланцюжок мислення, який називається або постмодерним, або консервативним. Насправді, те, що буде мати аудиторія в результаті, можна назвати такою собі «концепцією парасольки» з результатами усіх категорій контенту – від естетичних та культурних питань до філософських, політико-соціальних і освітніх.

Соціальні, етичні, моральні, політичні та економічні умови, які накладались численними формами продуктивної перебудови останніх десятиліть минулого століття, являли собою певну демонстрацію ставлення журналістів до реальності; навіть сьогодні, коли постмодернізм відходить у минуле, він ніяк не може поступитись впливові інших пластів культурного образу – консервативному пластові так само. У цій інверсії медійний порядок денний вмикає раціональні здібності планувати соціальний і політичний дискурси у довгостроковій перспективі.

Питання про значення і раціональність консерватизму перетворюється на джерело пізнання суспільства, а сама раціональність розглядається як привілейований локус істини і об'єктивного, а не суб'єктивного, знання. І так є, що медійний постмодернізм критикує консервативні уявлення та ідею про те, що не теорія віддзеркалює реальність, а реальність віддзеркалює реальність, засуджує банкрутство процесу модернізації, який опинився далеко від виконання своїх обіцянок щодо прогресу.

Розсіянні ідеї Просвітництва, особливо Канта, є чи не найслабшою точкою медійного постмодерністського порядку денного і його найбільш очевидним негативом, який програє консервативному контенту. «Метанаративний контент просвітництва» в журналістській практиці характеризується мовою розбіжності і партикуляризму, що є ознакою того, що ілюзорними формами контенту інституціоналізується влада, оскільки соціальна реальність виступає сплетеною через капілярну мережу силою, яка контролює і дисциплінує приватне, соціальне та політичне життя.

На думку Террі Іглтона, нові, постмодерністські теорії дискурсу, відхилення і бажання були не просто альтернативою консервативному дискурсу, вони також були представлені як способи збагачення та поглиблення. Різноманітний контент медіа – політика, мистецтво, економіка, задоволення, спорт, мова, духовність, сім'я, стилі життя, гегемонія ([7, с. 29-30]) – стають новими об'єктами зацікавленості, при цьому постмодерністський контекст скептично налаштований щодо реальних дос-

ліджень суспільного життя і педальне привілейованість особистостей – а це були нові сценарії. Історія вже не являє собою звіт про минуле і стала підставою для суперечок між наративами або дискурсами, побудованими суб'єктивно. В постмодерністському контенті, на відміну від контенту консервативного, будь-які суспільні громади «уявляються», а не створюються незалежною соціальною реальністю, в постмодерністському контенті, на відміну від контенту консервативного, підтверджується різноманітність, а не єдність. Ідентичності підробляються від конкретної дії, від взаємодії з культурними та політичними дискурсами; немає попередніх соціальних реалій, які могли б породжувати нові дії.

Якщо, з одного боку, постмодерністський порядок денний медійного контенту викрив нехтування основними питаннями людського буття, а з іншого боку, консерватизм увіковічив об'єктивні знання, погляди, усвідомлення реального, правду, раціональність, – мас-медіа отримали право на інтелектуальному наполяганні на критиці універсального буття. Консервативний контент мас-медіа означав відступ ліворуч до прагматизму і до інтерпретації легітимностей вже не стільки теоретичних засад функціонування суспільства, скільки процесів, які супроводжували відповідні зміни в суспільстві.

Саме інтерпретація історичних подій, саме історіографія стали своєрідним репортажем або хронікою (жанр можна визначити самостійно) на недиференційованому щоденному символічному ринковій журналістики. На місці контенту як мережі означень, смислів, знаків і зображень постмодернізмом були введені значення, мовні ігри без предметів. Соціальні комунікації повинні були здійснюватися за допомогою «елементів оповіді», шляхом перетину ряду текстів, у яких випускалися нові тексти, інші тексти і нескінченно, у безперервному процесі скорочень і комбінацій, подавалась пропозиція, яка, мабуть, була більш доречною для, за словами Террі Іглтона, «нового типові капіталістичної системи, обумовленому більше споживанням, ніж виробництвом, більше зображенням реальності, ніж реальністю, більше за допомогою засобів масової інформації, ніж за допомогою виробництва» [7, с. 38].

Звертає на себе увагу важлива упередженість в постмодерністському порядку денному журналістики: це певна вісь, такий собі стрибок реальності в медійному тексті як конститутивний агент свідомості і суспільного виробництва не правди (дивимось у Наталії Гайдур [1]), а сенсу. Це – медійна спокуса інтелектуальної розрядки, яка сприймається аудиторією як припущення з приводу того, що є по відношенню до реального світу: тут реальність буде не більше, ніж конструкт або ефект конкретної системи цінностей. Тоді достатньо підкреслити якийсь замовчування фактів, деталей, дрібниць, констатувати деконструювання медійних текстів, викриття способів, якими контент приховує від себе свою нездатність представляти щось за його межами. У цій стратегії без мети *медійний контент* як площина, віддалена від реальності, що зводиться до цієї інтертекстуальної гри, більше не відрізняє себе від *художнього контенту*.

Консервативна концепція реальності в журналістиці як конструкт, чи просто підґрунтя конкретного контексту, як впевненість у відносинах між словами і речами, між мовою і позалінгвістичною реальністю, являє собою пропозицію бути твердо встановленим контентним наповненням мас-медіа: ми знаємо, що ми будували, ми

знаємо, що ми побудували, ми знаємо, що ми будуватимемо.

Нівелювання постмодерного конструкту функціонування соціальних комунікацій вмикає розпуск історії розмивчастого контенту. Історія журналістики як прикладів мовного або культурного вираження у масовому продукту, засвідчує, що постмодерний вимір контенту засвідчує таку артикуляцію комунікації, яка в принципі тяжіє до іншого дискурсу (дивимось у Катерини Серажим [4]). Щодо консервативного контенту – немає нічого, окрім тексту, жодних зайвих змістових територій, тільки бодрійярівські карти [5, с. 22].

Журналістика має величезне поле, і кожний журналістський контент є продуктом соціального світу авторів як їхній текстовий агент, що впливає на суспільство, з яким цей автор підтримує складні і суперечливі відносини. Журналістика, отже, є одночасно і дзеркалом відчуття реальності, і чинником культури та соціальних утворень, діяльність яких вона або підтримує, або критикує, або взагалі чинить їм опір. З цієї самої причини журналістика, поза межами самої себе, завжди буде невичерпним і багатим джерелом інформації. Консервативний наратив в журналістиці оперує не лише спроможністю, але й зобов'язанням дати можливість аудиторії зрозуміти такий контекст, з якого журналістика може перевести його у образ – категоричний і остаточний. Мета консервативного наративу в журналістиці полягає у тому, щоби через аналіз фактичного соціального процесу висловити і проблематизувати складність соціальних визначень контексту внутрішньої структури, яка є її

власною і яка постійно оновлюється та відтворюється.

Висновки. Наука про соціальні комунікації повинна враховувати ті помилки, які були допущені журналістською практикою у контексті бажання принести суспільству абсолютну парадигму правди. Слід визнати, що багато великих синтезів минулого, при згладжуванні протиріч історичного процесу, не тільки знищили і заперечили особливості консервативної журналістики, але й відмовилися від будь-якої можливості ефективного знання реальності. Вартує врахувати традиційну співучасть журналістики у стратегіях диктатур, її внесок у підтримку і поглиблення існуючих розколів у суспільствах, розрив між гнобителями і пригнобленими, розколами і поділами.

Консервативна журналістика припускає наявність суб'єктів, а не просто передавачів або одержувачів обґрунтованих переконань, які керують своїми діями. Суб'єктів, які не знають про важливість ролі акультурації та адаптації, якою оперує журналістика, визнають комунікацію, але тільки у контексті ігнорування ресурсів аналізу або (та) критики соціальної практики, сигналізації про те, як можна змінити ситуацію. Суб'єктів, які визнають, що необхідно зрозуміти соціальну практику, які розуміють опору не як просте зіткнення між ними та іншими світоглядом, а як визнання і привласнення того, що вже існує як універсальність, як позаконтекстуальна реальність. У кінцевому підсумку, це – суб'єкти, які знають, що їм передають знання та істину подій як інструменти боротьби від класу до класу, від соціальних рухів до соціальних рухів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдур Н. Вивчення епістемологічних засад істини та правди у засобах масової інформації. – Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2018. № 1 (33). С. 4-11.
2. Полтерович В. К руководству реформаторов: некоторые выводы из теории экономических реформ // ЭНСР. 2005. № 1 (28). С. 7-25.
3. Руденко, Ліна Сергіївна. Українська журнальна публіцистика в парадигмі постмодернізму (80-ті рр. XX ст. – перше десятиліття XXI ст.): автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.04 / Ліна Сергіївна Руденко. – Запоріжжя: Б.в., 2010. – 16 с. (Класичний приватний університет, дата захисту: 25.05.10)
4. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. Монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2002. 392 с.
5. Baudrillard J. Selected Writings / J. Baudrillard. – Stanford: Stanford University Press, 230 p.
6. Bernstein, R. 1998. Beyond objectivism and relativism: science, hermeneutics, and praxis. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. 336 P.
7. Eagleton, T. 2003. After theory. London: Penguin; New York: Perseus, 2003, p. 29-30.
8. Jansone, F. 1988. The Syntax of history. London: Routledge, 1988. (v.2. The Ideologies of theory: essays, 1971-1986).
9. Norris, C. 1990. What's wrong with postmodernism, critical theory and the end of philosophy. Hampstead: Harvest-er/Wheatsheaf, 1990.
10. Rorty, R. 1982. Consequences of pragmatism. Hempstead: University of Minnesota Press, 1982.

REFERENCES

1. Gaidur N. 2018. The study of the epistemological principles of truth and truth in the media. - The state and regions. Series: Social Communications. No. 1 (33). Pp. 4-11.
2. Polterovich V. 2005. To the leadership of reformers: some conclusions from the theory of economic reforms // ENSR. No. 1 (28). P. 7-25.
3. Rudenko, Lina Sergeevna. 2010. Ukrainian journalistic journalism in the paradigm of postmodernism (80-ies of XX century - the first decade of the XXI century): author's abstract. Dis ... Cand. Sciences of Social Communications: 27.00.04. Zaporozhye. Bv., 2010. - 16 s. (Classic Private University, date of protection: 25.05.10)
4. Serazhym K. 2002. Discourse as a sociolinguistic phenomenon: methodology, architectonics, variability. Monograph. KNU T. Shevchenko. 2002. 392 c.

Media agenda: between postmodernism and conservatism

L. Ryzhenko

Abstract. The article focuses on aspects of the media agenda within the postmodernism and conservatism representation in media, programs of the resilience constancy of postmodern and conservative content. The starting point of scientific work is the idea of epistemological relativism, objective knowledge and structured nature of the content of conservative journalism about the world of things and the world of the world. The characteristic of communication subjects which are generated by conservative journalism is given.

Keywords: Journalism, content, conservatism, agenda, postmodern, subject.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu